М. Апостолски

ЗАВРШНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ

ВОЈНО
ДЕЛО

ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА ПЕТ

Војноиздавачки завод
„ВОЈНО ДЕЛО“
Београд
1953

МИХАИЛО АПОСТОЛСКИ
генерал-потпуковник

ЗАВРШНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ

Штампано у Војно-штампарском предузећу
Београд, Таковска 34

ПРЕДГОВОР

Дело је изашло на македонском језику у издању Института за националну историју. Ово издање није превод са македонског, већ је рукопис писан на српском језику, те услед тога текст на македонском и текст на српском језику нису у потпуности идентични. Међутим, у погледу описа догађаја и редоследа збивања нема никакве разлике.

Ово издање, пошто је намењено претежно официрима наше Армије, допунио сам извесним оперативно-тактичким искуствима и објашњењима за која сам сматрао да у издању на македонском језику нису потребна, као и неким новим скицама, прегледном картом Македонског војишта и фотографијама.

За ово издање Редакција је израдила регистар места и географско-топографских објеката који је приложен на крају књиге.

АУТОР

ПРЕДГОВОР МАКЕДОНСКОМ ИЗДАЊУ

Македонски народ, у заједници са другим народима Југославије и под руководством КПЈ и друга Тита отпочео је у 1941 години оружану борбу против немачких, бугарских и италијанским окупатора и издајничке буржоазије. Као резултат те четворогодишње Народне револуције је данашња слободна Народна Република Македонија — саставан и нераздвојан део ФНРЈ.

Кроз ову студију имали смо намеру да се осврнемо само на завршне операције у Македонији, које су се развијале од јула до краја новембра 1944 године, и којима је коначно ослобођена Македонија од вишевековног ропства, угњетавања и сваке експлоатације.

Трудили смо се да својим разматрањима на објективан и документима потврђен начин изнесемо поменуте операције. Како су у тим операцијама делимично учествовале и јединице ОФ (отечественофронтовске) Бугарске, то смо кроз ова разматрања обухватили и дејство бугарских јединица.

Наше искуство у току Народне револуције говори нам да су бугарски руководиоци, увек кадгод су се умешали, без обзира какву су маску имали на себи, својом неискреношћу и својим великобугарским тенденцијама, наносили само штете македонском народу. Тако је било у почетку устанка. Преко издајника Методија Шаторова — Шарла и разних делегата типа

Бојана Балгарјанова они су ослободилачком покрету македонског народа нанели огромне штете (о овоме је доста писано у јавности). Слично је било и после 9 септембра 1944 године по преврату у Бугарској. На тражење бугарских руководилаца после 9 септембра 1944 године требало је на првом месту да дође до војничке сарадње између наших јединица и јединица ОФ Бугарске. Бићемо задовољни ако, поред приказивања војних операција, донекле успемо да осветлимо и ово питање. Из ових разлога смо се осврнули и на приказ дејства бугарских јединица од стране разних бугарских руководилаца и војних писаца.

О неким моментима завршних операција у Македонији, као например, о разоружавању 5 бугарске фашистичке армије, о бици за Скопље, о бригади „Гоце Делчев“ и др., писали смо и раније, а у овој студији смо обухватили и те чланке, разуме се, прерађене утолико да би се довели у склад са целим текстом и допуњене уколико смо дошли до нових докумената.

При разради студије велику су помоћ указали: друг пуковник Кирил Михајловски, за борбе у долини Струмице, друг пуковник Васко Карангеловски, за борбе 7 македонске ударне бригаде и 49 НО (народноослободилачке) дивизије и друг потпуковник Боро Милевски, за борбе у долини Брегалнице и борбе за Тетово. Овде се најтоплије захваљујемо поменутим друговима. Исто тако смо захвални другу Димчету Мире и колективу Института за националну историју Македоније, који су рукопис прочитали и припомогли дефенитивном сређивању књиге.

Примедбе читалаца, чији би циљ био да се поједине операције или епизоде историски боље расветле, примићемо са задовољством. Једновремено молимо

учеснике Народне револуције да нас извине што нисмо дали довољно места већем броју интересантних и значајних борби, или пак што неке нисмо ни споменули. То нисмо учинили из разлога што нисмо располагали са довољно времена нити са простором за једну такву широку студију. Овде смо изнели само најмаркантнија дејства дајући једну целину и не улазећи у детаље тамо где то није било неопходно.

Сва имена у тексту и скицама унета су према картама 1 : 100.000, издање Војногеографског института у Беогарду.

На крају напомињемо да је рукопис завршен у августу 1951 године и од докумената узети су у обзир они који су нам до тог времена били познати.

АУТОР

ПРВИ ДЕО

1

ОПШТА СИТУАЦИЈА

После успешно разбијене Седме непријатељске офанзиве, борбена дејства у Југославији су се све више проширивала и појачавала.

За Немце је територија Србије одувек била од великог значаја, не само због експлоатације њеног богатства, него још виша због важног оперативно-стратегиског положаја Србије (као центра Балкана) кроз коју воде главне комуникације за Блиски Исток — Моравско-вардарском и Нишавско-маричком долином. Немци су у лето 1944 године обратили посебну пажњу на заштиту територије Србије од продора наших јединица из Црне Горе, Санџака и Источне Босне. Немачка команда је, у ову сврху, поред немачких јединица, искористила и снаге разних квислинга (Недића, Љотића, Михаиловића, белогардејаца и др.), као и бугарске окупаторске јединице.

Увиђајући велики оперативни значај Србије за немачке снаге на Балкану, као и брзи развој ситуације на Источном фронту, врховни командант, друг Тито, постепено је преносио тежиште операције на територију Србије.

За продор у Србију, у току јула месеца 1944 године, Врховни штаб НОВ и ПОЈ (Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије) прикупио је на западним границама Србије три ударне групе:

— деснокрилну: 2, 5 и 17 НО дивизију,
— централну: 1, 6, 16 и 36 НО дивизију и
— левокрилну: 11 и 28 НО дивизију.

У току јула Немци су у два маха покушали да разбију наше снаге и тиме заштите територију Србије. Но, у томе не само што нису успели, већ су, напротив, претрпели пораз.

У дуготрајним борбама које су све три групе водиле у јулу, августу и септембру, разбијене су немачке, квислиншке и бугарске снаге и крајем септембра заузет је, у оперативном погледу важан географски масив: Рудник — Маљен — Цер и комуникациски чворови у његовом захвату. Другим речима, ослобођена је Западна Србија и приближило се Београду, главном граду Југославије и најважнијем чворишту на Балкану.

У долинама Јужне Мораве, Топлице, Јабланице, као и у Источној Србији, устанак се нагло ширио, а прилив бораца је био огроман; тада су формирани 13 и 14 корпус, који још у периоду формирања издржавају јаку офанзиву уједињених непријатељских снага.

14 корпус се пробио у Тимочку област (Крајину). Упућивањем нових немачких снага на овај сектор, 14 корпус је потиснут на гребен Карпата, одакле је садејствовао јединицама Црвене армије при прелазу Дунава и спојио се са њима.

Партизански покрет у Бугарској почео је да оживљава. Непосредно у пограничном појасу између Југославије и Бугарске, у лето 1944 године, а са наслоном на нашу слободну територију, дејствовали су: Трнски, Ћустендилски, Дупнички и Радомирски бугарски партизански одреди. Услед слабог наоружања њихово се дејство сводило на незнатне диверзантске акције.[1])

Разбијање непријатељске пролећне офанзиве у Македонији,[2]) која је трајала око два месеца, и у којој

[1]) Ови су одреди у току јула и августа 1944 године наоружавани на нашој слободној територији. Наоружање је примао руководилац Софиске оперативне зоне под псеудонимом „Димитров“.

[2]) Пролећна офанзива у Македонији развијала се у оквиру Седме непријатељске офанзиве у Југославији и обухватила је територију Источне и Западне Македоније. У Источној Македонији је учествовало око 45.000, а у Западној око 20.000 непријатељских војника. Она је трајала од 25 априла до 20 јуна 1944 године. Овде ћемо изнети само резултате офанзиве, јер смо о

су учествовале немачке, бугарске, албанске балистичке, четничке и друге формације, имало је огромног значаја за даљи развој устанка и јачање НО јединица и њихово оспособљавање за последњу битку — за дефинитивно ослобођење Македоније од фашистичких окупатора. Главни резултат ове офанзиве, који истовремено карактеришу и војно-политичку ситуацију, огледају се у следећем:

— Задати су смртоносни ударци окупаторским јединицама 5 бугарске армије, а нарочито 17 и 29 дивизији, бугарске окупаторске снаге углавном се повлаче у градове.[1])

— Поред ранијих слободних територија на Козјачком масиву и планини Кожуф, створене су нове слободне територије на Осогову, Плачковици, Огражден у и у Западној Македонији. Практично, цела Македонија (сем већих градова) потпала је под контролу наших јединица .

— Створени су услови за сазив Првог заседања АСНОМ-а.[2])

— Нагло отпочиње велики прилив нових бораца. У јуну, јулу и августу, становништво је, скоро свакодневно, на очиглед окупаторских власти и у групама од по 50 — 100 и више људи излазило из градова и одлазило на слободну територију.[3])

истој издали посебну брошуру. Пролећну офанзиву неки називају и „мајска офанзива"; назив пролећна је тачнији јер обухвата два месеца пролећа, а не само мај. У неким документима стоји да је офанзива почела 30/4, међутим, почетак офанзиве је наш напад на Кратово, 25 априла, а не непријатељски напад на нашу слободну територију.

[1]) Окупаторске јединице претрпеле су велике губитке у људству и материјалу; например: у времену од 19 маја до 19 јуна заплењен је у борбама на пл. Плачковици, Беласици и Осогову 51 тешки митраљез, не рачунајући оно што је уништено или бачено, а то износи наоружање (у тешким митраљезима) за једну ондашњу бугарску дивизију. Ово је само један део онога што је уништено, заробљено и заплењено.

[2]) АСНОМ — Антифашистичко Собрање народног ослобођења Македоније.

[3]) У једној депеши Главног штаба Македоније од 31 августа 1944 године, упућеној Врховном штабу, ово стање је овако окарактерисано: „Цело Куманово се пресељава код нас. У

Већ у јулу месецу превласт је у војно-политичком погледу на нашој страни, а бугарске окупаторске снаге свуда трпе пораз за поразом.

Захваљујући правилној политици коју је водио ЦК КПЈ, како по питању борбе против окупатора и домаћих издајника, тако и по питању правилног решења националног питања, средином 1944 године имамо „у Македонији општи народни устанак“.[1])

У исто време су се у Грчкој и Албанији налазиле веома јаке немачке снаге које су припадале армиској групи „Е”. Према изјави заробљеног генерала Лера, команданта ове групе, радило се о снази од око 400.000 немачких војника, која је у Грчкој била формирана у 3 корпуса и две самосталне команде (ранга и састава као и корпуси), са 8 комплетних дивизија и много других самосталних јединица сувоземне војске, морнарице и ваздухопловства, док је у Албанији био један корпус од две дивизије.

Састав армиске групе „Е“ био је[2]):

— 21 брдски армиски корпус у Албанији, састава: 181 и 297 пешадиске дивизије; штаб корпуса у Тирани;

— 22 брдски армиски корпус, састава: 104 ловачка дивизија, две тврђавске бригаде и друге мање јединице; штаб корпуса у Јањини;

— 68 армиски корпус, састава: 11 ваздушнодесантна дивизија, 117 ловачка и 41 тврђавска дивизија; штаб корпуса у Атини;

— 91 армиски корпус, састава: 44 СС полициска моторизована дивизија, две тврђавске бригаде, неколико батаљона и око 100 обалских батерија;

целој Македонији огроман прилив бораца. Потребно је хитно бацање оружја ....“

[1]) Депеша Главног штаба Македоније од 11 септембра 1944 године, упућена Врховном штабу, објашњава ово стање.

[2]) Састав износимо према подацима из књиге „Преглед Народноослободилачког рата у Македонији 1941—1944“ — Београд, 1950 године. Међутим, наглашавамо да је у периоду борби Главни штаб Македоније имао приближно тачне податке о саставу армиске групе „Е“, што је изнето у извештају бр. 67 од 30 октобра 1944 године, упућеном Врховном штабу, као и у великом броју радиограма.

— Команда посаде острва Крита, састава: 22 пешадиска и 133 тврђавска дивизија;

— Команда Источног Егеја, састава: јуришна дивизија „Родос”, две тврђавске бригаде и већи број мањих јединица распоређених на острвима.

С обзиром на неуспехе Немачке армије на Источном фронту, на могућност брзог надирања јединица Црвене армије преко Румуније и Бугарске, као и на веома успешно дејство јединица НОВ и ПОЈ (нарочито у Западној Србији), било је јасно да ће Лерова армиска група, „Е“, без обзира на своју јачину, бити принуђена на брзо повлачење из Грчке и Албаније. Путеви, пак, за њено извлачење водили су кроз Македонију, делимично кроз Албанију и даље на север кроз Србију и Црну Гору.

Да би олакшао извлачење своје армије, Лер је, још у току лета 1944 године, предузео низ мера (извлачење сувишног материјала и др). Касније, да би поправио стање код 2 немачке оклопне армије на подручју Дунава и испунио празан простор који је, капитулацијом Бугарске, настао између његове и 2. немачке армије, он је из Грчке и Албаније пребацио неколико дивизија у Србију (4 СС полициска дивизија пребачена је крајем августа, 117 ловачка дивизија у септембру, јуришна дивизија „Родос“ почетком октобра и две пуковске групе из састава 21 брдског корпуса из Албаније у октобру; два бат. 297 и 1 бат. 181-ве стигли су до Краљева — Ранковићева).

Све до 9 септембра 1944 године главну окупаторску снагу у Македонији (сем Западне Македоније, где су окупатори били Немци, свесрдно помагани од јаких балистичких банди које су они организовали и наоружали) претстављала је 5 бугарска фашистичка армија.

Политичка ситуација у Бугарској била је таква да су и влада и бугарска фашистичка војска могле да капитулирају једино под ударцем неке силе споља (а тада је то могла да буде Црвена армија), јер унутар Бугарске није било снага способних за обарање фашистичке власти. Промене влада (Багарјанова, затим Муравијева), биле су само маневар бугарске буржоазије да би се одржала на власти.

И поред тога што је било очигледно да ће фашистичка Бугарска капитулирати, бугарске окупаторске јединице у Македонији, а такође и у Србији, још увек су верно служиле своје господаре — Немце. Оне су остале верне све до краја — до своје капитулације 9 септембра 1944 године. Па и када су капитулирале, оружје су у већини случајева предавале Немцима или су наоружавале балистичке банде (случај у рејону Куманово — Врање), или га уништавале. Али добровољно нису хтеле предавати своје наоружање нашим јединицама, нити су хтеле да се боре против Немаца. Једини светао пример, од те, по злу чувене, 5 бугарске фашистичке армије, јесте Прилепски гарнизон, под командом пуковника Младенова, који је прешао на страну наше 41 НО дивизије и борио се заједно са њом против Немаца.

У оваквој ситуацији, када је општенародни устанак у Македонији буктао, када су немачке снаге отпочеле повлачење кроз Македонију, а бугарске фашистичке јединице биле пред капитулацијом, ЦК КПМ (Централни комитет Комунистичке партије Македоније) и Главни штаб Македоније предузеле су низ мера са циљем:

— да се изврши правилан прихват нових бораца, брзо организују веће војничке формације (дивизије и корпуси) и да се кроз борбу наоружају и прекале;

— да се дејством на комуникације омета повлачење Немаца из Грчке и Албаније и не дозволи њихово некажњено извлачење и

— да се оружаним дејством бугарски окупаторски гарнизони натерају на капитулацију и тиме се онемогући стварање ма каквих реакционарних јединица од Македонаца.[1])

---

[1]) У Директиви Главног штаба Македоније бр. 2 од 16 августа 1944 године у уводном делу, поред осталог се наводи:

„За положај у Македонији је карактеристично: окупаторска бугарска власт налази се пред капитулацијом и по свим подацима које имамо изгледа да је отпочела преговоре за мир са Савезницима. Из овога следи да ће бити принуђени да извуку своје јединице из Македоније. Да би одржали свој утицај у Македонији, они покушавају да са чкабровцима, гјизловцима, китинчевцима и михајловистима дођу до неке аутоно-

Поред политичких мера предузетих од стране ЦК КПМ, а касније и од стране АСНОМ-а и његовог Президијума, Главни штаб Македоније је разрадио план (изнет у Директиви бр. 1 од јула 1944 године, касније допуњен Директивом бр. 2 и другим наређењима), по коме је извршена извесна реорганизација јединица, тако да је:

1) Цела Вардарска Македонија подељена на четири оперативне зоне и то: 1. зона — Кумановски, Велешки и Скопски округ; 2. зона — Битољски и Прилепски округ и Тиквеш; 3. зона — Штипски и Струмички округ и 4. зона — територија која је раније била под италијанском окупацијом.

2) Штабовима зона је наређено:

а) да у свакој зони од постојећих новоформираних бригада формирају по две, а у четвртој зони једну дивизију;

б) да за свако окружно место формирају команде подручја (са по 1 батаљоном), а за свако среско или веће место команду места (са по једном четом);

ц) да формирају нове партизанске одреде за извршење мањих задатака.

3) Поред изнетих основних организациских задатака, свима штабовима зона дати су и оперативни задаци: да непрекидно нападају на комуникације и гарнизоне како би убрзали капитулацију бугарских снага и да оружаним дејством ометају и успоравају немачко извлачење из Грчке и Албаније.

Овакав се план могао створити благодарећи јаким јединицама којима се располагало. Непосредно после

мије. Ови реакционарци требало би да организују Македонију тако да изврше мобилизацију војске и полиције од Македонаца, које треба да замене бугарску окупаторску војску и полицију..." и даље:

„Из свег овога излази да је наш најважнији задатак да смелим ударима разбијемо деморалисану бугарску војску и спречимо мобилизацију реакције".

Напомена: Карактеристично је да је Ванча Михајлов првих дана септембра 1944 године дошао у Скопље, састао се са неколико истакнутих реакционара и пошто су констатовали да немају никакве могућности за стварање реакционарних јединица, које би замениле бугарску окупаторску војску, Ванча Михајлов је напустио Македонију.

издавања Директиве бр. 1 у Македонији су се налазиле следеће јединице: 4 штаба зоне (касније 3 прерастају у команде корпуса), 8 команди подручја, више од 30 команди места и више партизанских одреда; затим, 11 добро наоружаних бригада (од којих су 3 оформљене у 41 дивизију) и 3 бригаде у формирању (6, 13 и 14). Поред ових јединица, на територији Македоније су се налазиле и 1. косовска и 1. егејска бригада.[1])

Одлука Главног штаба Македоније да се, поред осталих припрема, формирају команде подручја и команде места и на неослобођеној територији, ради прихвата наших бораца, дала је позитивне резултате. Команде подручја и команде места (са јединицама), створене за целу Македонију и размештене у непосредној близини градова којима су биле намењене, без обзира на то што већина градова није била ослобођена, омогућиле су, у периоду до ослобођења Македоније, да се олакша прихват наших бораца који су свакодневно излазили из градова, а затим и да се појача обавештајна служба. Преко њих је успело да се покрети немачких јединица и стање немачких гарнизона редовно прате и о свему обавештавају штабови наших јединица. У овоме периоду могле су се наше оперативне јединице померати са једног сектора на други, а да то Немци не осете, јер су јединице команди подручја и места биле активне и свакодневно нападале на немачке колоне дуж комуникација и на објекте на комуникацијама. У почетку је изгледало да се одвајањем кадра и нешто бораца за стварање територијалних команди и јединица као да се оперативне јединице ослабљују — што је за извесно кратко време било тачно, али се убрзо њиховим посредством појачао број бораца у оперативним јединицама. У току борбе када су оперативне јединице ослобађале поједине градове, оне нису морале да се задржавају и организују територијалну војну

[1]) Од 1. македонско-косовске бригаде, у лето 1944 године, формиране су 1. косовска и 1. македонска бригада. 1. егејска бригада је оформљена од Македонаца из Егејске Македоније и дејствовала је у рејону југословенско-грчке границе, а повремено и на територији Вардарске Македоније.

власт, јер је она постојала — дејствовала, њене јединице заједно са оперативним нападале су градове, па су негде и прве продрле у град (случај у Куманову). Поред овога, у великом броју борби оне су са партиском организацијом биле организатори учешћа у борбама великог броја становништва, прихватања рањеника у борби, и тсл.

Команде подручја су учиниле велику услугу оперативним јединицама што су, поред изнетог, успевале да комуникације, које су биле потребне нашим јединицама, брзо поправе и доведу у ред јер су у своме саставу имале инжињериске водове, а поред тога су за ове послове ангажовале и становништво. Преко команди подручја ангажовано је прикупљање намирница за исхрану војске, а баш овим путем се успело да се терет снабдевања јединица распореди мање-више подједнако на целу територију, а не само на области где су оперативне јединице дејствовале. У погледу снабдевања овако организовани територијални органи дали су веома лепих резултата, јер је оно у границама ондашњих могућности, текло нормално.

2

БОРБЕНА ДЕЈСТВА У ПЕРИОДУ ЈУЛИ—АВГУСТ 1944 ГОДИНЕ

Борбена дејства у овом периоду карактеришу се: разбијањем покушаја бугарских и немачких снага да упадну на слободну територију наших јединица; снажним нападима на комуникације и нападима на бугарске гарнизоне и заузимањем мањих градова.

Износимо у најкраћим цртама само најважнија и најинтересантнија дејства.

На просторији: Куманово — Крива Паланка — Босиљград — Врање бугарске фашистичке јединице су у два маха покушале да упадну на нашу слободну територију — први пут 15 јула 1944 године са три пука (52 и 53 пешадиски и 2 коњички пук) у правцу Козјака и Широке Планине, а други пут 15 августа са два пука ка Кривој Феји и Српској Чуки, једним батаљоном ка Бесној Кобили и једним коњичким пуком ка Св. Илији; оба пута су бугарске јединице биле разбијене и враћене у своје полазне базе, тј. у сталне гарнизоне.

У јулу 1944 године, комуникација Куманово — Крива Паланка, на делу од Младог Нагоричана до Страцина, једновремено је нападнута од стране 3. македонске ударне бригаде и Кумановског одреда. Овим нападом су потпуно уништене сталне посаде код Младог Нагоричана и Облавца, док је на Страцину заузето више од половине сталних утврђења, а посаде у њима уништене.

23 августа нападнут је рудник Лојане код Прешева. У врло жестоким борбама одбрана рудника је уни-

штена, упућена фашистичка појачања су разбијена, а рудник је онеспособљен за даљу експлоатацију.

Од великог су значаја борбе вођене за разарање пруге Куманово — Врање — Лесковац. Узастопним нападима од 3 до 15 августа, у коме су учествовале јединице 22. српске дивизије, 3, 4, 8 и 11 македонске ударне бригаде, пруга од Куманова па скоро до Лесковца потпуно је онеспособљена за употребу, док су бугарски гарнизони дуж пруге разбијени. После ових напада ни Немци ни Бугари нису више могли да користе ову пругу.[1])

Касније, 22, 24 и 29 августа, на делу пруге Куманово — Ристовац, 3, 8 и 11 македонска бригада поновиле су нападе на железничку пругу.

На територији Тиквеша, Прилепа и Битоља развијале су се веома жестоке борбе противу бугарских окупаторских снага и немачких јединица које су отпочеле са извлачењем из Грчке, Например:

— напад 6 и 7 јула на Дреново; борбе 7 јула код с. Радња у којима је цео дан дејствовала непријатељска авијација и где су, поред осталог, оборена два бугарска авиона; напад 15 јула на рудник код с. Дреноваца, 17 јула у Азоту, 27 јула на Демир Капију, 29 јула на железничку станицу Клисура; напад на Кавадарце 24/25 августа; напад 29 августа на утврђену тачку с. Извор и многи други;[2])

---

[1]) Резултати ових напада до 15 августа најбоље се виде из радиограма Главног штаба Македоније, који је упућен Врховном штабу 15 августа 1944 године: „На Скопско-кумановском сектору наше јединице су прешле у офанзиву на прузи Скопље — Ниш, у садејству са 22. српском дивизијом. У току десетодневних тешких борби железничка пруга од Куманова до Владичина Хана је потпуно онеспособљена. Порушена су следеће железничке станице: Табановце, Букоровце, Бујановце, Ристовац, Врање, Врањска Бања, Лепчинац и Прибој. Порушено је преко 10 мостова на Морави и Моравици, много потпорних зидова и др. Железничка пруга је на целој дужини искидана и уништена. Уништена је и запаљена ложионица у Ристовцу са 8 локомотива и преко 100 вагона. Борбе се настављају“.

[2]) Ове су борбе описане у радиограмима упућеним Главном штабу Македоније: бр. 39 од 15 јула 1944, бр. 58 од 25 јула 1944, бр. 62 од 25 јула 1944, бр. 9 од 27 јула 1944, бр. 5 од 27 августа 1944.

— борбе од 10 — 12 августа код Крњева, где су непријатељске снаге потпуно разбијене;[1])

— на друму Прилеп — Кавадарци, 24 и 25 августа, 2 македонска бригада разбила је две немачке колоне, а 29 августа, то је поновила на друму Прилеп — Градско и Прилеп — Велес. Овога пута су немачке колоне успеле да се уз велике губитке пробију. У овим борбама Немци су имали велике губитке, а поред осталог, уништена су 4 тенка, 2 борна кола и др., а док је заплењено 3 радиостанице, 1 борна кола и др.[2])

Уопште, борбе јединица 2. оперативне зоне (као и осталих јединица), на овој просторији, која се чистила од окупатора и на којој су се непријатељу наносили велики губици, карактеришу се великом офанзивношћу.[3])

Нагли прилив бораца на **Брегалничко-струмичком сектору** омогућио је да се у августу 1944 године и у 3 оперативној зони развију борбе великих размера. 17 бугарска окупаторска дивизија, осећајући опасност од наглог развоја наших јединица на томе сектору, предузела је офанзиву на терену Плачковице. Међутим, у веома жестоким борбама од 14 до 17 августа, нарочито на Паруци (14 августа), на Лисцу (16 августа) и Белом Камену (17 августа), јединице 17 бугарске дивизије претрпеле су велике губитке и у паничном бекству повукле се у своје сталне гарнизоне.

Поред разбијања офанзиве 17 бугарске окупаторске дивизије, јединице 3. оперативне зоне ликвидирале су све окупаторске општине у долини Брегалнице и Струмице, док је 23 августа извршен напад на град Берово, а 30 августа на Виницу — чиме су у зах-

---

[1]) Радиограми бр. 22 и 23 од 10 августа 1944 и 24 од 12 августа 1944.

[2]) Радиограми бр. 4 од 27 августа, бр. 1 од 29 августа и бр. 2 од 31 августа 1944.

[3]) Депеша Главног штаба Македоније од 15 августа јасно карактерише ситуацију у овој зони. Она гласи:

„Наше јединице на сектору Кавадар — Ђевђелија — Прилеп — Битољ прешле су такође у офанзиву. Борбе се воде у непосредној близини Кавадара, Велеса и Прилепа. Непријатељ трпи велике губитке“.

вату Плачковице и планине Огражден уништена два значајна упоришта бугарског фашистичког окупатора.

Ови успеси су били од великог политичког значаја за даљи развој устанка у долини Брегалнице и Струмице, а повољно су одјекнули и у Пиринској Македонији.[1])

У Западној Македонији, наше су јединице водиле веома јаке и дуготрајне борбе на сектору Дебар — Кичево — Струга. У рејону Дебра и западно од њега (територија Албаније) остварено је садејство између наших јединица и јединица 1. албанске народноослободилачке дивизије. 1 августа, 1. македонска и 1. косовска бригада и делови 1. албанске дивизије напали су Дебар. У самом Дебру вођене су веома тешке борбе са немачким снагама, а нарочито са тенковима. Борбе у Дебру и непосредној околини трајале су три дана (1, 2 и 3 августа), а касније су продужене и у његовој широј околини.[2]) Продужујући ове борбе, Немци су 4 августа предузели напад на Малесију (источно од Дебра), где су борбе трајале неколико дана. Довлачењем нових појачања у јачини дивизије, Немци су 9 августа предузели офанзиву и успели да одбаце наше јединице на планину Бистру.

При крају августа 1. косовска бригада — у покрету ка Пологу и Поречу — водила је доста јаке борбе код с. Блаце (Тетовско), на Сухој Гори, а у Поречу са чет-

---

[1]) Борбе су укратко описане у извештају број 1 4 македонске бригаде.

[2]) Радиограм Главног штаба Македоније од 15 августа 1944, упућен Врховном штабу — овако описује ове борбе: „Наше јединице на сектору Дебар — Кичево — Струга воде жестоке борбе са деловима 1. алписке дивизије. Град Дебар је два пута прелазио у наше руке у току ових 10 дана борби. У свим овим борбама наше јединице тесно садејствују са 1. албанском партизанском дивизијом, која је на широком фронту прешла реку Шкумбину и заузела Пишкопеју, Зерћане и целу просторију од Дебра до Тиране и Елбасана. Губици непријатеља у овим борбама су велики. Непријатељ је у току ових борби имао преко 300 мртвих војника и официра. Наши борци уништили су 1 тенк и око 20 камиона. Борбе се настављају“.

ничком бригадом Драже Михаиловића.[1]) Овим борбама, као и борбама осталих јединица на сектору Кичево — Дебар, поред дејства противу Немаца, задати су прилични ударци и шиптарској реакцији (балистима). Међутим, на сектору Тетово — Гостивар постојала је и даље врло јака група добро наоружаних балистичких формација под командом Немаца.

*

У овом периоду, тј. у августу 1944 године, бугарско командовање је, иако такорећи пред саму капитулацију, покушало да припреми офанзиву против наших јединица на слободној територији: Куманово — Врање — Босиљград — Крива Паланка. Ова офанзива требало је да буде ојачана немачким снагама, по првом плану јачине 3 дивизије, али се касније ово појачање свело на свега једну дивизију. Међутим, услед недостатка сопствених тј. бугарских снага (наше јединице биле су знатно ојачале) као и успешног развоја операција Црвене армије у Румунији, бугарске окупаторске јединице нису успеле да организују и изведу ову офанзиву. Циљ ове неуспеле офанзиве био је да се македонске јединице и руководство народног устанка униште, како би се и после капитулације тадашње бугарске владе окупаторске јединице задржале у Македонији. Они су веровали да ће на тај начин успети да и у новим условима задрже Македонију, са којом су се тешка срца растајали не само фашисти већ, нажалост, и многи назови комунисти.[2]) Због тога је и ра-

---

[1]) У Поречу је 5 македонска бригада нешто касније разбила „контраше" код села Локвице, а потом повела разговоре са четницима, чији је резултат био прелазак четника на страну наших јединица од којих је формирана 6. бригада.

[2]) О припремама за ову офанзиву као и њеним циљевима Главни штаб Македоније обавестио је Врховни штаб са неколико радиограма следеће садржине: „12. 8. — Бугари поседају новим снагама цесту Куманово — Крива Паланка". „18. 8. — Бугарски пук из Орахова дошао у Босиљград, у Ћустендил пристижу појачања. У Куманово стигла два пука из Прилепа и Охрида. Вероватно офанзива на нас и 22. дивизију". (Из Прилепа и Охрида — по свему изгледа — били су стигли само делови поменутих јединица, а не цели пукови).

зумљиво што многи послератни бугарски војни писци, као пуковници: Караиванов, Кирчев, Рошавелов и др. (који, разумљиво, пишу уз сагласност ЦК БКП (Централни комитет Бугарске комунистичке партије) — јер пишу у званичним листовима и часописима), жале за издајством Немаца, на недовољној и задоцнелој помоћи, а логично и за овом, неуспелом офанзивом.[1]) Намена ове задоцнеле немачке помоћи Бугарској очигледно је била борба против јединица НОВ и ПОЈ, јер фашистичка Бугарска није имала неки други фронт.

„20. 8. — Бугари са 4 дивизије, које су већином дошле из Бугарске и Србије, у садејству Немаца, а нарочито немачке авијације, припремају офанзиву на простору: Куманово — Ћустендил — Пирот — Врање, са циљем да униште нарочито македонске снаге и руководство и одрже територију под својом окупацијом, да би у преговорима са Савезницима имали јаче позиције“.

[1]) Пуковник Рошавелов у Војноисториском зборнику, књ. 58, издање 1946 у Софији, на странама 32, 33 и 34 пише: „..... *од обећане помоћи Бугарској* у прво време од три дивизије, немачко командовање је саопштило да ће моћи концентрисати у месецу августу 1944 године у рејону Ниш — Скопље само једну тенковску дивизију“.

И даље:

„У другој половини месеца августа отпочело је истоваривање тенковских јединица у рејону Скопља. Ове су *вероватно биле од обећане дивизије*, но, разуме се, не више са првом наменом помоћи Бугарској, већ за евентуални напад на њу“. (Подвукао М. А.).

3

ДЕЈСТВО НА КОМУНИКАЦИЈЕ У САДЕЈСТВУ СА САВЕЗНИЧКОМ АВИЈАЦИЈОМ

(Скица бр. 1)

Од Врховног штаба, 22 августа 1944 године, добијена је инструкција: *да македонске јединице, у садејству са савезничком авијацијом, изврше напад и онеспособе комуникације: Велес — Прилеп, Велес — Скопље и Кичево — Скопље.*

Добијена инструкција разрађена је у Главном штабу Македоније, проширена на комуникације у целој Македонији и једновремено повезана са нападима на мање гарнизоне. За извршење ове инструкције задаци јединица су били:

— 41. дивизија да нападне и разруши комуникацију Прилеп — Велес и да у погодном моменту заузме Прилеп;

— 1. македонска и 1. косовска бригада да нападну комуникацију Кичево — Гостивар;

— 5 македонска бригада да нападне и разруши комуникације Велес — Чашка и Велес — Градско;

— 3 и 8 македонска бригада да нападну и разруше комуникацију (железничку пругу) Велес — Скопље, а потом 8. бригада да пређе Вардар код Велеса и дејствује на Овчем Пољу;

— 11 и 12 македонска бригада да нападне на комуникације Куманово — Врање и Куманово — Крива Паланка, а потом 11. бригада да нападне Кратово и пређе на Овче Поље, а 12. бригада да остане у рејону планине Рујен;

— 4 македонска бригада са Плачковичким, Малешким и Струмичким партизанским одредом да дејствује на комуникације у долини Брегалнице;

— све остале јединице (бригаде, партизански одреди и јединице команди места и подручја) да развију активна дејства на комуникације у својим рејонима дејства.

Извршење ових задатака развијало се према постављеном плану.

3 и 8 бригада, под командом начелника штаба Главног штаба Македоније, генерал-мајора Павла Илића, са кумановског терена одлазе преко Пчиње у рејон јужно од Скопља и 1 септембра у ноћи нападају затвор Идризово и ослобађају преко 300 политичких затвореника; истога дана прелазе Вардар у висини Драчева, нападају један артиљериски дивизион окупатора и уништавају једну батерију. Дејством на комуникације онеспособљена је железничка пруга Велес — Скопље. У жестоким борбама непријатељ је претрпео велике губитке, уништено је неколико транспорта материјала, а један транспорт војника био је блокиран између Зеленикова и Влахчана и већим делом уништен у вишедневним борбама.

Тунел код Влахчана био је порушен 4 септембра.

8. бригада прелази Вардар северно од Велеса и 6 септембра разбија бугарску полицију и ослобађа град Св. Никола на Овчем Пољу.

Извршење постављеног задатка 41. дивизија почиње борбом на путу Прилеп — Кавадарци, где 30 августа потпуно разбија једну немачку колону. У времену од 1 до 7 септембра ова дивизија у потпуности руши друм и железничку пругу Велес — Прилеп и у вишедневним борбама са немачким и бугарским трупама успева да ове комуникације задржи у својим рукама, док комуникацију Прилеп — Градско делимично онеспособљава. Овим је била изолована једина комуникација за извлачење Немаца на правцу: Битољ Прилеп — Велес — Скопље; тиме су они били принуђени да извлачење својих јединица врше путем од Прилепа преко Плетвара. Рушењем важнијих објека-

та на железничкој прузи потпуно је онемогућено њено коришћење на делу од Прилепа до Велеса.

1. македонска и 1. косовска бригада нападају комуникацију Кичево — Гостивар. 1. македонска бригада заузима 1 септембра Кичево, затим у потпуности онеспособљава железничку пругу Струга — Кичево — Скопље на делу Дебрца — Кичево — Гостивар, а делимично и пут. Немци су у току даљег повлачења користили пут Дебар — Маврово — Гостивар — Скопље, а путеве од Струге и Дебра, који преко Кичева воде за Скопље, нису могли да користе, јер су ови све до ослобођења Македоније остали у рукама наших јединица.

11 и 12 бригада са бугарском партизанском бригадом „Георги Димитров"[1]) нападају посаде на железничкој прузи Куманово — Врање; на јуриш заузимају железничке станице Табановце и Прешево, где уништавају преостале инсталације и поново кидају железничку пругу на десетину места.

После овога, 11. бригада је са бригадом „Георги Димитров" пребачена у долину Криве Реке тако да 4 септембра напада на Страцин. Овоме гарнизону, који је осигуравао комуникацију Куманово — Крива Паланка, нанети су осетни губици. Са Страцина су бригаде усиљеним маршем упућене у напад на Кратово. 7 и 8 септембра, у жестокој борби са бугарском фашистичком војском и полицијом, ослобођено је Кратово; гарнизон је већим делом уништен, а остатак је заробљен. Борбе су у самом граду трајале цео дан 7 септембра, а следећег дана изван града. Заузимањем Кратова и Св. Николе потпуно смо овладали Овчим Пољем и целим масивом Осогова. На овај начин, комуникације долином Криве Реке и Брегалнице (уз садејство 4. македонске бригаде са Плачковице пл.) биле су знатно угрожене, а тиме у великој мери отежане везе окупатора са Бугарском.

Све остале јединице развиле су снажно дејство и нанеле велике и значајне ударце окупатору. Тако например, у Мрежичком, после седмочасовне борбе,

---

[1]) Ова бригада је формирана у Јабланици од пребеглих делова бугарског гарнизона Лебане и пребачена је крајем августа на сектор Куманова.

уништено и заробљено око 900 бугарских војника. Затим после дводневне борбе заузет је Брод, итд. Овим дејствима су, једном речи, потпуно очишћена од бугарских окупатора подручја Битоља, Прилепа, Кавадараца и Велеса, а притом су по целој Македонији вођене многобројне борбе.[1])

Једновремено са дејством наших јединица, на комуникације је дејствовала и савезничка авијација, бомбардујући ноћу веће центре, док су дању групе од

---

[1]) Ове борбе, као и многе друге, изнете су у радиограмима Главног штаба Македоније бр. 1, од 8/9 1944; затим у радиограмима у књизи депеша бр. 1 од: 30. 8. (један радиограм), 31. 8. (два), 1. 9. (један), 3. 9. (четири), 4. 9. (два), 5. 9. (три), 6. 9. (један), 7. 9. (три). Цитирамо само два радиограма који веома рељефно износе величину борби које су водиле наше јединице и њихове успехе. Радиограм од 1. 9. 1944 гласи:

„Наша Трећа и Осма бригада ослободиле преко 300 политичких затвореника, који су били осуђени на преко 15 година робије, смелим нападом на скопски затвор у непосредној близини Скопља. Исто тако, у селу Моране, близу Скопља, разбиле су један бугарски артиљериски дивизион. Заплењено 3 топа и много другог ратног материјала. Има много мртвих и заробљених бугарских војника.

Наша Трећа и Осма бригада порушиле су пругу између Скопља и Велеса на више места и порушиле железнички мост код Зеленикова на истој прузи. На целој прузи од Прилепа до Скопља не раде возови од 30. ов.м. Крупне немачке снаге брзо се повлаче из Грчке друмом преко Битоља — Велеса — Скопља и Кочана. Наша Прва бригада порушила све друмове који воде од Струге за Дебар и Кичево, као и железничку линију Струга — Кичево. Поново је ослободила цело подручје између Струге, Дебра и Кичева. Немци беже у паници, остављајући много мртвих и рањених војника.

Јединице 1. македонске бригаде на друму Дебар — Кичево разбиле једну немачку колону и запленилe извесну количину оружја“.

Радиограм од 4. 9. 1944 године гласи:

„Све железничке пруге у Македонији онеспособљене су и не раде од 28. августа. Друм Прилеп — Велес — Скопље налази се у нашим рукама од 1. септембра. Друм је прокопан и уништен. Никаква непријатељска снага није прешла (мисли се друмом — М. А.). Бугари су се концентрисали у Прилепу, Битољу, Велесу, Скопљу и Куманову.

Наша Прва бригада заузела град Кичево. Има много мртвих Немаца и Албанаца.

У борбама око Кавадара и Прилепа наша 41. дивизија разбила две немачке моторизоване колоне...“.

по 4 апарата дејствовале на објекте на комуникацијама и против немачких снага дуж путева.

Ово заједничко дејство имало је видних успеха. Велики број објеката на комуникацијама је онеспособљен, нарочито на железничким пругама Велес — Скопље и Куманово — Врање — Лесковац.

Извесне комуникације су биле потпуно онеспособљене за саобраћај, као например: железничка пруга Велес — Прилеп и Струга — Кичево као и путеви Велес — Извор — Прилеп и Струга — Кичево.

Скица бр. 1

Заузимањем Кратова и Св. Николе посебно су биле угрожене комуникације долином Криве Реке и Брегалнице, што је било од великог значаја за даље догађаје; например, приликом капитулације 5 бугарске армије, онемогућено је њено извлачење за Бугарску.

У овим борбама, поред тога што су дефинитивно ослобођени Кратово и Св. Никола, разоружано је и уништено неколико граничних отсека у рејонима Мрежичког и Брода.

Велики недостатак у овим дејствима огледа се у томе, што се, услед велике удаљености аеродрома савезничке авијације, није могло организовати непосредно садејство. Мада су се дејства развијала једновремено, она ипак нису могла бити чврсто повезана, те су јединице своје нападе изводиле без непосредне подршке авијације.

Усмеравање јединица Главног штаба Македоније да у периоду јули — август и првих дана септембра дејствују на комуникације — показало се као правилно. Македонске јединице ни у овом периоду, а ни касније, нису биле у стању да спрече повлачење Немаца из Грчке, те се стога њихово дејство могло испољити или противу немачких колона које су отпочеле са постепеним извлачењем, или, пак, на комуникације и бугарске посаде на њима. Међутим, доклегод су Немци имали исправне комуникације, с обзиром на јачину снага и технику — за њих не би претстављало неки нарочити проблем да се пробију кроз распоред наших јединица. Поред овога, неопходно је било тући бугарску армију која се била прикупила делом по гарнизонима, а делом дуж комуникација. Бугарске снаге, распоређене дуж комуникација и по мањим гарнизонима, претстављале су веома повољан циљ. Без великих тешкоћа, свака наша бригада постизала је релативну надмоћност и успевала да туче бугарску посаду — као што се то из изнетих описа борби види. Овим су се једновремено постизала два циља. Прво, постепено (почесно) су разбијане и уништаване бугарске јединице, што се одразило не толико на бројну јачину бугарске армије у Македонији, колико на морал бугарске војске који је сваким даном опадао, и друго, овим дејством и рушењем комуникација отежавани су услови повлачења немачких јединица. Последица овога је била, како ће се то касније видети, да је Лер морао да ангажује веома јаке снаге (преко 3 дивизије) у Македонији за заштиту свог извлачења и да због рушења

комуникација, посебно у рејону Куманово — Бујановце — Врање и појачаног дејства наших јединица у Србији, одустане од повлачења долином Мораве, и да продужи своје повлачење преко Косова и Санџака. Поред овога, како то сам Лер изјављује, борбама у Македонији задржано је његово извлачење за око 14 дана, а за то, свакако, део заслуге припада и рушењу комуникација.

Из ових разлога, и после капитулације бугарске армије, поред борбе за одржање појединих рејона као што су Прилеп, Струмица, Берово и др., један део наших јединица продужио је са нападима на комуникације.

4

РАЗОРУЖАЊЕ 5 БУГАРСКЕ (ОКУПАТОРСКЕ) АРМИЈЕ

У августу 1944 године у фашистичкој Бугарској почињу да се мењају владе. Прво долази влада Багрјанова, а затим Муравијева. У Главном штабу Македоније сматрало се да ће то ипак имати неког утицаја на држање бугарских војника и официра у саставу 5 бугарске армије. Међутим, ова оцена у том погледу била је нетачна. Бугарске окупаторске јединице у Македонији и Србији остале су докраја верне фашизму и својим немачким господарима, што се још једном потврдило у држању њихових јединица у борбама од 1 до 9 септембра 1944 године, као и приликом капитулације јединица 5 армије.

Када се Црвена армија приближила границама Бугарске, Главни штаб Македоније сматрао је за потребно да упути парламентаре појединим командантима бугарских фашистичких јединица. Ово упућивање парламентара имало је за циљ да се овим командантима објасни ситуација у коју је доведена Бугарска, и да им се предложи: прво, да пређу на страну НОВ и ПОЈ и ступе у борбу против Немаца или, друго, ако из ма којих разлога то не прихвате, да своје наоружање и сав ратни материјал предаду јединицама НОВ и ПОЈ, а потом да напусте територију Југославије — конкретно Поморавље и Македонију. У овом смислу издата су наређења свима јединицама Главног штаба Македоније.[1])

---

[1]) „Бугарским окупаторским трупама треба поставити следеће захтеве: 1. — да се прикључе нашој војсци под командом

Скоро сви штабови наших јединица покушали су да дођу у додир са бугарским окупаторским јединицама, и да им предаду услове за ступање у борбу против Немаца. Тако је у Источној Македонији, 4 македонска НО бригада издала проглас у коме се бугарске јединице позивају да ступе у борбу противу Немаца или, пак, да предаду наоружање нашим јединицама.[1]) Јединице 2. оперативне зоне, успеле су, више притиском него стварним споразумом, да принуде бугарске јединице Прилепског гарнизона да ступе у борбу против Немаца. Иако под притиском, ми ипак сматрамо да је то светао пример војника овог гарнизона (ово ћемо касније посебно описати). У Западној Македонији, на делу од Брода до Охрида (на тзв. бугарско-албанској граници створеној по споразуму Хитлер — Мусолини), наше су јединице дошле у додир са бугарским јединицама, али су њихови официри (команданти и командири) одбили све предлоге под изговором да чекају наређење.[2])

Од стране Главног штаба Македоније, који се у то време налазио у манастиру Прохор Пчињски, упућени су парламентари са писмима: у Врање — Штабу 29 бугарске фашистичке дивизије; у Бујановце — Штабу 2 бугарског коњичког пука и у Скопље — Штабу 5 бугарске фашистичке армије. Предлози наших парламентара у Бујановцу и Врању одбијени су. Ку-

Главног штаба Македоније за борбу противу Немаца; 2. — уколико не желе да се прикључе нашој војсци да одмах напусте нашу земљу, а нама да предају оружје; 3. — да предаду власт нашим јединицама“. (Радиограм број 1, од 31. 8. 1944, упућен свима јединицама).

[1]) Документ објављен у књизи „Преглед Народноослободилачког рата у Македонији 1941—44“ — издање Војноисториског института, Београд, 1950, страна 114—115.

[2]) О овоме 1. бригада, радиограмом бр. 3 од 8. 9. 1944, извештава: „Сви бугарски официри у нашој зони већ су одбили предају и говоре да чекају наређења. Сви имају исти став, што значи да им је то директива из центра. Имамо њихова писма и изјаве. 4. бригада је пошла да чисти бугарске посаде. Сутра формирамо 1. крушевску бригаду, која такође добија тај задатак...“. (Ове су бригаде ушле у састав 48. дивизије и добиле назив 1, 16, 15 и 4 шиптарска — пошто је ова последња била попуњена од националне мањине Шиптара).

рир који је носио писмо у Скопље ухапшен је и задржан у затвору. Штабу 5 бугарске фашистичке армије у Скопљу поново је упућен други курир — овога пута са писмом од Војне мисије западних Савезника код Главног штаба Македоније са садржином сличном нашим писмима.

Ни на ово, као ни на претходно писмо, није добијен одговор. Међутим, у Главни штаб Македоније стигао је из Куманова Анастасов, лични пријатељ команданта 5 армије, кога је послао Штаб 5 бугарске армије са задатком да ступи у везу са „партизанским штабом" (како се он онда изразио) и испита услове за повлачење 5 бугарске фашистичке армије. Њему су постављени исти услови или борба против Немаца, или предаја наоружања и ратног материјала јединицама НОВ и ПОЈ. Бугарско командовање на ове услове није пристало, те и разговор са Анастасовим није донео никакве резултате.

Настали преврат у Бугарској, извршен под притиском Црвене армије, ставио је команданте 5 бугарске армије и њених јединица пред свршен чин. Требало се што пре враћати у Бугарску или ступити у борбу противу Немаца, јер је отечествено-фронтовска Бугарска влада издала наредбу да јединице ове армије ступе у борбу противу Немаца заједно са јединицама НОВ и ПОЈ.

Бугарски фашистички команданти изабрали су решење доследно свом дотадашњем ставу: служити фашизму — служити својим господарима — Немцима. Овај став им није дозволио да ступе у борбу противу Немаца, него су се с њима споразумевали о „симболичности" објаве рата Немачкој од стране ондашње Бугарске владе.

Пре но што размотримо ток капитулације јединица 5 бугарске фашистичке армије, изнећемо њен распоред:

— Команда 5 армије са армиским деловима у Скопљу;

— 14. дивизија: Штаб, 51 пешадиски и 14 артиљериски пук у Скопљу, 53 пешадиски пук у Куманову и 56 пешадиски пук у Велесу;

— 15. дивизија: Штаб и 54 пешадиски пук у Битољу; 45 пешадиски и 15 артиљериски пук у Прилепу, и 55 пешадиски пук у Охриду;

— 17. дивизија: Штаб, 49 пешадиски и 17 артиљериски пук у Штипу; 48 пешадиски пук у Струмици;

— 29. дивизија: Штаб и 52 пешадиски пук у Врању; 50 пешадиски у Пироту и 3 пешадиски пук у Владичином Хану;

— коњица: 1. коњички пук — стални гарнизон Штип и 2 коњички пук — стални гарнизон Скопље. Међутим, у току целе 1944 године оба су се пука налазила на простору Прешево — Бујановце.

У току лета 1944 године, из састава 15 дивизије упућена су три батаљона (два из састава 45 пешадиског пука и један из састава 54 пешадиског пука) и један артиљериски дивизион 15 артиљериског пука у састав 29 дивизије као појачање.

Поред ових јединица, било је још доста других за помоћне службе; например, за осигурање железничких пруга постојале су такозване етапне јединице; затим, било је прилично радних (трудовних) и граничних јединица, жандармерије и полиције.

Од граничних јединица било је 14 граничних отсека[1]) од којих три на сектору 29 дивизије (4, 5 и 6), три на сектору 14 дивизије (7, 8 и 9), пет на сектору 15 дивизије (10, 11, 12, 13 и 14) и један на сектору 17 дивизије (15).

Пошто бугарски команданти нису прихватили услов да ступе у борбу против Немаца, а притом су одбили да добровољно предаду своје наоружање једи-

---

[1]) Гранични отсеци били су распоређени: 4. — Репинце код Владичиног Хана; 5. — Бујановце; 6. — Жегра (северозападно од Врања); 7. — Качаник; 8. — Групчин; 9. — Тополница; 10. — Брод; 11. — Ресен; 12. — Бистрица; 13. — Скочивир; 14. — Мрежичко; и 15. — Ђевђелија. За граничне јединице на сектору од Вардара до Беласице немамо податке.

За пешадиске пукове изнели смо само њихове сталне гарнизоне, у којима су ретко били комплетни, јер су били на терену за дејство противу НОВ и ПОЈ.

Распоред граничних јединица изнет је према заплењеној карти Штаба 5. бугарске армије. Карта се налази у Историском одељењу ЦК СКМ. (Централног комитета Савеза комуниста Македоније).

ницама НОВ и ПОЈ, Главни штаб Македоније је поново издао наређење да се бугарске окупаторске трупе енергично нападају и разоружавају.[1]) Као што смо раније изнели, сем бугарског Прилепског гарнизона који је ступио у борбу противу Немаца, остале бугарске окупаторске јединице давале су жесток отпор нашим снагама, док је већина од њих капитулирала пред шаком Немаца.

Изнећемо у најкраћим цртама ток капитулације 5 бугарске фашистичке армије.

29 бугарска фашистичка дивизија, непосредно пред саму капитулацију Бугарске владе, тј. у времену од 2 до 8 септембра 1944 године, концентрисала је већину својих јединица у рејону Прешево — Бујановце. Ту су јој се прикључиле и граничне јединице са рејона северно и западно од Врања (4. 5. и 6. гранични отсек), којима је командовао потпуковник Апостолов. Пре овога, 31 августа и 1 септембра, бугарске јединице из рејона Прешева извршиле су напад на нашу 12 бригаду, која је била на западним падинама планине Рујен, али су ови напади одбијени. Њихов је циљ, највероватније, био да 29. дивизија осигура себи просторију око Прешева и обезбеди извлачење друмом Врање — Куманово.[2])

Заштитнице 29 бугарске дивизије, 7 септембра 1944, под борбом су напустиле Врање и Врањску Бању, где је ушао Врањски партизански одред,[3]) а следећег дана (8 септембра) главнина 29 дивизије кренула је у једној колони из рејона Прешево — Бујановце за Куманово, са намером да продужи друмом Куманово — Крива Паланка — Ђуешево (Немци су већ претходних дана створили у Куманову свој гарнизон са неколико тенкова).

---

[1]) Радиограм од 7. 9. 1944 (књига депеша 1), упућен Врховном штабу: „Ми смо наредили свима јединицама да енергично нападају Бугаре и да их разоружавају, уколико не желе да пређу нашим јединицама“.

[2]) Радиограм од 1. 9. 1944 (књига депеша број 1): „На сектору Прешева Бугари су отпочели напад на нашу бригаду...“.

[3]) Радиограмом од 8. 9. 1944 (књига депеша бр. 1) :„Јединице Врањског одреда заузеле су Врање и Врањску Бању“.

29 бугарска дивизија је (према изјави њених официра и извештајима наших јединица на западним падинама планине Рујен) наступала према Куманову без икаквог осигурања с фронта, што јасно показује да ју је њен командант водио свесно у руке Немаца. Она је имала само бочна обезбеђења према нашој 12 бригади, која су цео дан 8 септембра водила борбе и наставила их следећих дана. При овоме, бугарске заштитнице су нашим јединицама давале јак отпор.[1]) Пред Кумановом Немци су јаком артиљериском ватром дочекали 29 дивизију која је била у колони, а потом је напали са неколико тенкова. Ни командант дивизије, нити пак иједан официр, нису издали јединицама никакву заповест за борбу. Официри су напустили своје јединице и дали се у бекство да би спасли своје главе. Наше партизанске страже на јужном подножју планине Рујен и непосредно уз Куманово (северно од овога) почеле су да прихватају разбијене бугарске војнике и по наређењу Команде кумановског подручја прикупљале их у рејону села Жегњана. У току дана и ноћи извршено је прикупљање бораца и једног дела официра разбијене 29 дивизије. Ни командант дивизије, а ни команданти пукова нису били међу прикупљеним официрима. Неки од официра су тврдили да су се они предали Немцима. Међу мртвим и рањеним такође нису пронађени.

29 дивизија је претрпела осетне губитке у људству и материјалу. Сву своју артиљерију оставила је на друму код Куманова, а војници су се извукли само са својим личним наоружањем.

Најстарији бугарски фашистички официри 29 дивизије, пуковник Иванов из Штаба 29 дивизије и потпуковник Апостолов, командант граничних јединица у рејону Врања, уз помоћ Команде кумановског подручја, примили су у селу Жегњане команду над остацима разбијене 29 дивизије. Ови официри (са њима је било још неколико виших официра) упознати су са новонасталом ситуацијом у Бугарској, за коју су тврдили да им није била позната. Пренета им је заповест отече-

[1]) Види радиограм од 8. 9. 1944 (књига депеша бр. 1).

ственофронтовске владе да јединице 5 армије пређу на страну НОВ и ПОЈ и заједно са њима ступе у борбу против Немаца. Поменутим официрима стављено је до знања: или да изврше заповест своје Владе — тј. да заједно са јединицама НОВ и ПОЈ воде борбу против Немаца — или да оставе своје наоружање, јер са наоружањем не могу ићи у Бугарску. Ови официри, који су привремено командовали 29 дивизијом, никако нису хтели да пристану на ове услове или, тачније речено, никако нису хтели да изврше заповест своје Владе. Они су тврдили да писмену заповест нису примили, па, према томе, не могу поступити према заповести пренетој преко радија и на сваки начин су хтели да оду у Бугарску са наоружањем. Они нису признавали објављени рат Немачкој од стране Бугарске владе и сматрали су то „симболичном објавом рата". Овако се изјашњавала већина официра, а нарочито потпуковник Апостолов (брат пуковника Апостолова, команданта 56 пука, познатог по зверствима извршеним 1943 код Кавадараца).

29 бугарска фашистичка дивизија је разоружана у рејону Жегњана,[1]) а људство и официри спроведени су до бугарске границе. Тако се распала одабрана фашистичка дивизија, која је 1943, а нарочито у пролеће 1944 године, водила многобројне борбе против наших јединица. Истина, ова одабрана фашистичка дивизија више пута је била потучена и натерана у панично бекство у своје гарнизоне. И поред тога, она је ипак успела да нанесе много зла народу кумановског, врањског и црнотравског краја, убијајући невине људе, децу, жене и старце, палећи њихова села и вршећи све могуће злочине.

14 бугарска фашистичка дивизија. Јединице и установе Скопског гарнизона (јединице 14 дивизије,

---

[1]) Радиограм Главног штаба Македоније, упућен Врховном штабу од 10. 9. 1944 овако описује капитулацију 29 дивизије: „29 бугарска дивизија из Врања пробила се кроз јединице наше 12 бригаде. Код Куманова Немци су напали Бугаре, пошто је пут Куманово — Крива Паланка поседнут нашим јединицама. 29 бугарска дивизија прешла је на нашу страну. Понудили смо да се боре противу Немаца — одбише, ми их разоружасмо".

Штаба 5 армије, граничне јединице из рејона Скопља — 7 и 8 гранични отсек и др.) разоружане су од стране незнатне групе Немаца. Један виши официр бугарске фашистичке војске, пошто је у Скопљу и околини 14. дивизија већ била разоружана, дошао је у Главни штаб Македоније да преговара о пропуштању дивизије за Бугарску друмом Куманово — Крива Паланка — Ђуешево. Тражио је да дивизија прође, али да се не разоружава. Са њим је вођен подужи разговор којом приликом је убеђиван да дивизија треба да ступи у борбу против Немаца. Међутим, он на то није пристајао. Када је дивизија требало да прође за Бугарску, установило се да је била скоро разоружана и да има незнатну количину личног наоружања (остављено од Немаца да би се могли пробити). Из разговора са официрима ове дивизије могло се утврдити да су их њихови команданти: командант армије (Кочо Стојанов, потом његов заступник Попдимитров), командант дивизије и команданти пукова — издали. Никакве мере нису предузели да јединице припреме за борбу; — напротив неки су команданти једноставно наредили предају наоружања Немцима, а други су своје јединице довели у такву ситуацију да су морале бити без борбе разоружане.

Према изјави Лера, генерал Шурле (са једним батаљоном рудара) заузео је Скопље без борбе. Разоружање јединица 14 бугарске дивизије извршено је већим делом по њиховом напуштању Скопља на путу за Куманово, а довршено је од стране наших јединица у селу Довезенце у долини Криве Реке.[1])

Велешки гарнизон ове дивизије прикључио се 17 дивизији у Штипу.

15 бугарска фашистичка дивизија. Јединице ове дивизије из Битољског и Охридског гарнизона, као и граничне јединице из рејона Битоља и Охрида (11, 12 и 13 гранични отсек) прикупљене су у Битољу. Овде су изненада нападнуте од стране само два немачка батаљона 297 гренадирске дивизије, под командом ге-

[1]) Радиограм број 8 од 12. 9. 1944: „Задатак разоружавања 14 дивизије извршен на Кривој Реци у с. Довезенце. Много спреме, коња и кола. Горски".

нерала Гулмана и после веома кратке борбе или, тачније речено, врло кратког пушкарања, све су бугарске јединице у Битољу разоружане. У Битољу је, према подацима у Војно-историском зборнику (књ. 58, страна 21 — издање 1946 — Софија), разоружано око 5.500 бугарских војника.

То је била иста слика издаје генерала и официра као и код Куманова и Скопља.[1])

Међутим, ако се погледа рад ове дивизије од 1942 до друге половине 1944 године (до пред саму капитулацију бугарске фашистичке власти), видеће се да је она за три године нанела огромна зла македонском народу. Она је знала да по неколико дана, без одмора, води жестоке борбе против наших јединица (например, борбе са 1. македонско-косовском бригадом у фебруару 1944 године); знала је да после неколико часова реагује на дејства, па и саму појаву наших јединица; знала је да по читаве месеце води борбу са нашим партизанским одредима у прилепском, битољском и теквешвком крају (пример: борбе из 1942 године са Прилепским, Крушевским и Битољским партизанским одредима, које су вођене од августа па све до децембра, или борба са Тиквешким и Ђевђелиским одредом 1943 године, и друге). Чиме се све ово може објаснити? То се може објаснити једино тиме што су команданти — у првом реду командант дивизије, ге-

---

[1]) Став руководиоца бугарске 15 дивизије по питању борбе против Немаца види се у излагању потпуковника Влкова. Говорећи да Битољски гарнизон није био у бојној готовости, Влков износи:

„Узрок за ово био је што су командант 54 пешадиског пука — пуковник Цанев и начелник штаба дивизије пуковник Христев, веровали да ће се преговорима између Немаца и Штаба (мисли се на штаб 15 дивизије — М. А.) моћи без борбе да повуку делови, пошто је због заједничког размештаја немачких и бугарских делова, Немцима неопходно било време за појачање и прегруписавање. У овом смислу дејствовао је потпуковник Герганов, који је служио за везу између Немаца и штаба дивизије“. (Војноисториски зборник, бр. 58, стр. 18 — издање Софија).

Овоме не треба никакав коментар. Уместо да се Немци нападну пре но што им стигну појачања и изврше претруписавање, воде се преговори.

нерал Маринов — затим официри, па и добар део војника (одабрани фашизирани борци) били верне слуге великобугарског империјализма, верне слуге немачког фашизма. Само ће тиме може објаснити разоружавање ове дивизије без борбе. Њихова жеља да докраја остану верни својим господарима, жеља да служе фашизму ма у којој форми и када нису више могли активно да га служе са оружјем у руци у борби против јединица НОВ и ПОЈ, изражавала се и у томе што су своје оружје и други ратни материјал хтели да предаду искључиво Немцима.

Захваљујући команданту артиљериског пука пуковнику Младенову, и брзој интервенцији наших јединица, Прилепски гарнизон 15 бугарске дивизије није се предао Немцима. Немци су после разоружања Битољског гарнизона напали на Прилеп. Брзом интервенцијом наше 41. НО дивизије прихваћене су јединице овог гарнизона.

Бугарске јединице Прилепског гарнизона (45 пешадиски пук без два батаљона и 15 артиљериски пук без једног дивизиона) прикључиле су се борби наших НО јединица и заједно са нашом 41 НО дивизијом и другим нашим јединицама, а под непосредном командом начелника Главног штаба Македоније, генерала Илића, водиле су петнаест дана жестоке борбе у рејону Прилепа.

17 бугарска фашистичка дивизија. Штипски и Велешки гарнизон (14. дивизија), а изгледа и неке мање јединице из Скопског гарнизона са којима је био и генерал Попдимитров, повукли су се у Бугарску. И они нису хтели да изврше заповест отечественофронтовске владе да се боре противу Немаца. Ове јединице нису разоружане услед недовољне будности неких наших руководилаца на сектору Брегалнице.

48 пук ове дивизије напустио је Струмицу, али се касније вратио и заједно са нашом 4 бригадом учествовао у борбама за одржање Струмице до 27 септембра. Овога дана, не обавештавајући 4 македонску ударну бригаду, напустио је положај код Струмице и у паничном бекству повукао се у правцу струмичког

Новог Села и задржао се на југословенско-бугарској граници.

Ни рад 17 дивизије не може се другачије тумачити него издајством генерала и официра. Неизвршење наређења за борбу у свакој војсци је најтежи преступ — једнак злочину, а јединице ове дивизије нису извршиле наређење, тј. нису се бориле противу Немаца заједно са НОВ и ПОЈ. 48 пешадиски пук извршио је још теже издајство тиме што је у критичном моменту напустио положај не обавештавајући суседне јединице (4 македонску ударну бригаду).

Остале бугарске јединице (углавном граничне, етапне и друге) већим делом су разоружане од стране наших јединица, и то скоро свуда после жестоких борби. Например, гранични делови у рејону Пореча (10, а вероватно и 9. гранични отсек) већим делом су разбијени и разоружани после борби првих дана септембра 1944 године, које су водили 1. косовска бригада и Крушевски одред, а посебно после дводневних борби 6 и 7 септембра за Брод. Овом приликом заробљена су два топа.[1])

Граничне јединице у рејону Мрежичког (14 гранични отсек, који је с обзиром на јачину народног устанка у Тиквешу, био ојачан), пошто нису хтеле да прихвате услове наших јединица за борбу против Немаца, нападнуте су 4 септембра 1944 и, после веома жестоке седмочасновне борбе, уништене, а већим делом заробљене и разоружане.[2])

Такође су делом разоружане, а делом уништене, после веома јаких борби бугарске јединице у Кава-

[1]) Радиограм од 3. 9. 1944:

„Крушевски одред разоружао један гранични участак. (Участак је гранична посада јачине око 1 чете). Плен: 1 митраљез, 1 шмајсер и 98 пушака".

Радиограм од 8. 9. 1944:

„Наше јединице два дана воде жестоке борбе са Бугарима код Брода. Борбе се настављају".

[2]) Радиограм 2 оперативне зоне бр. 1, од 8. 9. 1944: „4-ог IX напали Мрежичко. Било је 900 војника са потпуковником, мајором и другим официрима. После седмочасовне јаке борбе бугари су се предали. Потпуковник се сам убио, а остало се све предало. Од оружја има преко 30 тешких митраљеза, 6 тешких бацача и др.".

дарцима, затим на Страцину и у Кратову. Страцин је нападнут ноћу 4/5 септембра. Поред жестоких борби и великих губитака (преко 30 мртвих војника и 2 официра), гарнизон се у утврђењима одржао и дефинитивно повукао 9 септембра.[1]) Борбе за уништење гарнизона у Кратову трајале су два дана (у самом граду борбе су трајале шест часова), а следећег дана борбе су вођене ван града. Гарнизон Кратово је већим делом био уништен; заробљен је само 50 војника.

И поред жестоких борби у целој Македонији, које су вођене за разоружање јединица 5 бугарске окупаторске армије, извесне мање јединице (поред 17 пешадиске дивизије) успеле су да се извуку и пребаце у Бугарску.

После 10 септембра 1944 године, 5 бугарска окупаторска армија више није постојала.[2]) Без обзира на то што је нова ОФ (отечественофронтовска) бугарска влада одредила новог команданта армије, генерала Кецкарова (до капитулације начелник Штаба 29 дивизије), од армије су се могли, ту и тамо, срести само бедни остаци.

Чињеница да је само један веома мали број јединица 5 армије — само Прилепски гарнизон — извршио заповест владе Отечственог фронта, може се објаснити тиме што је већина старешина (посебно официри) била — одабран и убеђен фашиста. Они су остали верни својим господарима и имали су за циљ да се са јединицама, наоружани, дочепају бугарске територије. Из изјава појединих официра, а нарочито потпуковника Апостолова, видело се и то да имају намеру да у рејону Ћустендила покушају са контрареволуционарним дејством. Зато су они и објаву рата

---

[1]) Радиограм 6. 9. 1944, књига депеша ГШМ, бр. 1.

[2]) Радиограм од 15. 9. 1944 (књига депеша бр. 1):
„Бугарска V армија као целина више не постоји. Двадесет девету дивизију из Врања смо ми разоружали. Четрнаесту дивизију из Скопља су разоружали Немци, а ми довршили.

Петнаесту дивизију из Битоља разоружали су Немци, осим једног артиљериског и једног пешадиског пука из Прилепа који су прешли на нашу страну. Судбина седамнаесте дивизије из Штипа није нам позната...“.

Немачкој од стране отечественофронтовске владе сматрали „симболичном”.

Старешине 5 бугарске армије, у моменту капитулације, извршиле су неопростиве злочине према бугарским војницима. Својим издајничким радом довели су их у ситуацију да даду непотребне жртве; као што је случај код Битоља и Куманова и дозволили да их Немци незнатним снагама разоружају. Али, њихова је издаја појачана тиме што су у рејону Скопља и Куманова наоружавали шиптарске реакционарне јединице (балисте).[1])

Капитулацијом 5 бугарске армије ликвидиран је један врло озбиљан непријатељ у Македонији. Са њом су паралелно ликвидирани и последњи остаци четника Драже Михаиловића у Македонији. Од непријатељских снага остали су Немци који су, ради, обезбеђења свога повлачења успели да у току септембра овладају важним комуникациским чворовима и упориштима. Поред тога, у Западној Македонији су остале јаке снаге балиста које су држале у својим рукама Кичево, Гостивар и Тетово.

[1]) Радиограм од 7.9.1944 (књига депеша бр. 1), упућен Врховном штабу, гласи: „Свима јединицама наређено да нападају бугарске гарнизоне — Бугари дају јак отпор... Бугари наоружавају Арнауте“.

5

ПЛАН ПОВЛАЧЕЊА НЕМАЦА И РАСПОРЕД НАШИХ СНАГА

Капитулација Бугарске војске 9 септембра 1944 године претставља у развоју народног устанка Македоније нов период — период даљег размаха народног устанка и великог прилива нових бораца. Као резултат овог размаха, постојеће јединице нагло нарастају, а стварају се и многе нове. Поред бригада, формира се седам дивизија (једна 41 — била је формирана у августу) оформљавају се три корпуса, као и друге јединице, установе и школе. С обзиром на јачину снага којима је у овоме периоду располагао Главни штаб Македоније, као и на величину слободне територије и других елемената, мења се и тактика дејства јединица, тако да се ова приближава „тактици ратовања редовне војске, координира се рад већих јединица, употребљава се артиљерија и развија координација рада пешадије и артиљерије у борби. Ослобођен је велики део земље и приличан број градова. Наша војска чврсто држи ослобођене градове и затвара непријатељу комуникације, не само рушењем него и препречујући се његовој војној сили на комуникацијама, примајући борбу на ослобођеном терену, борећи се успешно данима и недељама“.[1])

После разоружања 5 бугарске армије, у Вардарској Македонији су вођене веома тешке борбе са немачким снагама које су се повлачиле из Грчке и Албаније. Резултат ових борби било је ослобођење Вар-

---

[1]) Из извештаја Главног штаба бр. 32 од 31. 10. 1944 год., упућеном Врховном штабу.

дарске Македоније. Све ове борбе претстављају сложене и дуготрајне операције и ми ћемо их у наредном излагању у најкраћим цртама размотрити.

Половином септембра Црвена армија је била већ у Бугарској. Међутим, за одбрану Егејског и дела Јадранског Мора, Немци су у Грчкој и Албанији имали јаке снаге, о којима је у ранијем излагању било речи.

Немачке снаге из Грчке и Албаније отпочеле су са повлачењем. Један корпус армиске групе „Е" (21 планински) повлачио се преко Албаније, а остале снаге кроз Македонију према северу. Замисао Лера (према његовој изјави) била је да се главним снагама повлачи Моравско-вардарском долином и да јужно од Београда организује одбрану. Међутим, продирање оперативне групе генерала Пека Дапчевића у Србију, нагли развој народног устанка у Србији и избијање тенковског корпуса Црвене армије (генерала Жданова) 10 октобра у долину Мораве (рејон Велике Плане), као и борбе које су Лерове јединице водиле у Македонији и рејону Врање — Бујановце, онемогућили су извођење ове замисли. Лер је био принуђен да промени правац повлачења својих снага, и да их уместо долином реке Мораве, упути преко Косова и Санџака.

Да би обезбедили своје повлачење, Немци су дуж комуникација којима су се повлачили поседи важне раскрснице и градове. У Вардарској Македонији[1]) Немци су заузели следеће градове: Струмицу, Штип, Кочане, Куманово, Ђевђелију, Велес, Скопље, Прилеп, Битољ, Ресен, Охрид, Дебар, Кичево, Гостивар и Тетово, што је знатно олакшало њихово повлачење. Поред држања поменутих градова, Немци су избацили побочнице код Берова, Пехчева, Царева Села (сада Делчево), села Бигле и Калиманаца, Страцина и Криве Паланке.

Нека од поменутих места Немци су узели од Бугара без борбе, а приликом разоружања бугарских окупаторских јединица у неким местима у Западној Македонији су само појачали посаде балиста (Киче-

[1]) Овде се у разматрањима ограничавамо само на стање у Вардарској Македонији.

во, Дебар, Гостивар и Тетово), а многа места, као што су Прилеп, Струмица, Берово и др. морали су борбом да узимају од наших јединица.

Пре но што приступимо разматрању ових борби, изнећемо распоред и стање наших јединица у Вардарској Македонији после капитулације бугарских окупаторских јединица, тј. око средине септембра 1944. 15 септембра 1944 године стање наших јединица било је следеће:

У Источној Македонији дејствује 50. НО дивизија, која у својим рукама држи Кочане, Царево Село, Берово, Пехчево и Струмицу. С обзиром на величину просторије и релативно мале снаге, путеви који су водили преко Струмице и Штипа, иако су делимично били у нашим рукама, нису били потпуно пресечени. Пут Ђевђелија — Криволак — Штип и даље за Велес био је слободан за Немце, а преко Струмице Немци су пут ослободили тек после борби противу 4 македонске бригаде.

На сектору Битољ — Прилеп — Кавадарци дејствовале су 41 и 49. НО дивизија, које су у својим рукама држале: Прилеп, Крушево, Кавадарце, Неготин и Градско. Држањем Прилепа и раскрснице Градско биле су за извесно време пресечене комуникације за Велес (долином Вардара и од Прилепа за Велес).

У долини Вардара, на сектору Скопље — Велес дејствовала је 42 НО дивизија, која је успела да за дуже време онеспособи пругу Велес — Скопље; међутим, сухопутна комуникација Велес — Скопље била је исправна и Немци су је користили.

На просторији Куманово — Крива Паланка — Бујановце — Прешево наше су снаге биле незнатне. У рејону планина Рујен — Страцин дејствовао је у ово време Кумановски одред, и ту је прилив бораца био веома велик. У рејону Прешева и Бујановца формиране су три бригаде. Овде су се наставиле борбе од августа, само с том разликом, што су бугарске окупаторске јединице заменили балисти, добрим делом наоружани од бугарских окупатора. Знатно нарасли, они су отпочели са многобројним нападима на наше

јединице које су се налазиле на простору Куманово — Прешево — Бујановце.

У Западној Македонији дејствовала је 48 НО дивизија, која је у вишедневним борбама против немачких и бугарских окупатора и балиста успела да заузме Дебар, Кичево и Брод и да знатно онеспособи комичка дивизија.[2])

Из изнетог се види да је средином септембра Главни штаб Македоније, од оперативних јединица, имао формираних пет дивизија: 41, 42, 48, 49 и 50 НО дивизију. Касније су формиране Кумановска и Струмичких дивизија.[2])

---

[1]) Радиограм Главног штаба Македоније, упућен Врховном штабу 15. 9. 1944 — говори о изнетом стању и гласи:

„Наше јединице су овако распоређене: наша 41. и 49. дивизија заузеле су и чврсто држе у својим рукама Прилеп, Крушево, Кавадар, Неготин и Градско. На тај начин потпуно су пресечене све комуникације од Ђевђелије за Велес и од Битоља за Велес. Пруге и друмови су потпуно онеспособљени за сваки саобраћај. Задатак ових јединица јесте да заузму Битољ — Охрид и тако избију на грчку границу; мање снаге су уперене према Ђевђелији.

Наша 48. дивизија заузела је Брод и Кичево, а уз сарадњу са албанским партизанима град Дебар. Потпуно су пресечене и онеспособљене све комуникације од Струге према Тетову и Скопљу. Њихов задатак јесте да заузму Стругу и ликвидирају са том групом Немаца. Ситуација код њих је отежана због немања оружја и због сталних напада Шиптара од Гостивара и Тетова.

Наша 50. дивизија заузела је и чврсто држи у својим рукама Кочане, Царево Село, Берово и Пехчево. Неке јединице ове дивизије делују на сектору Струмице и Радовишта, али још увек немамо извештаја са тога терена; њихов главни задатак и најважније у овом моменту јесте да пресеку све друмове који од Штипа воде на југ. Ове комуникације још увек нису пресечене и Немци се тим путем извлаче.

Наша 42. дивизија сада се концентрише на линији Велес — Скопље. Железничка пруга Скопље — Велес је онеспособљена, али друм још увек није пресечен. Покушаћемо да заузмемо Велес. Јединице ове дивизије су заузеле Кратово и Св. Николу. На сектору Прешево — Бујановце формиране су три бригаде, и то: Гниланска, Прешевска и Бујановска. Створен је привремени Оперативни штаб, који је добио задатак да рашчисти са Албанцима на сектору Скопске Црне Горе и избије на Качаник“.

[2]) Струмичка дивизија носи назив и 51 дивизија, али она није добила број од Врховног штаба.

Као што смо назначили, све су јединице отпочеле жестоке борбе са немачким колонама које су се повлачиле из Грчке на север. Оне су се кроз ове борбе калиле, наоружавале и учвршћивале у јаче војничке јединице (дивизије) и кроз ове борбе у потпуности се оспособиле за предузимање офанзивних операција за дефинитивно ослобођење Вардарске Македоније, које су и отпочеле средином октобра 1944 године.

Борбе македонских јединица у времену од капитулације бугарске фашистичке армије па до средине октобра 1944 године претстављају многобројне сударе са немачким колонама на појединим комуникацијама, као и борбе за одржање појединих важних рејона на раскрсницама комуникација, као што су борбе за Прилеп, Струмицу, Берово и др.

6

БОРБЕ ЗА ОДБРАНУ ПРИЛЕПА

(Скице бр. 2 и 3)

У моменту капитулације бугарске фашистичке војске, у рејону Прилепа (на комуникацијама Прилеп — Титов Велес и Прилеп — Градско) дејствовала је 41. НО дивизија. Извршавајући наређење Главног штаба Македоније, она је отпочела преговоре са командантом Прилепског бугарског окупаторског гарнизона, пуковником Младеновим, за заједничку борбу против Немаца. Први преговори нису дали неке позитивне резултате. Стога је Команда 41. дивизије наредила напад на Прилеп, који је отпочео ноћу 8/9 септембра. Када је пуковник Младенов[1]) видео одлучност наших јединица, тражио је и отпочео поново преговоре са командантом и комесаром 41. дивизије.[2]) После ових преговора утврђено је да се заједничким снагама нападну Немци у Прилепу.

9 септембра око 7 часова отпочеле су борбе у граду. Немци су напали на бугарске јединице, али је убрзо потом уследио напад 41. дивизије, те је спречено разоружање бугарских јединица Прилепског гарнизона. После овог уследио је заједнички напад на Немце. Распоред је био:

— са севера 10 македонска ударна бригада;

— са запада 2 македонска ударна бригада;

---

[1]) Главни штаб Македоније тражио је да се од стране бугарског Врховног штаба призна добро држање Младенова, међутим, он је уместо признања био запостављен.

[2]) Командант је био садашњи генерал Милошевски Тихомир, а комесар Наумовски Наум, члан ЦК КПМ.

— са истока бугарска пешадија, оформљена у један ојачан батаљон;[1])

— 15 бугарски артиљериски пук на положајима северно од града код касарни.

Борбе по улицама града трајале су цео дан и увече је град био очишћен од Немаца. Поред поменутих јединица, у борбама за чишћење града узело је учешћа и грађанство.[2])

Захваљујући енергичном дејству наших јединица, Немци не само што нису успели да разоружају бугарски гарнизон у Прилепу (као што је то био случај у Битољу), него су притом претрпели озбиљне губитке и изгубили Прилеп.

По овлађивању Прилепом, 2. и 10. бригада (ова нешто касније) продужиле су гоњење Немаца ка Битољу и у току 10 септембра избиле на Црну Реку, на простору с. Тополчане — с. Алинци —с. Канатларци.[3]) Са 2 и 10 македонском бригадом на овим поло-

---

[1]) По подацима које износи бугарски потпуковник М. Влков у Војно-историском зборнику бр. 58 од 1946 године, страна 17 — издање Софија, за јачину Прилепског гарнизона наводи ....„да је била ослабљена (мисли на 15 бугарску дивизију — примедба М. А.) са 3 батаљона (2 из 45 пешадиског пука и 1 из 54 пешадиског пука) и једним артиљериским дидивизионом — у оригиналу АО — (од две батерије), који су били упућени у рејон Врање за појачање 29 пешадиске дивизије (значи, у Прилепу је од пешадије био 45 пешадиски пук без два батаљона).

[2]) Радиограм број 2, начелника Штаба упућен Главном штабу од 10. IX. 1944 (књига депеша бр. 5, ГШМ): „Наша II бригада, заједно са по 1 пеш. и арт. бугарским пуком, под командом пуковника Младенова, воде цео дан жестоку борбу са Немцима у Прилепу. Немци су истиснути из града. Досада заробљено 150 Немаца. За време борбе и младо и старо из Прилепа само трчи, граби пушку и одмах иде на позиције“. 10. бригада се не спомиње у овом радиограму, јер је касније продрла у град.

[3]) „Данашњом борбом очишћено Прилепско Поље до Тополчана. Већ преко 200 заробљених Немаца. Побијено много. Идемо даље“. (Књига депеша бр. 5 Гл. штаб Македоније, 10. 9. 1944).

„У току 9. и 10. септембра чистили смо град и непосредну околину од Немаца. 11. септембра предузимамо напада на широком фронту са циљем да заузмемо алиначке положаје. Немци дају жесток отпор. Досада има 300 заробљених и 400 убијених.

жајима били су пионирска чета 15 бугарске дивизије, као и неки делови 10 бугарског граничног отсека из Брода (оно што је после дводневних борби са нашим јединицама успело да се извуче.[1])

Како је заузећем Прилепа Немцима било онемогућено повлачење од Битоља ка Скопљу, они су почели да прикупљају снаге у Битољу за напад на Прилеп ради отварања пута ка Велесу и Градском. Са поновним нападом су отпочели 15 септембра.

Време од 11 до 15 септембра наше и бугарске јединице (све под командом начелника штаба Главног штаба Македоније, генерала Илића) искористиле су за срећивање и организацију одбране Прилепа. Међутим, и у то време су на прилазима Прилепа вођене жистоке

Заплењено преко 50 камиона". (Књига депеша бр. 5 Главног штаба Македоније. 11. 9. 1944).

[1]) Бугарски потпуковник Влков, описујући борбе код Прилепа (у раније поменутом Зборнику) тврди да македонске јединице нису учествовале у борбама — што претставља најобичнију лаж. Затим спомиње 2. бат. 54 п. пука (касније и 1/54 п). Међутим и по његовом излагању, овај је пук заједно са 55 пуком разоружан у Битољу 9/9. 1944 рано изјутра.

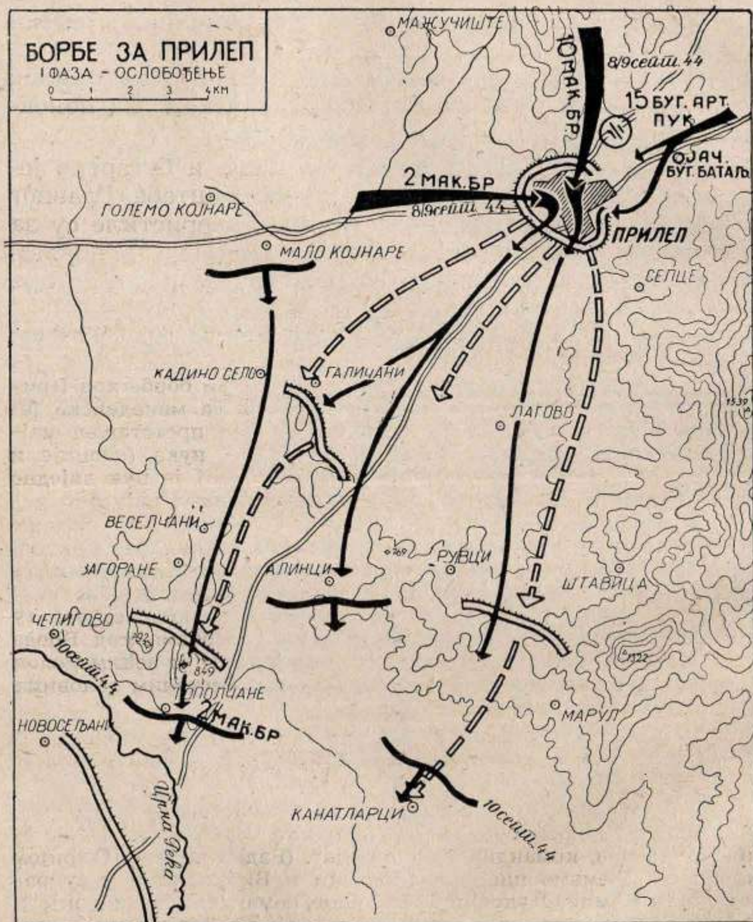
У истом зборнику бр. 58 (издање Софија, 1946 године) потпуковник М. Влков говори да су 54 и 55 пук разоружани (стр. 21), међутим, у опису борби за Прилеп код Влкова се стално јавља 2 батаљон 54 пп, а затим се у тексту јављају: 9 и 10 гранични отсек, док се никако не види како су ови ту стигли. Уствари, 9 и 10 гранични отсек у борбама код Брода 6 и 7. 9. (како смо раније навели) разбијени су и већим делом разоружани. Овде може бити речи само о преосталим деловима 9 и 10 граничног отсека.

О разоружању 54 и 55 пп извештава и пуковник Младенов 12/9 1944 генерала Кецкарова следећом депешом која је упућена преко Главног штаба Македоније:

„Радио врска с Софиа имаме, но немамо шифр. Охридски и Битољски полкове се ги обезоражили германците. Полковник Младенов, командир 15 дивизија". (Радио везу са Софијом имамо али немамо шифру. Охридски и Битољски пук су разоружали Немци. Пуковник Младенов, командант 15. дивизије"). Ово се исто види и из депеше Главног штаба Македоније упућене Врховном штабу:

„С нама је 45 пеш. пук и 15 арт. пук Бугара, под командом пуковника Димитра Младенова. У Битољу Немци разоружали два бугарска пука". (10. 10. 1944.) (Књига депеша бр. 5 Главног штаба Македоније).

борбе. У циљу ослобођења пута Прилеп — Велес, као и указивања непосредне помоћи Немцима у борбама код Прилепа, јединице немачког гарнизона из Велеса

Скица бр. 2

су 11 и 12 септембра 1944 покушале да се пробију преко наше слободне територије. Овај покушај Нема-

ца није успео и они су упорном одбраном одбијени са великим губицима. Ове нападе Немци су обновили следећег дана, али без успеха. Одмах напомињемо да и поред свих покушаја, Немци нису успели да ослободе за своје повлачење пут од Прилепа преко Присада за Велес.

У току 11, 12, 13 и 14 септембра Немци су из Битоља обновили нападе на положаје на Црној Реци у рејону Тополчана где је дошло до веома жестоких борби. Они су по цену великих жртава успели да овладају неколиким важним тачкама, као што су Чепигово, к 792 и 849 и тиме створе повољне услове за продужење напада.[1])

15 и 16 септембра, Немци су поново обновили нападе на положаје наших јединица у рејону Црне Реке. Овде су два дана вођене жестоке борбе, а ноћу 16/17 наши заштитни делови са Црне Реке повукли су се за Прилеп. Без застоја Немци су 17 септембра продужили са нападом на положаје у рејону Прилепа. На сам град Прилеп дејствовали су артиљеријом, а из села Големо Којнаре предузели су напад пешадијом на положаје у рејону Мажучишта.

На положајима у рејону Прилепа развиле су се веома жестоке борбе. Наше су јединице под заштитом артиљерије, после губитка положаја у селу Мажучишту, извршиле противнапад и поново повратиле изгубљене положаје. Услед дужих борби, бугарске јединице, ненавикнуте на издржавање великих напора, а и иначе слабог квалитета, почеле су да попуштају.

---

[1]) „Немци из Велеса покушали су 11. 9 и 12. 9 да се пробију на слободну територију. Били су одбијени уз велике губитке. Данас са 5 моторних возила нападају. Борба је у току.

На правцу Прилеп — Битољ наше јединице — Косовска, Поречка и Крушевска бригада са 45 пеш. пуком држе линију с. Марул — с. Алинци, с. Веселчани. Жестоке борбе вођене су у току 11. и 12. 9 за положаје сев. од с. Тополчана; убијено је преко 80 Немаца, но непријатељ је успео да одржи коту 792 и 849 и с. Чепигово. Данас покушава да продре до с. Канатларци. Борбе су у току". (Књига депеша бр. 5 Гл. штаба Македоније, 14. 9. 1944).

Чврсто и храбро држање наших бораца било је једино што је још донекле задржавало бугарске јединице.[1])

У току 18 и 19 септембра борбе су настављене. Бугарске пешадиске јединице почеле су се полако осипати; оне из рејона села Селце убрзо су се повукле, прво северно од Селца (18 септембра), а потом 19 септембра ка селу Леништу.

После добијања појачања у пешадији и артиљерији, Немци су 19 септембра обновили напад и успели да овладају положајима наших јединица и заузму Прилеп, Варош и с. Мажучиште.

По напуштању положаја код Прилепа, наше јединице су се повукле на положаје за одбрану плетварског и присадског седла, који затварају и путеве за Велес и Градско.[2]) На овим положајима борбе су настављене.

20 септембра Немци су са правца Прилепа и Градског напали наше снаге на Плетвару и у току овог дана успели да овладају Плетварским Превојем, чиме су себи отворили пролаз за извлачење. Следећег дана Немци су продужили са нападом на Присадски Превој и борбама у току 21 и 22 септембра успели да одбаце наше јединице и овладају друмом Прилеп —

[1]) „У току 16 септембра Немци овладали алиначким положајима и заузели с. Лагово, с. Галичане и М. Конаре.

У току 17 септембра тукли су Прилеп артиљеријом, а из с. М. Конаре кренули у напад и око 12 часова заузели село Мажучиште. Извршили смо противнапад под заштитом артиљерије и повратили наше положаје.

Елан код немачке војске слаб, но наше су снаге малобројне, а бугарске дефанзивне. Прикупићемо бригаде да пређемо у противнапад, а на Бугаре утичемо и код њих развијамо офанзивни дух. Данас смо запленили један немачки ауто и уништили једну батерију.

Павле — Орце“.

(Депеша бр. 5 Гл. штаба Македоније од 18. 9. 1944).

[2]) „ДДД, Немци, ојачани пешадиским пуком и моћном артиљеријом, заузели 19 септембра Прилеп, с. Варош и с. Мажучиште. Бугарска пешадија врло слаба, артиљерија одлично дејствовала. Држимо положаје за одбрану плетварског и присадског седла. Бугаре ћемо задржати у одбрани ових положаја“. (Радиограм од 20. 9. 1944, књига депеша бр. 5 Гл. штаба Македоније).

Присад — до села Извор.[1]) Потпуно разрушени пут од Извора до Велеса који су браниле наше јединице остао је у нашим рукама.

Немци су у борбама за Прилеп ангажовали снаге у јачини од две дивизије,[2]) а од наших јединица учествовале су у почетку 41, потом 49. дивизија, а затим 1. и 15. бригада.

На путу Прилеп — Велес борбе су настављене. Немци су покушали да се пробију ка Велесу, но у овоме нису имали успеха. 5 и 10 македонска бригада напале су 23 септембра једну јачу немачку колону, а ноћу 24/25 на истом путу је нападнута још једна немачка колона. У овим борбама Немци су претрпели осетне губитке.[3])

*

Из изнетих борби за одбрану Прилепа видимо да су у почетку наше јединице у нападу, али оног момента када се однос снага променио у корист Немаца, оне прелазе у одбрану, и то далеко испред Прилепа, на природно јаким положајима (Тополчани — Канатларци) — користећи према десном крилу Црну Реку као непосредну препреку.

Када су Немци прикупили снаге и 11 септембра отпочели са нападом — наше су их јединице на положају Тополчани — Канатларци — задржавале 4 дана, на простору између Тополчана и Прилепа 2 дана и непосредно код Прилепа 3 дана, што очито говори о великом степену упорности одбране која је вођена са истим јединицама, које су и после тога продужиле одбрану према Плетвару и Присаду све до 21

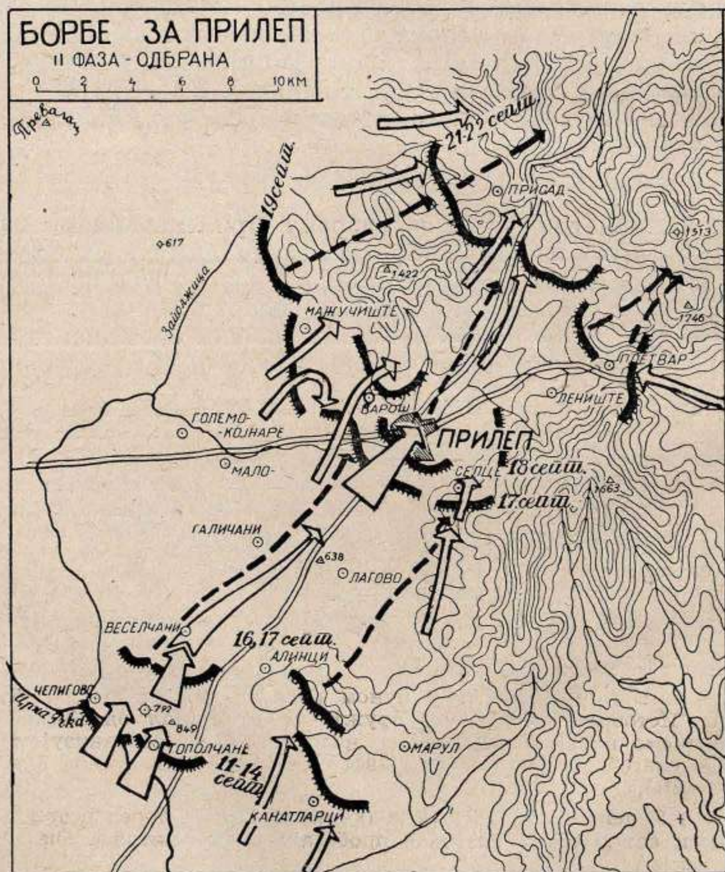
---

[1]) „ДДД, Немци овладали плетварским и присадским седлом. Бугарска војска у пуном распаду. Наше бригаде се боре. Истовремено узимамо оружје и материјал од Бугара. Одлажемо напад на Велес да наоружамо и реорганизујемо наше снаге". (Депеша од 29. 9. 1944 књигабр. 5 Гл. штаба Македоније).

[2]) У депеши од 23. 9. 1944 (књига 5 ГШМ), поред осатлог, износи се: „Велике снаге се пробијају преко Битоља. Око 2 дивизије".

[3]) Ово је описано у радиограмима од 28 и 29. 9. 1944. (Књига депеша бр. 5 Главног штаба Македоније).

септембра. Ова одбрана, која се по упорности приближава отсудној (позиционој), а по форми маневарској, јер се изводи на узастопним положајима, од Црне Реке (село Тополчане) до Прилепа — са укупном дубином од око 18 км. — за 10 дана, испуњена је низом противнапада, што је био услов за њено успешно вођење у времену од 14 дана (рачунајући укупно борбе, док је сама одбрана трајала 10 дана).

Скица бр. 3

Одбрана Прилепа је вођена у условима оперативног, а донекле и тактичког окружења, јер, поред дејства са правца Битоља извесне немачке снаге су дејствовале и са правца Велеса и Градског ка Прилепу. Да би се одбрана главним снагама успешно изводила, предузете су посебне мере обезбеђења, тако да Немци из Велеса нису успели да продру ка Прилепу — чиме је просторија између Прилепа и Велеса, по завршетку одбране Прилепа, послужила као база за прикупљање јединица одакле су развијена даља дејства на комуникацији Прилеп — Плетвар — Градско.

По паду Прилепа и Плетвара Немци су пробили себи пут за повлачење, али су наше јединице за одбрану тога правца промениле тактику — од одбране узастопних положаја прешле су на постављање заседа са већим тактичким јединицама.

У борбама за одбрану Прилепа наше су се јединице једновремено и наоружавале. Ове су борбе показале да се са недовољно прекаљеним јединицама и без довољно наоружања (посебно аутоматског и минобацачког), тешко могу издржати напади немачке пешадије и тенкова, подржани јаком артиљериском ватром. Сама чињеница да је добар део новоформираних јединица издржао 14 дана у непрекидним фронталним борбама, говори о високом моралу наших јединица и њиховој спремности да се боре за ослобођење своје, дотада поробљене домовине.

Под заштитом наших јединица, а у пратњи једног батаљона Велешке бригаде, бугарске су се јединице после ових борби повукле за Бугарску правцем: Чашка — Војница — Кочилар — Хаџи Хамзали — Љуботен — Плачковица — Пехчево — Симитли. У Пехчеву су свечано поздрављене од наших јединица и команданта Главног штаба Македоније 29 септембра 1944 године.

Изнели смо кратак осврт на борбе за одбрану Прилепа. Оне су значајне, с једне стране, због пресецања комуникација и онемогућавања немачког повлачења преко Прилепа, а с друге, што побијају тенденциозна тврђења извесних бугарских војних писаца. У њиховим написима не само што није дато право место македонским јединицама, већ се оне и не помињу. Ове се борбе

приписују искључиво бугарским јединицама. Међутим, не морамо нарочито да подвлачимо да би бугарски гарнизон у Прилепу капитулирао и при самој појави Немаца да није било хитне и енергичне интервенције 41. дивизије НОВ и ПОЈ.

Борбе у Прилепу су потврдиле да бугарске јединице, као део дугогодишње сателитске војске, нису биле морално — политички способне за борбу противу дотадашњег свог господара. Њихово дотадашње васпитање да је Немачка војска „непобедива" имало је великог одраза на држање бугарских војника у борбама. Док су наше јединице биле у нападу и потискивале Немце ка Битољу, борбеност бугарских војника је била доста добра. Али, чим би се ситуација променила, чим би Немци прикупили снаге и отпочели са нападом, код бугарских јединица би морал нагло опадао. При појави свог дотадањег господара они су губили храброст. Приближавањем немачког напада положајима код Прилепа, бугарске пешадиске јединице су почеле да се осипају.[1]) Уз све јаче нападе Немаца оне нису виделе перспективу даље борбе, осећале су се опкољене, нису виделе за собом „позадину" једне регуларне армије, а нису биле ни политички зреле да виде позадину целокупног народа који је сав устао на оружје да би дошао до слободе. Било је природно, и поред пожртвованости и напора појединаца (официра и бораца), као пуковника Младенова и других, што су се и ове бугарске јединице морале распасти. Овоме је много допринело и издајничко држање извесног броја официра. Овде желимо да подвучемо да је бугарски 15 артиљериски пук за све време борби за одбрану Прилепа дејствовао врло добро и својим дејством указао велику помоћ македонским јединицама.

---

[1]) „Бугарска војска се увелико распада. Све што бежи разоружавамо. Досада смо узели преко 1.200 пушака, 4 топа и др. Наставићемо то и даље. Кроз кратко време неће остати скоро ништа". (Депеша 21. 9, књига депеша Главног штаба Македоније бр. 5).

„ДДД, код Бугара треба протествовати због прећуткивања борбе око Прилепа. Сем артиљерије, њихова војска само је бежала". (Депеша од 21. 9. 1944, књига 5, Главног штаба Македоније.

7

БОРБЕ У ОСТАЛИМ КРАЈЕВИМА МАКЕДОНИЈЕ ТОКОМ СЕПТЕМБРА

(Скица бр. 4)

Парaлено са борбама код Прилепа развиле су се широм целе Македоније жестоке борбе против немачких колона које су отпочеле са повлачењем из Грчке и Албаније, као и против шиптарских балиста.

На сектору западно од Битоља, Ђавата и Преспе, од јула је дејствовала 7 ударна бригада (касније је прерасла у 49 дивизију), која је до капитулације Бугарске војске имала неколико судара са мањим јединицама, као: нападе на гранични подотсек Градиште, Стење и др., сукобе са јединицама из Битоља и Охрида, које су биле кренуле у помоћ нападнутим граничним јединицама и сл. У овим сударима бугарске јединице су претрпеле неуспех, бригада је задобила доста плена, посебно у оружју, и успела да се наоружа. По капитулацији бугарских јединица, на овоме сектору борбе су вођене искључиво против Немаца. Нарочито јаке и дуготрајне борбе вођене су на Ђавату, од којих посебно истичемо борбу са једном немачком моторизованом колоном 17 септембра, у којој је, поред великог плена, убијено 40 Немаца; затим борбу ноћу 21/22 септембра са једном немачком колоном од преко 150 возила, која је била принуђена да се од Ђавата врати у Битољ; следећег дана (22 септембра) водила се борба са другом немачком колоном од око 300 возила, која је после 24 часа непрекидне борбе успела да се пробије за

Охрид).[1]) Ове су борбе тим значајније, што у то време Немци нису имали слободан пут преко Прилепа.

Нужно је истаћи да је и у рејону Ђавата и Преспе становништво масовно излазило (по неколико стотина, па и хиљада људи) и узимало учешћа у борбама које су водиле наше јединице. Становништво је под руководством партиских радника рушило мостове, прекопавало друмове, евакуисало ратни плен, указивало свестрану помоћ рањенима и др. То нису биле борбе само војних јединица, већ и наоружаног народа.

Овде су поменути само најважнији моменти дејства 7 бригаде (касније 49 дивизије). Поред изнетих борби, скоро сваког дана су вршене мање акције које су давале добре резултате. Например: један батаљон је поставио заседу дуж комуникације у рејону Превалец — Цапарско Поље. Од ове заседе непријатељ је имао следеће губитке: 160 мртвих, 4 камиона запаљена, 40 заробљених коња и толико побијених; код Кожана се Битољски одред, јачине око 180 бораца са 17 пушкомитраљеза, привукао Немцима и брзом паљбом од 10—15 минута нанео им велике губитке; један немачки батаљон који је покушао да се пробије ка Кичеву сачекан је и враћен назад у Битољ, итд. итд.

Такође је значајан напад 7 бригаде на магацине код цапарског моста, где је после борбе, која је трајала три часа, разбијен отпор посаде, а магацини уништени.[2])

---

[1]) „На Ђавату код Битоља 17 ов. месеца вођене су жестоке борбе са 1 немачком моторизованом колоном. Убијено 40 Немаца". (Депеша од 18. 9. 1944 — књига бр. 1 Главног штаба Македоније). „21/22. IX. Седма бригада са Ђавата вратила немачку колону од 150 возила, нанети им тешки губици. Павле Абас". (Депеша од 28. 9. 1944, књига депеша бр. 5, Главног штаба Македоније). „22. IX. од 12 часова на друму Битољ — Охрид, Седма бригада водила је жестоку борбу са немачком колоном од 300 возила, која је успела да се пробије после 24-часовне борбе за Охрид, уз велике губитке. Павле Абас". (Депеша од 28. 9. 1944 књига бр. 5 Главног штаба Македоније).

[2]) „На путу Битољ — Кичево 20/21. IX. нападнут немачки батаљон и враћен у Битољ. Убијено и рањено више немачких војника. Павле Абас". (Књига депеша бр. 5 од 28. 9. 1944).

„22. IX. Седма бригада напала немачке магацине код цапарског моста, чуване од 80 Немаца. У трочасовној борби наши

У Западној Македонији наше су јединице свакодневно водиле борбе са шиптарском реакцијом (балистима) и Немцима. Овде су наше јединице нарочито оскудевале у наоружању,[1]) а прилив бораца био је врло велики. Нарочито жестоке борбе вођене су око Дебра и Кичева.

На сектору Врање — Куманово — Крива Паланка и у рејону Скопске Црне Горе развијале су се такође жестоке борбе са балистима и немачким снагама које су замениле бугарске јединице.

У времену од 9 до 12 септембра шиптарске реакционарне снаге усмериле су своје нападе на Прешево и Бујановце. Наше јединице су успеле да овладају Прешевом, али су га под јаким притиском шиптарских реакционарних јединица морале напустити. Бујановце су наше јединице у уличним борбама два пута губиле и поново заузимале.[2])

Неколико дана касније вршени су напади на немачке колоне за снабдевање у рејону Страцина; например, 17 септембра су код Ораха уништена три камиона са нафтом, а 23 септембра после краће борбе, заплењен је један топ, уништен један тенк и други материјал.

У времену од 18 до 24 септембра наше јединице (Врањски одред, 2 и 3 косовска бригада, 8 и 12 бригада) извршиле су чишћење Мораве од јединица шиптарске реакције. Развиле су се веома жестоке борбе, у којима су Немци ојачали шиптарске јединице својим снагама из Кумановског гарнизона. Борбе су се водиле код железничке станице Прешево и у рејону Буја-

---

су протерали посаду, попалили магацине и ослободили руске заробљенике. Наши губици 2 мртва, један рањен. Павле Абас". (Од 28. 9. 1944, Књига бр. 5 Главног штаба Македоније).

[1]) Радиограм, упућен Врховном штабу од 11. 9. 1944, о стању у Западној Македонији износи: „На сектору Гостивар —Кичево наше јединице воде жестоке борбе са албанском реакцијом. Тамо нема оружја, преко 3.000 ненаоружаних..."

[2]) Наше јединице настављају жестоке борбе са Албанцима на сектору Прешево—Бујановац. Прешево смо заузели, под притиском јачих снага напустили. Бујановац је прелазио два пута из руке у руку и сада га држе наше јединице." (Књига депеша бр. 1, радиограм од 12. 9. 1944).

новца; например: железничка станица Прешево три пута је прелазила из руке у руку. Од стране нашег руководства ова акција чишћења Мораве оцењена је као успешно изведена због тога што су балисти, иако надмоћнији, били задржани западно од Бујановца, мада су јединице шиптарске реакције, после седмодневних борби, успеле да задрже у својим рукама Прешево (град и железничку станицу, Бујановце, као и већи део села на левој обали Моравице, на делу од Бујановца до Прешева и јужно од Прешева до Куманова.[1])

После ових борби, две бригаде (8 прешевска и 12 бујановачка бригада) са сектора Куманово — Врање, упућене су на Скопску Црну Гору, да би дејствовале на немачке колоне које су се повлачиле Качаничком Клисуром.[2]) Ове две бригаде у почетку су дејствовале под једним оперативним руководством, а касније су спојене у једну, 16 македонску ударну бригаду. Овде је укључен и Шарски партизански одред.

У долини Вардара вођене су нарочито јаке борбе у рејону Велеса, Градског, Неготина и Кавадараца. Док су јединице 41 и 49 дивизије водиле борбе у рејону Прилепа, јединице 42. дивизије успеле су већ 11 септембра да блокирају немачке снаге у Велесу и да поруше два већа моста на прузи Градско — Велес. Не-

[1]) „Ноћас почиње акција чишћења терена с оне стране Мораве. Врањски одред и 8. бригада напашће западно од Врања према Шипашници. 2. и 3. косовска на сектору Бујановац у правцу Ранилуга до реке Биначка Морава. 12 и 8 прешевска на сектору Прешева спуштају се наниже преко Матејча до Куманова“ (Радиограм од 19. 9. 1944).

„Акција на подручју Мораве успела — изгубили смо и Бујановац. Прешевска железничка станица два-три пута прелазила је из руку у руке, сада је држе Албанци. Албанци су добили помоћ од 15 камиона из Куманова са немачким војницима“ (Радиограм од 20. 9. 1944).

[2]) „23. 9. 1944, на друму Крива Паланка — Куманово наше јединице запленили један топ, један камион, уништиле један тенк, један камион и убиле више Немаца. У нашој војсци је сталан прилив. Нико и Горски (Нико Вучковић и Димче Туриманџовски — прим. М. А.) прешли су са две бригаде на терен Скопске Црне Горе да дејствују на Качаничку Клисуру. Овде је остао Прешевско-бујановачки одред од 650 бораца, који ће дејствовати на пругу Куманово—Врање. Андро“. (Радиограм од 24. 9. 1944).

мачки покушаји, како смо навели, 11 и 12 септембра, затим и 18. септембра, да се пробију из Велеса ради пружања помоћи немачким снагама код Прилепа, остали су без успеха. Наше јединице су овладале железничком станицом и раскрсницом Градско.

Део јединица 41. дивизије (гро снага ове дивизије водио је борбе у Прилепу) успео је после јачих борби да ослободи од Немаца Неготин на Вардару и Кавадарце.[1])

Да би пробили пут долином Вардара, а посебно помогли отварање пута преко Прилепа, Немци су баш долином Вардара упутили 22 ловачки пук, ојачан артиљеријом (око једног дивизиона). 16 септембра су се у рејону Кавадараца и Неготина развиле јаке борбе између 22 немачког ојачаног пука и јединица 9 и 10 македонске бригаде. Како немачки пук није имао успеха, 17 септембра је од пристиглог појачања увео у борбу једну чету тенкова (око 9—10 тенкова), што му је омогућило да заузме Кавадарце и продужи за Градско, које је заузео 19 септембра. 20 септембра је ова немачка група садејствовала снагама које су са правца Прилепа нападале на положаје наших јединица на превоју Плетвар.

Не мање жестоке борбе у овоме периоду водиле су се и у Источној Македонији. Немци су једном колоном из Штипа (21. пука 11 ваздухопловне дивизије) покушали да преко Кочана продру у Царево Село (Делчево) где су се развиле јаке борбе.[2])

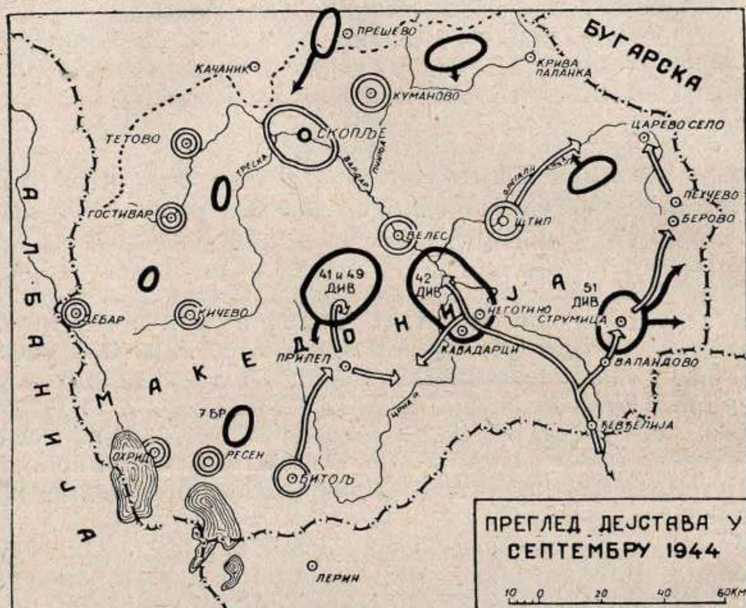
20 септембра је један немачки батаљон сачекан у заседи код Винице и разбијен, а следећег дана наше су јединице напале Кочане. После јаких борби наше су

---

[1]) „Наша 42 дивизија потпуно блокирала Велес. Заузела Градско и порушила по два моста на друму и железничкој прузи Градско—Велес. Мостови су дужине преко 35 метара. Саобраћај између Велеса и Ђевђелије потпуно обустављен. Следи".

[2]) „Немци засада имају слободан пут: „Скопље — Велес — Штип — Струмица — Ђевђелија. Од Штипа покушавају да се пробију ка Царевом Селу, где се воде борбе. Наше јединице држе Кочане и Царево Село. Са струмичког сектора немамо извештаја..." (Радиограм од 12. 9. 1944, књига депеша бр. 1 ГШМ).

се снаге повукле. У овим борбама Немци су имали приличне губитке: заробљено је 34 Немца, а заплењено поред осталог, 39 коња. 23 септембра наше су јединице напале Штип и продрле у њега, али су се услед појаве

Скица бр. 4

јачих снага повукле. У времену око 1 октобра порушена је на више места пруга Штип — Кочане, порушен мост на Злетовској Реци, а 4 октобра чета Команде места из села Блатец минирала је и делом оштетила мост код Истибање.[1]

---

[1]) „21. 9. напднуто Кочане... 23. 9. нападнут је Штип... 1/10 миниран мост на Злетовској Реци и порушена пруга Кочане — Штип. 4/10 порушен мост на Брегалници код Истибање". (Радиограм од 9. 10. 1944 г., књига депеша Главног штаба Македоније, бр. 11).

„Код Штипа Немци су напали наше страже и заузели села Родање, Карбинце, из ових села Немци су одвели све мушкарце". (Радиограм од 9. 10. 1944 г., књига депеша Главног штаба Македоније, бр. 11).

8

БОРБЕ У РЕЈОНУ СТРУМИЦЕ И БЕРОВА

(Скице бр. 5, 6 и 7)

У Источној Македонији су од посебног значаја борбе у рејону Струмице и Берова.

По повлачењу бугарских јединица, 4 македонска бригада, из састава 50 НО дивизије, држала је Струмицу. Касније, без сагласности Главног штаба Македоније, 48 бугарски пук вратио се у Струмицу, а за овим је стигла и бугарска 2 коњичка бригада.[1])

Немци су 18 и 19 септембра нападали на положаје наших јединица и потисли их из Струмице.

Штаб 4. македонске бригаде водио је 20 септембра преговоре са командантом 48 бугарског пешадиског пука и споразумео се о заједничком дејству против Немаца. Према заједничком плану, 48 бугарски пук је нападао на немачке положаје источно од Струмице, а према центру и на положаје западно од Струмице 4 македонска бригада.

Борбе су са малим прекидима настављене. 22. септембра заузета је Струмица,[2]) а после 16 часова непрекидне борбе, 25 септембра, Немци су одбачени на положаје јужно од Струмице, где је борба настављена.[3])

---

[1]) „Један пешадиски и један коњички пук (мисли се на бугарске јединице — М. А.) без нашег одобрења повратили се на нашу територију и сада воде борбе заједно са нашом 4 бригадом противу Немаца“.

[2]) „Четврта бригада 50 дивизије заузела Струмицу и гони Немце ка Удову“ (Радиограм од 23/9. 1944 — књига депеша ГШМ, бр. 11).

[3]) „Друга група немачких снага (1 дивизија) концентрише се око Дојрана, њене претходнице воде борбе са нашим

Немци су добили појачања из главнине 22 пешадиске дивизије. 26 септембра наше и бугарске јединице прелазе у одбрану на положајима на височима јужно од Струмице.

Јединице 22. немачке пешадиске дивизије отпочеле су 27 септембра напад. У напад је прво уведен 16 гренадирски пук. Када је команда те дивизије увидела да само са 16 пуком не може пробити положаје 4. македонске бригаде, она је, да би заштитила десно крило 16 пука, увела 3 батаљон 65 гренадирског пука, а нешто касније и цео 65 гренадирски пук, а заједно са њим и 122 извиђачки тенковски батаљон.

На височима јужно од Струмице развиле су се веома жестоке борбе. Када су Немци увели у борбу поменуте снаге, бугарске су се јединице (48 пук и 2 коњичка бригада) под њиховим притиском убрзо распале и у нереду повукле — 48 пук до Новог Села (20 км источно од Струмице), а 2 коњичка бригада до Петрича (53 км источно од Струмице) — остављајући сав материјал Немцима.[1]) О извршењу овог повлачења 4 македонска бригада није била обавештена. Напротив, она је, услед наглог повлачења бугарских јединица, била доведена у веома тешку ситуацију. Уз доста велике губитке (око 50 мртвих и исто толико рањених) она се повукла са положаја, напустила Струмицу и прикупила северно од ове у рејону с. Нове Мале. Захваљујући присебности и храбрости бораца и руководилаца, бригада је успела да се пробојем извуче и сачува од уништења.

јединицама код Стрмице. Струмица је у нашим рукама". (Радиограм од 27. 9 1944 — књига депеша ГШМ, бр. 11).

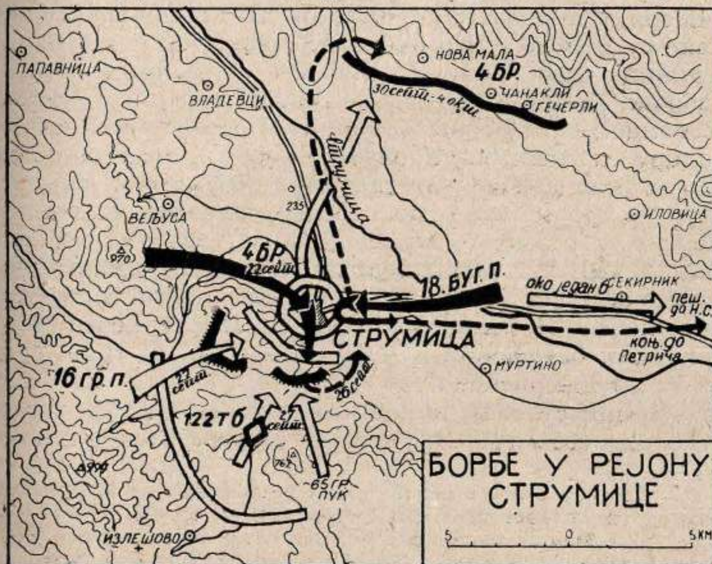
[1]) Пуковник Кирчев то овако описује:

„Немци су заузели град и растројили наше јединице" (Отечествена војна, страна 36). На исти начин, скоро истим речима, описује ово и пуковник Рошавелов: ... знатно растројили наше јединице".

И даље, пуковник Рошавелов износи: „Борци бригаде показали су неоправдану малодушност и пошто су оставили велики део наоружања, повукли су се чак до Петрича." (Војно-историски зборник, књига 58, стр. 40 — издање 1946 — Софија).

30. септембра Немци су упутили део снаге у правцу Нове Мале (где је била 4 македонска бригада), али су после краће борбе били одбијени. Њихови су напади обнављани све до 4 октобра. Део снага (око једног батаљона) Немци су упутили према Новом Селу и избили на бугарско-југословенску границу источно од њега.

После напуштања Струмице у овом рејону су остали Струмички и Дојрански партизански одред.[1])

Скица бр. 5

После овлађивања Струмицом Немци су једном колоном усмерили своја дејства у правцу Берова (скица 6). 1 октобра они су напали на Берово и после дводневне борбе успели да га заузму. Наше су јединице (кнојевске и један батаљон бригаде „Гоце Делчев") већ 1 октобра извршиле противнапад, али нису успеле да одбију Немце, нити да задрже њихов напад који је био подржан јаком минобацачком ватром.

[1]) О дејству Струмичког и Дојранског одреда у овоме периоду говори се у заповести Штаба 51. дивизије бр. 1, од 19. 10. 1944.

У току 3 и 4 октобра борбе су настављене на простору Берово — Пехчево; нарочито тешке борбе биле су на коси код с. Смојмирова. 4 октобра Немци су успели да заузму Пехчево. Ноћу 4/5 октобра наше јединице су извршиле противнапад на Берово и успеле да овладају већим делом места. Напад је обновљен 5 октобра и наше су јединице успеле да га заузму. Међутим, Немци су, добивши појачање у пешадији, артиљерији и тенковима, успели да га поново заузму. Тако су Берово и Пехчево изгубљени, док је део наших јединица (два батаљона КНОЈ-а — Корпус народне одбране Југославије — партизански одреди и јединице Команде места Берово и Пехчево) остао у сталном дододиру са Немцима, продужио борбу и тиме обезбеђивао организовање Брегалничко-струмичког корпуса, који се формирао у непосредној близини Пехчева и Берова, у рејону с. Митрошинаца (удаљеног од ових око 15 км). И у овим борбама Немци су имали доста губитака.[1]) Од немачких јединица у овим борбама је учествовао 16 пешадиски пук са 122 тенковским извиђачким батаљоном и једним дивизионом артиљерије из 22 артиљериског пука.

Немци су овом пуковском групом, с једне стране, отворили себи пут Струмица — Царево Село ради везе

[1]) Ове су борбе описане у два радиограма од 9. 10. и једном од 10. 10. 1944 у књизи депеша ГШМ, бр. 11:

„1/10 Немци нападоше Берово и после дводневне борбе Немци заузеше Берово. Наше јединице вршиле неколико противнапада. 3 и 4/10 вођене су борбе на простору Берово — Пехчево. Немци заузеше Пехчево. Ноћу 4/10 наше јединице контранападом заузеше већи део Берова. Напад је обновљен 5/10. Борбе се настављају“.

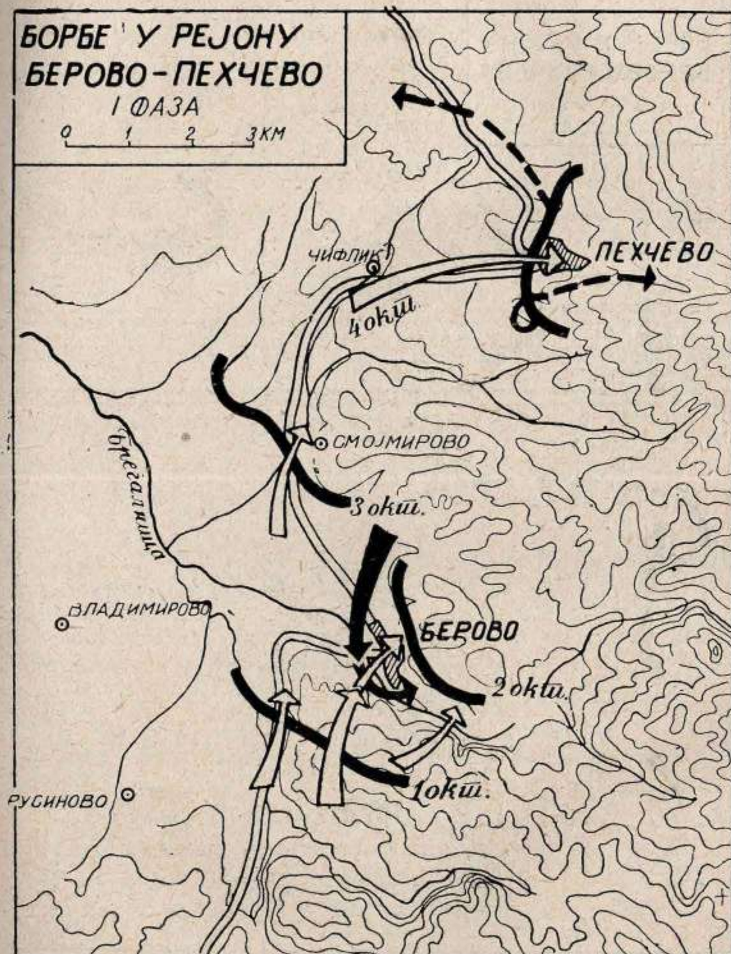
„У Малешу јединице 50 дивизије на јуриш заузеше град Берово. Борбе се настављају у правцу Пехчева.

У Малешу Немци су из Струмице добили појачања у пешадији, артиљерији и тенковима, под јаким притиском напуштено је Берово...“ Радиограм од 10. 9. 1944, (књига депеша ГШМ, бр. 11).

Ови су радиограми писани раније, али због прекида везе, из чисто техничких разлога, исти су упућени Врховном штабу са закашњењем.

Од јединица 50 дивизије у Малешу је учествовала само једна бригада. Остале бригаде биле су ангажоване у долини Брегалнице (рејон Кочане и Царево Село).

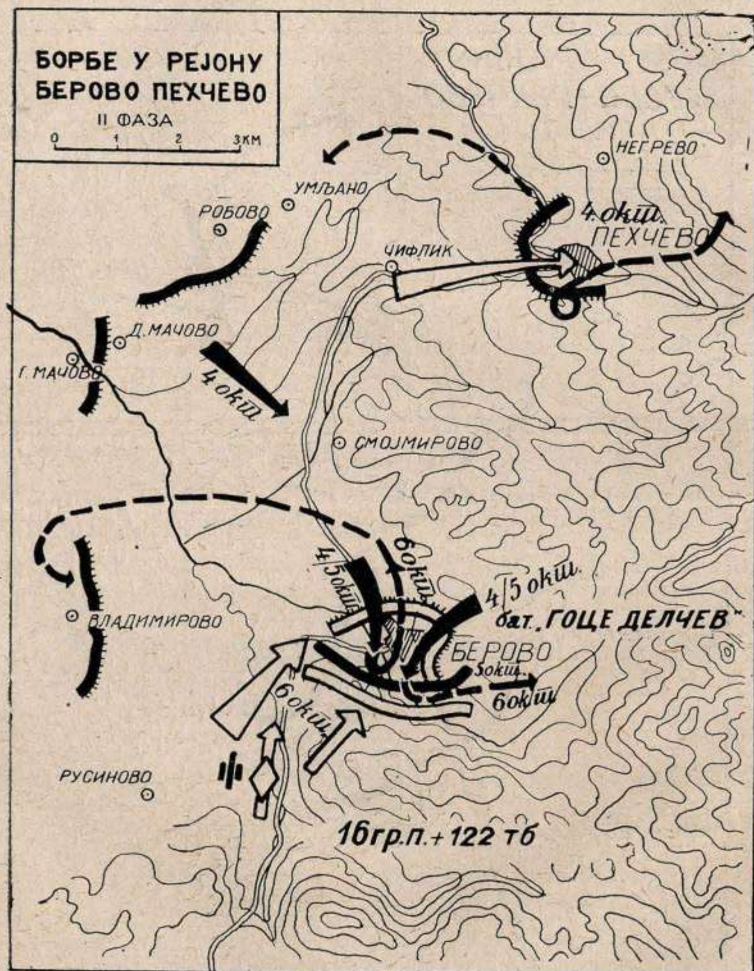
својих снага у томе рејону, а са друге стране, једновремено су сменили 21. гренадирски пук код Царева Села.

Скица бр. 6

Борбе код Струмице и Пехчева показују нам исто што и код Прилепа, тј. да наше јединице могу водити

веома упорне борбе и на равничастом земљишту, где су принудили Немце да употребе и тенкове да би раз-

Скица бр. 7

били одбрану наших јединица. И овде, а посебно у борбама код Пехчева и Берова, треба подвући да је

вршен низ противнапада и да се одбрана рејона Пехчева и Берова састојала у томе што су мали делови појединих јединица били у сталном додиру са Немцима, док је главнина вршила противнападе.

*

После капитулације 5 бугарске окупаторске армије, средина септембра је била испуњена веома јаким борбама са немачким претходницама и заштитницама. У овим борбама Немци су настојали да заузму важније градове, чворове и раскрснице, како би тиме омогућили својим снагама извлачење из Грчке и Албаније.

Иако су наше снаге у Македонији, у односу на немачке, биле малобројне, слабо наоружане, претежно са новим борцима (неке јединице су биле у формирању — па услед тога организациски неучвршћене), ипак су Немцима пружиле озбиљан отпор и у приличној мери задржале њихове претходнице и побочнице.

Резултат изнетих борби у септембру био је тај што су Немци, убрзо по капитулацији бугарске окупаторске армије, успели да овладају важнијим тачкама на комуникацијама, и тиме отворили себи путеве за повлачење.

Резимирајући изнете догађаје крајем септембра 1944 године, ситуација у Македонији била је следећа:

Немци су после дуготрајних борби успели да овладају главним комуникацијама, којима се омогућавало њихово повлачење из Грчке кроз Македонију. Они су, у овом периоду, могли да користе следеће путеве:

— Дорјан — Струмица — Штип — Велес — Скопље, на ком су правцу имали сталне посаде у Штипу, Велесу и Скопљу, а заузели су Кочане и Царево Село;

— долину Вардара са сталним посадама у Ђевђелији, Криволаку и Градском;

— Лерин (Грчка) — Битољ — Прилеп — превој Плетвар — Градско, са сталним посадама у Битољу и Прилепу.

У Западној Македонији Немци су повремено могли користити само пут Дебар — Гостивар — Тетово — Скопље; док су градове Дебар — Гостивар и Тетово држале јединице шиптарске реакције (балисти) ојачане

мањим групама Немаца. Поред овога, Немци су успели да успоставе своје гарнизоне у Ресну, Охриду и Струги.

У рејону Струге Немци су имали прикупљену једну мању групу спремну да се пробије ка Дебру (с обзиром на присуство наших снага у Дебру, ова се група није могла пробијати ка Кичеву, јер би се заплела у тешке борбе). У рејону Гостивар — Тетово и у Кичеву Немци су успели да знатно ојачају балистичке снаге, које су у овом периоду бројале у рејону Тетова око 4.000, а у рејону Кичева око 2.000 људи, формираних у војничке јединице. Поред ових, постојале су могућности да се за борбу мобилишу знатно јаче снаге. Балистички вођа Џемо имао је великог утицаја у рејону Гостивар — Тетово. Он је био у стању да под разним верским и националистичким паролама одједном мобилише по неколико хиљада заведених Шиптара[1]).

На јачање балистичких снага Немци су обраћали велику пажњу, јер су им оне знатно олакшавале положај у Македонији, а посебно за време повлачења. Ова пажња према балистима била је тим већа што нису успели да створе реакционарне оружане јединице састављене од Македонаца (неколико чета контраша које су створиле бугарске власти, било је разбијено[2]).

Једна група Немаца, јачине око две дивизије, била је концентрисана у рејону Битоља и по ешелонима је отпочела са пробијањем преко Прилепа и Градског ка Скопљу. Једна мања група, јачине око једне дивизије, била је концентрисана код Дојрана, а отпочела је са пробијањем преко Струмице и Штипа. Њене су претходнице водиле борбу за овлађивање рејоном Струмице.[3])

Крајем септембра у Македонији више није било бугарских снага. Последњи остаци 15 бугарске диви-

---

[1]) „У гостиварском Џемо стално јача. Безмало, сав шиптарски народ учествује оружано на страни Џема. Џемова парола је, поред старих, још и: „Партизани ће нас све поклати". За врло кратко време мобилише по три до четири хиљаде људи под оружјем. Следи". (Телеграм од 23.9. 1944).

[2]) Ово потврђује радиограм бр. 22 од 11. 9. 1944, књига депеша ГШМ, број 1.

[3]) Детаљно стање немачких снага изнето је у радиограму ГШМ, упућеном Врховном штабу од 24. 9. 1944, књ. деп. бр. 11.

зије (Прилепског гарнизона) напустили су територију Македоније (Пехчево) 29 септембра.

Карактеристично је овде напоменути да Немци на рејон Струмице нису у почетку (у периоду капитулације Бугарске војске) обраћали никакву пажњу. Они су овај сектор оставили без својих снага све до 18 септембра, иако су знали да се у Струмици налази 48 пук 17 бугарске дивизије. Ово се може објаснити на два начина: или нису придавали никакву важност бугарским јединицама (а у том рејону пре 9 септембра наше јединице нису стално дејствовале), или је постојао неки споразум између бугарских и немачких команданата. Могуће је и једно и друго. Бугарски команданти су пре капитулације Бугарске били у тесној вези са немачким. Дакле, није без интереса да напоменемо да је нешто касније у рејон источно од Струмице доведена 7 „Рилска" бугарска дивизија, која је дотле била у Егејској Македонији и Тракији као окупаторска. Командант ове дивизије, генерал Сираков, био је непосредно под немачком командом у Солуну, те нису искључена споразумевања, утолико пре што је он и после 9 септембра остао у Егејској Македонији и Тракији и помагао грчке реакционарне снаге у борби против партизана.

После дужих борби у рејону Врање — Бујановце — Прешево — Куманово, а нарочито после великих рушења пруге и друма у овоме рејону, која су отпочела још у августу, као и успешних борби јединице Главног штаба Србије и армиске групе генерала Пеке Дапчевића у правцу Београда, Немци су одустали од повлачења долином Мораве и оријентисали се на Косово.

Борбе у септембру показале су да је из више разлога потребно да се наше јединице извуку за извесно време из сталног и непосредног додира са Немцима. Ово је било потребно: да би се јединице организациски учврстиле; због вршења равномерне попуне заплењеним наоружањем; ради одмора трупа од претходних борби и да би се извршила најнужнија војно-политичка обука. Јединице је требало припремити за отпочињање борби за дефинитивно ослобођење Вардарске

Македоније. Но, паралелно са овим, дат им је задатак да дуж комуникација постављају заседе, сачекују немачке колоне и ометају их у редовном повлачењу. Ова мера показала се као добра[1]).

Код оваквог стања, крајем септембра, македонске јединице су биле распоређене дуж главних комуникација, и то:

— 41. НО дивизија на комуникацији долином Вардара (по једна бригада: рејон Ђевђелије, рејон Демир Капије и рејон Плетвар — Присад — Градско);

— 42. НО дивизија на простору: Велес — Зелениково — Водно (јужно од Скопља) — Суха Гора;

— 48. НО дивизија у Западној Македонији;

— 49. НО дивизија у рејону Прилеп — Битољ — Ресен;

— 50. НО дивизија у Источној Македонији (једна бригада у рејону Струмице, две бригаде у долини реке Брегалнице);

---

[1]) „По капитулацији бугарске окупаторске војске у Македонији, у нашим јединицама појавио се нагло прилив нових бораца. Наше малобројне јединице и млад старешински кадар нису били у стању да у току борбе приме и прекувају то бројно стање. Осетила се потреба, нарочито после 15-дневних борби код Прилепа, кроз које су прошле скоро све јединице западно од Вардара, да се извуку из фронталних борби, како би се могле организационо учврстити и да би се добило више времена за политички рад и војничку обуку.

Главни штаб донео је одлуку да се јединице поставе у близини комуникација: Ђевђелија — Скопље, Битољ — Прилеп — Велес и Битољ — Ресан — Охрид како би се јединице на ширем простору могле распоредити и дејствовати на тим комуникацијама".

И даље:

„Постављене задатке јединице су извршиле, јер ниједна немачка колона није прошла тим комуникацијама без борбе и губитака. Добијано је потребно време да се јединице организационо среде и учврсте. Они борци који нису прошли кроз бојну обуку, савладали су најосновније потребе борца и уведени су постепено у борбу. Добили су најосновније појмове из политичке наставе, тако да је дисциплина у борби, дух и морал војске знатно учвршћен. Штабови и јединице припремљени су за јаче ангажовање и већу издржљивост у фронталној борби". (Из извештаја ГШМ упућеног Врховном штабу Обр. 312 од 21. 4. 1945 — копија у ЦК КПМ.)

— на простору Скопска Црна Гора — Куманово — Врање — Крива Река дејствовале су две косовске бригаде и Кумановска дивизија (16, 17. и 18. бригада), формирана крајем септембра (бројеви за бригаде дати су 29 септембра радиограмом Главног штаба број 27). 16. бригада била је, 23 септембра, упућена у Качаничку Клисуру[1]).

[1]) Распоред јединица изнет је у радиограму бр. 32, од 24. 9. 1944, затим у радиограму од 26. 9. 1944, дат у наставку под бр. 77, 108, 116 и 133, књ. број 5, и др.

9

БОРБЕ СА НЕМЦИМА ДУЖ ГЛАВНИХ КОМУНИКАЦИЈА

Одмах по одвајању јединица из сталног контакта са непријатељским снагама, приступило се њиховом организационом учвршћивању и формирању нових јединица. Поред овога, свакодневно и интензивно извођена је војно — стручна и политичка настава. Но, поред свих ових мера, свакодневно су дуж главних комуникација постављане заседе, извођени напади на поједине немачке колоне и тиме успоравано њихово повлачење. Сваке ноћи и сваког дана, широм целе Македоније, вођене су борбе које је веома тешко описати, а да се притом не изгуби прегледност целине. Стога ћемо у најкраћим цртама споменути само неке од њих како бисмо показали сву њихову тежину и величину.

Ове се борбе по времену не могу тачно одвојити, јер су, углавном, наставак борби вођених у септембру (за поједине јединице и нема тако јасних прекида), а трају, у Источној Македонији, углавном до средине октобра, тј. до почетка напада на немачке гарнизоне и њихове утврђене положаје у заједници са јединицама бугарске ОФ владе. У осталим крајевима оне се завршавају у другој половини октобра, када наше јединице (без ичије помоћи или садејства) отпочињу са нападима на важне немачке гарнизоне и воде борбу за дефинитивно ослобођење Македоније.

На сектору Качаничка Клисура — Скопска Црна Гора — Куманово — Врање — Крива Паланка дејствовала је Кумановска дивизија, затим 2 и 3 косовска бригада, Врањски одред и друге мање јединице. Овде

Један од порушених објеката — мост код с. Лопате јужно од Велеса

су се нарочито жестоке борбе водиле у Качаничкој Клисури, у рејону Прешево — Бујановце и дуж комуникације Куманово — Крива Паланка.

У Качаничкој Клисури је 16 македонска бригада показала веома лепе резултате. Она је скоро сваког дана успевала да поставља заседе немачким колонама; например: 4 октобра уништена је једна немачка колона од 11 камиона; исте ноћи 4/5 октобра јединице ове бригаде уништиле су немачку посаду у с. Синђелићеву, јачине преко 100 војника са неколико тенкова и 10 камиона; срушена су три моста на путу Скопље — Качаник[1]).

Ове борбе су за 16 македонску бригаду, утолико значјније јер је она једновремено морала да води веома тешке борбе са балистима да би се могла одржати на терену Скопске Црне Горе. Она је била принуђена да у скоро свако шиптарско село улази и излази под борбом. У већини случајева морала је и храну да набавља борбом. Нарочито су карактеристичне тродневне борбе 6, 7 и 8 октобра 1944 године. Шиптарске реакционарне јединице уложиле су у ове борбе максимум напора да бригаду потисну са Скопске Црне Горе и из Качаничке Клисуре. Међутим, и поред упорности, балистичке јединице нису успеле да је потисну.[2])

После овог напада, шиптарске реакционарне јединице нису више могле у овоме рејону да обнове своје нападе оваквих размера, мада су и касније, чак и после ослобођења Македоније и Косова, биле активне. Ове шиптарске реакционарне јединице, у рејону Скопске Црне Горе, уништене су тек у новембру и децембру 1944, када су предузете посебне акције за чишћење.

Кумановска дивизија са 17 македонском бригадом водила је борбе углавном нападајући немачке групе на комуникацији Куманово — Страцин — Крива Па-

---

[1]) О овоме говоре три радиограма од 8. 10. 1944, књ. деп. бр. 5, ГШМ.

[2]) „Шеснаеста бригада 6, 7 и 8. 10. водила је борбу са арнаутским бандама, које су хтеле да је потисну са тог терена. Непријатељ потиснут. Убијено је преко 30 Арнаута. Наших 5 мртвих, 22 рањена. Следи“ (Радиограм број 88, од 13. 10. 1944 године, књига 9.)

ланка, а њена 18 бригада је дејствовала у садејству са 2 и 3 косовском бригадом у рејону Прешева. Нарочито тешке борбе водиле су се овде 7, 8 и 9 октобра. Једна немачка група од око 1.000 моторних возила, помогнута великим бројем шиптарских реакционарних јединица, успела је, после вишедневних упорних борби да се од Прешева пробије у правцу Бујановца одакле је продужила за Гњилане, пошто је пут долином Мораве био у рукама јединица Главног штаба Србије.[1])

*

На простору Скопље — Тетово — Брод — Велес вођене су непрекидне борбе са немачким снагама, које су се повлачиле долином Вардара, као и са албанским реакционарним снагама, које су из рејона Тетова у више махова покушавале да овладају Сухом Гором и пређу реку Треску. Овде је дејствовала 42 дивизија. У овим борбама карактеристично је да су јединице 42. дивизије енергично дејствовале на прузи Велес — Скопље. Оне су у овоме имале и успеха; тако су 1, 2, 3 и 4 октобра разрушена 4 моста, а притом су истовремено нападнути немачки возови и многи од њих минирани.[2]) Поред овога, она је имала више судара са балистима. Тако је, например, 8. бригада напала 7 ок-

---

[1]) „Наша 17 бригада води жестоке борбе на линији Куманово — Крива Паланка. Истребљено преко 50 Немаца. Уништено неколико камиона и заплењено нешто ратног материјала. Наша 18 бригада води жестоке борбе на линији Куманово — Прешево, где Немци и Албанци покушавају да продру у правцу Врања.

Наша 16 бригада срушила три моста у Качаничкој Клисури и води борбе са Немцима у непосредној близини Скопља". (Радиограм бр. 52, од 8. 10. 1944).

„Немци су са око 1.000 моторних возила успели да пробију наше одбране код Прешева и продру према Врању. Темпо". (Радиограм бр. 60, од 9. 10. 1944).

[2]) „На железничкој прузи Скопље — Велес 3 бригада напала 1 локомотиву и 6 вагона. Убијено је — удављено у Вардару — преко 50 непријатељских војника и много рањено. Пруга је разорена на 14 места". (Радиограм од 2. 10. 1944, књига 5).

„Ноћу 3/4. X. 3 бригада разрушила мост на прузи Велес — Скопље преко Кадине Реке и пругу на десет места. Следи". (Радиограм од 7. 10. 1944, књига 5).

тобра балисте у рејону села Говарљева на Карлијаку и успела да их потисне, а затим да избије на реку Треску, око 10 км западно од Скопља. Немци су брзо реагирали на овај продор 8 бригаде те су је јаким снагама (немачким и балистичким) са Матке бочно напали, упућујући једновремено један батаљон у њену позадину. У оваквој ситуацији бригада је била принуђена да се под заштитом мрака повуче на полазне положаје у рејону Карлијака.[1]) Сличан продор је извршила 3 македонска бригада 23 октобра, али је овога пута, услед знатно јачег учешћа немачке артиљерије, претрпела осетне губитке у људству и материјалу, посебно у минобацачима 81 мм.

*

У Западној Македонији борбе су се развијале претежно противу балиста, а мањим делом противу Немаца, зато што су се тим правцем повлачиле релативно мале немачке снаге. Утицај балистичког вође Мефаила на Кичевски рејон почео је да опада; неки његови припадници почели су чак да прилазе нашим јединицама. Услед овакве ситуације Команда 4. оперативне зоне припремала се за напад на Кичево. За овај напад јединице су појачане једном батеријом хаубица.[2]) После солидно извршених припрема, јединице 48 НО дивизије заузеле су град Кичево где је заробљено око 200 непријатељских војника и задобијен велики ратни плен.[3])

Касније је Кичево, под навалом балиста из рејона Тетова и Гостивара, и после жестоких борби, поново изгубљено.

---

[1]) О овоме говоре радиограми од 7. 10. 1944, књ. 5; од 9. 10. 1944, књ. 9; и др.

[2]) „Штаб IV зоне врши припреме за напад на Кичево. Упутили смо им батерију хаубица. У Кичеву има око 2.000 наоружаних Арнаута. Павле — Абас“. (Радиограм од 7. 10. 1944, књ. 5).

[3]) „Наше јединице ослободиле су град Кичево. Заробљено је 200 непријатељских војника и велики ратни плен, који се пребројава. Павле — Абас“. (Радиограм од 9. 10. 1944, књ. 9 — Битољског корпуса, ГШМ).

На просторији Прилеп — Битољ — Ресен — Охрид и у долини Вардара, јединице 15. корпуса (познатог и под именом Битољског корпуса) водиле су борбе са Немцима који су у све већим колонама наилазили из Грчке. Нарочито су биле тешке борбе са немачком 104 дивизијом, која се из Грчке прикупила прво у рејону Царев Двор — Ресен (Преспа) и одатле отпочела да се пробија за Скопље преко Битоља. Ево неколико момената из пробијања ове дивизије. Она је прво упутила извиђачки батаљон у правцу Битоља, а њему у сусрет кренула је из Битоља једна чета велосипедиста. Један батаљон 7 бригаде сачекао је обе колоне, делимично их разбио и повратио назад у Ресен и Битољ. Затим је 5 бригада вратила назад у Битољ претходницу ове дивизије која је била кренула из Битоља за Прилеп. Ове борбе принудиле су 104 дивизију да се креће прикупљенија и да борбом крчи себи пут. Дивизија је 9 октобра стигла челом у Прилеп и ноћу 9/10 октобра отпочела да се пробија преко Плетвара за Градско. Овде је водила борбе са нашом 10 македонском бригадом. Овако су се морале пробијати све немачке колоне, остављајући на путу много материјала, а притом су трпеле доста осетне губитке[1]).

Поред изнетих, има још много других борби у којима су учествовале јединице 15. корпуса. Тако је 41. дивизија напала Кавадарце и Неготин на Вардару. Кавадарце је успела да ослободи, али Неготин није. Овај напад је извршен 25 септембра тј. неколико дана после губитка ових места у борбама са 22 немачким пуком 18 септембра 1944 године.[2])

У долини Вардара, поред борби код Неготина, 9 македонска бригада је имала неколико успелих акција. Тако је, например, 28 септембра, порушила два моста на прузи Ђевђелија — Велес, једновремено сачекала једну немачку колону и задала јој озбиљне

[1]) Ове борбе описују два радиограма од 7. 10. 1944, књ. деп. ГШМ, бр. 5 и један радиограм од 11. 10. 1944, књ. деп. ГШМ, бр. 9.

[2]) „41. дивизија напала Кавадар и Неготин. Кавадар ослобођен, Неготин није“. (Радиограм од 26. 9. 1944, књ. деп. ГШМ, бр. 9).

губитке (убијено два официра и преко 50 војника). Истога дана и на истом месту сачекала је код села Бистренаца композицију која је ишла да оправља пругу и уништила је. Том приликом је убијено преко 70 војника, а рањено око 120. 29 септембра увече бригада је напала железничку станицу Демир Капија и заузела је. Овом приликом је вођена борба и са Немцима који су возом наишли у Демир Капију. Воз је миниран и преврнут, али су Немци, који су се извукли из воза, ступили одмах у борбу. Непријатељ је претрпео осетне губитке — око 140 убијених и рањених.[1])

У Источној Македонији првих дана октобра развиле су се доста јаке борбе дуж свих комуникација и око важнијих раскрсница.

Поред већ описаних борби у рејону Берова, значајно је напоменути да су Немци ради обезбеђења раскрсница путева у Штипу, 6, 7 и 8 октобра нападали наше страже у близини Штипа и овладали селима Родање и Карбинци, где су се утврдили и организовали спољну одбрану Штипа.

Све ове борбе, од којих смо изнели само један део, дале су огромне резултате и биле су од великог значаја по даљи развој устанка у Македонији.

Један од основних резултата ових борби јесте да је од средине октобра у Македонији формирано седам дивизија и доста других јединица (артиљериских, ин-

---

[1]) „28/9 увече 9 бригада дочекала воз са војском која је ишла да поправља пругу Бистренци. Композиција уништена, убијено преко 70 војника и рањено око 150. Следи“.

У продужењу се говори о борбама у току дана код села Бистренаца. (Радиограм од 7. 10. 194'4, књ. 5).

„29/9 увече 9 бригада напала је железничку станицу Демир Капија и заузела. Убијено 10 Немаца. По заузимању станице наишао транспорт Немаца. Развила се борба у којој непријатељ има 20 убијених и око 40 рањених. Наши губици. један убијен, један рањен. У близини станице други транспортни воз наишао на мину и преврнут. Здрави Немци се окупили. Наша заседа са блиског отстојања отвара ватру, убија и рањава око 80 војника. Иста заседа уништава 3 камиона Немаца. Следи“. (Радиограм од 7. 10. 1944, књ. 5).

жињерских), чије је бројно стање износило око 66.000 наоружаних бораца.

У дуготрајним борбама у периоду август — октобар ове су се јединице не само очеличиле, него и доста добро наоружале од наоружања заплењеног од Немаца и разоружаних бугарских јединица, тако да су у потпуности биле оспособљене за претстојеће операције за дефинитивно ослобођење Вардарске Македоније.

ДРУГИ ДЕО

1

ПЛАН ОПЕРАЦИЈА ЗА ДЕФИНИТИВНО ОСЛОБОЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ[1])

У дуготрајним борбама од капитулације фашистичке Бугарске до средине октобра јединице Главног штаба Македоније су се прекалиле и дефинитивно оформиле у веће јединице (дивизије и корпусе).[2])

Распоред јединица средином октобра 1944, када су отпочеле операције за дефинитивно ослобођење Македоније, био је:

— Брегалничко-струмички корпус у Источној Македонији, и то: 50. НО дивизија у изворном делу Брегалнице, а 51. (Струмичка) дивизија у рејону Струмица — Радовиште;

---

[1]) При проучавању овог одељка служити се прилогом 3 и 4.

[2]) У извештају Главног штаба Македоније ОБр. 32, од 31. 10. 1944 године, на страни 4, о овоме се наводи:

„По капитулацији Бугарске већи део Македоније је ослобођен. Немци су успели да се задрже у Скопљу, Битољу, Велесу, Куманову, Штипу и Охриду. Развише се тешке борбе, нарочито код Прилепа, Струмице, Кавадара и у Малешу и Немци успеше да овладају главним железо-путним чворовима који им требају за лакше пробијање из Грчке кроз Македонију на север.

Прилив бораца је био велики, цео македонски народ се дигао на устанак. Наше дотадашње бригаде нису биле у стању да их организационо обухвате и политички учврсте, које је требало да се спроведе у току самих жестоких борби. Због тога се наметну нужда да за извесно време (после пада Прилепа и Струмице) извучемо јединице из сталног контакта са непријатељем, да се организационо учврсте и припреме за операције већег стила, које нам је ситуација наметала. Из тих разлога јединице су постављене на комуникације; ту су оне извршиле реорганизацију и кроз низ борби са немачким колонама на комуникацијама пошле путем учвршћивања“.

— 16 корпус: Кумановска дивизија у рејону Крива Паланка — Куманово — Бујановце — Скопска Црна Гора; 42. НО дивизија у рејону Скопље — Велес — Суха Гора;

— 15 корпус: 41. дивизија у рејону Плетвар — Градско — Кавадарци — Ђевђелија; 49. дивизија у рејону Битољ — Ресен и 48. дивизија у Западној Македонији.

До овога времена (средина октобра) биле су извучене немачке јединице са острва Егејског Мора, а на њима је остао само део тежег наоружања и веома незнатне групице Немаца.

Извлачење Немаца кроз Македонију на север непрестано се продужавало. Немачка замисао да се у првој етапи извлачења организује одбрана на линији: југословенско-грчка и југословенско-бугарска граница, услед жестоких борби са јединицама НОВ и ПОЈ у Србији и Македонији, као и услед општег развоја ситуације код III украјинског фронта, била је компромитована и они су били принуђени да одустану од те замисли. Међутим, Немци су успели да у Централној Македонији заузму поједина упоришта (раскрснице комуникација и градова), која су им служила за обезбеђење комуникација, а тиме и за обезбеђење повлачења. У Западној Македонији, уз огромну помоћ балистичких снага, Немци су већи део територије држали у својим рукама. У Источној Македонији, захваљујући недовољној јачини наших јединица — у прво време само једна дивизија (50. НО дивизија) и неколико партизанских одреда — као и потпуној неактивности бугарских јединица на југословенско-бугарској граници. Немци су успели да чврсто затворе долине Криве Реке, Брегалнице и Струмице, штитећи на тај начин важне објекте: Струмицу, Штип и Куманово, који су им обезбеђивали извлачење снага из Грчке.

У операцијама за ослобођење Македоније, после капитулације 5 бугарске армије па све до средине октобра, борбе против Немаца и балиста водиле су искључиво јединице НОВ и ПОЈ (изузетак од овога чине борбе код Прилепа и Струмице). У даљим борба-

ма, у другој половини октобра па до 11 новембра, у Источној Македонији, на правцима Крива Паланка — Куманово, Царево Село — Кочане, и делимично у рејону Струмице, заједно са нашим јединицама учествовале су и јединице отечественофронтовске Бугарске.

Завршне операције у Македонији трајале су све до 21 новембра, када је и последња немачко-балистичка група у Западној Македонији, у рејону Гостивар — Тетово, потпуно уништена.

У првој етапи ових операција, са првобитним груписањем снага, развијају се борбе у Источној Македонији, Пелагонији и у захвату Охридског и Преспанског Језера. У другој етапи врши се јаче прегруписавање снага и гро снага, скоро пет дивизија, ангажује за ослобођење Скопља и Западне Македоније.

*

Отечественофронтовска влада Бугарске имала је концентрисане извесне јединице на југословенско-бугарској граници. Врховни командант друг Тито после пријема бугарске делегације на челу са генералом Добри Трпешевим, дао је сагласност да бугарске јединице могу узети учешћа у борби против Немаца на територији Југославије.

Сагласно овоме одобрењу бугарске јединице су добиле задатак од Команде III украјинског фронта да почетком октобра отпочну са дејством против Немаца. Све је ово наметало потребу да се усклади дејство наших и бугарских јединица. Разговорима у Софији, првих дана октобра, између команданта и комесара Главног штаба Македоније, с једне, и начелника Бугарског генералштаба и главнокомандујућег Бугарске војске, с друге стране, утврђено је у основним линијама заједничко дејство наших и бугарских јединица на територији Македоније[1]).

План за прву етапу операције био је:

а) 15 корпус (41. 48. и 49. дивизија) да дефини-

---

[1]) О овоме ће бити говора касније — посебно у одељку о односима са бугарским руководиоцима.

тивно очисти територију западно од Вардара и ослободи градове Прилеп, Битољ, Ресен, Охрид и Стругу.

б) 16 корпус (42. и Кумановска дивизија) са главним снагама да заузме Велес и Скопље; у овоме да садејствује једна дивизија Брегалничко-струмичког корпуса, а помоћне снаге корпуса (једна бригада и јединице Команде кумановског подручја) да садејствују 1. бугарској армији у долини Криве Реке и Пчиње.

в) Брегалничко-струмички корпус (50. и 51. дивизија) да дејствује заједно са јединицама 4. бугарске армије (која је у своме саставу имала у прво време само 5., а потом је добила и 7. дивизију), са задатком да очисти долину Брегалнице и Струмице, и то: 50. дивизија са 5 бугарском дивизијом да нападне немачке снаге на сектору Царево Село — Кочане, затим да заузме Штип, а потом да се упути ка Велесу и Скопљу ради садејства у заузимању ових градова од стране 16. корпуса. Струмичка (51.) дивизија са бугарским снагама у долини Струмице (7. дивизија и 2. коњичка бригада) да заузме Струмицу, а потом Валандово, Дојран и Ђевђелију.

г) По извршењу напред постављених задатака да се предузме концентрична офанзива јаким снагама за ослобођење територије Кичево — Гостивар — Тетово, која је била у рукама Немаца и булиста.

Овај план је у главним цртама изнет у извештају Главног штаба Македоније Обр. 32, од 31 октобра 1944, упућеном Врховном штабу, у коме су обухваћени задаци само јединица Главног штаба Македоније[1]).

---

[1]) Текст извештаја Главног штаба Македоније Обр. 32, од 31. 10., који се односи на напред изнети план дејства, глласи:

„Сада су отпочеле операције већих размера. План за те операције је следећи:

Јединице Брегалничког корпуса, по рашчишћавању Малешке котлине, са једном дивизијом да овладају Струмицом и да избију у долину Вардара код Ђевђелије са две бригаде а са једном бригадом на Криволак. Са 50 дивизијом да рашчисте долину Брегалнице, од Царевог Села до Штипа, да заузму Штип, а потом ова дивизија да се упути на Велес и даље ка Скопљу преко Катланова.

Природно, овај је план, с обзиром на конкретну ситуацију, претрпео у спровођењу извесне промене, као например: у долини Криве Реке и Пчиње, иако је било предвиђено да 1. бугарској армији садејствује само једна бригада, план је измењен и остављено је да њој садејствује Кумановска дивизија (без једне бригаде) и две косовске бригаде; затим, у операцијама у Западној Македонији, уместо само 48. дивизија, ангажовани су и 41. и део 49 дивизије (знатно јаче снаге него што се предвидело). Али, важно је да је план у својим основним поставкама остао непромењен, што је у знатној мери олакшало благовремено груписање снага за успешно извођење појединих операција. Ово је од великог значаја када се узме у обзир да су снаге НОВ и ПОЈ у Македонији биле недовољне, а на помоћ бугарских јединица није се могло рачунати, јер су оне у већини случајева биле неактивне.

Ради лакшег разматрања ове ћемо операције у излагању поделити на:

1) операције у долини Криве Реке и Пчиње;
2) операције у долини Брегалнице;
3) операције у долини Струмице;
4) операције у Пелагонији, области језера и долини Вардара;
5) битку за Скопље и
6) операције за ослобођење Западне Македоније.

Јединице Скопског корпуса да прекину саобраћај у Качаничкој Клисури, затим комуникацију Скопље—Тетово, са једном бригадом да садејствују бугарским снагама ка Куманову.

Јединице Битољског корпуса са две дивизије да нападну Прилеп и затим да наступају ка Битољу. Једна дивизија (48.), пошто овлада Охридом и Стругом, да нападне на Кичево, а затим да продужи наступање ка Гостивару и на тај начин да олакша операције код Скопља.

Извођење тога плана је отпочело“.

2

ОПЕРАЦИЈЕ У ДОЛИНИ КРИВЕ РЕКЕ И ПЧИЊЕ

ЈАЧИНА И РАСПОРЕД НЕМАЧКИХ СНАГА

Одмах после капитулације Бугарске, Немци су избацили своје јаке побочнице у долину Криве Реке и поседи: Криву Паланку, Страцин и Куманово (последње још пре капитулације Бугарске). Поред овога, мање немачке посаде биле су код Чифте Хана и код села Војник — Облавце.

У прво време поменута места поселе су јединице 11 ваздухопловне пољске дивизије, а касније, средином октобра, почињу стизати и јединице 22. дивизије, тако да је у борбама на Страцину ангажован и 47 гренадирски пук ове дивизије.

У новембру, у одбрани Куманова учествују јединице обе дивизије (11. и 22.), али помешане, с тим што су под командом команданта 11 ваздухопловне пољске дивизије били делови источно од Куманова, а делови северно од Куманова (у рејону Бујановца) под командом команданта 22. дивизије (касније су штабови ових дивизија измењени).

Под притиском наших и бугарских снага, у новембру, јединице 11. и 22. дивизије, које су се налазиле у рејону Бујановца, повукле су се са Штабом 11 ваздухопловне пољске дивизије преко Гњилана за Косово, а делови источно од Куманова са Штабом 22. дивизије преко Скопља такође за Косово.

Криву Паланку и положаје код Чифте Хана поседо је један немачки пук са дивизионом артиљерије из састава 11 ваздухопловне пољске дивизије. Према Деве Баиру изашли су мањи извиђачки делови. У

Кривој Паланци биле су мање снаге, јачине највише до батаљона.

Дуж комуникације, од Куманова за Криву Паланку, Немци су код Страцина, Чифте Хана и Криве Паланке држали положаје непосредно уз саму комуникацију и нису се ширили десно и лево више од 2—3 км. Код Куманова је одбрана била полукружна.

Немци се нису много удаљавали од друма из два разлога: прво, да не проширују свој фронт одбране и тиме слабе густину одбране и, друго, удаљавањем од друма одвајали би се од своје технике, што је претстављало опасност да буду јаче изложени ударима наших јединица, које нису имале технику.

ЈАЧИНА И РАСПОРЕД НАШИХ И БУГАРСКИХ СНАГА

За дејство на правцу Крива Река — Страцин — Куманово, отечественофронтовска Бугарска влада предвидела је 1. армију, састава три дивизије: 1, 2 и 11 пешадиска дивизија.

Ангажовање ових дивизија било је постепено. Код Криве Паланке и Чифте Хана ангажована је само једна (2.) дивизија, код Страцина две (1. и 2.), а тек код Куманова и 11. дивизија.

Поред 1. бугарске армије на овоме правцу дејствовала је и наша Кумановска дивизија (са 17, 18 и артиљериском бригадом, док је 16. бригада ове дивизије дејствовала у Качаничкој Клисури). У рејону Бујановца дејствовале су 2 и 3 косовска бригада. Поред овога, северно од пута Куманово — Страцин — Крива Паланка — налазиле су се јединице Команде кумановског подручја Жегњане, а јужно од овога пута јединице Команде места Довезенце и Кратово.

Овде напомињемо да је Кратово од свог ослобођења од бугарске фашистичке војске, 8 септембра, остало стално у рукама наших јединица.

Бугарске снаге су биле распоређене углавном око комуникација, док су наше јединице биле распоређене тако да су свакодневно могле бочно да нападају немачке посаде и поједине колоне на комуникацији Куманово — Крива Паланка, и то:

— 2 и 3 косовска бригада, на простору око Бујановца (касније је у овом рејону употребљена и 46. НО дивизија Главног штаба Србије), за затварање правца долином Мораве и једновремено осигурање бока јединицама које су дејствовале у рејону Лесковац — Ниш;

— 18 македонска ударна бригада, са јединицама Команде места Старац, северно од Куманова, на огранцима планине Рујен, са задатком да одржава везу са 2 и 3 косовском бригадом, да отежава немачко повлачење друмом Куманово — Прешево — Гњилане и затвара планински правац: Рујен — Козјак — Ђерман Планина;

— 17 македонска ударна бригада, са јединицама Команде кумановског подручја, северно од друма Куманово — Страцин, на простору Пчиња и Дренак, са задатком да свакодневно напада немачке посаде и колоне на друму и да садејствује 1. бугарској армији, нападајући немачке положаје бочно са севера;

— јединице Команде места Кратово и Довезенце да диверзантским начином дејства нападају Немце на комуникацији Куманово — Крива Паланка и да преко Команде места у Пробиштипу (Злетово) одржавају везу са нашим јединицама у долини Брегалнице.

НАПАД НА КРИВУ ПАЛАНКУ

(Скица бр. 8)

Бугарска 2 пешадиска дивизија, ојачана 36 пешадиским пуком, била је 3 октобра на полазним положајима. Она је за напад на Криву Паланку извршила један обухватни маневар, и то са 27 пешадиским пуком са севера, 36. са југа, преко северних падина Осогова, 21. преко највиших врхова Осогова, док је 9 пук био упућен у напад фронтално. Наше јаче јединице нису непосредно учествовале у овим борбама сем мањих партизанских стража и извесног мањег броја партизана у саставу пукова 2. пешадиске дивизије, више за везу и као водичи.

Овај напад 2. бугарске дивизије био је спор и прилично се одужио, тако да Крива Паланка није била брзо заузета, нити су пак те незнатне немачке снаге

биле уништене. За уништење незнатних непријатељских снага у Кривој Паланци бугарски команданти су изводили сувише велике маневре и широке обухвате, а најмања група Немаца задржавала је бугарске јединице по више сати, па и читав дан, тако да су оне једва 8 октобра овладале Кривом Паланком.[1])

У овим борбама Немци су добили у времену и са веома малим снагама развили и неколико дана задржавали четири бугарска пука ојачана армиском артиљеријом.

У плану за напад 2. бугарске дивизије неразумљиво је упућивање 21. пешадиског пука преко највиших врхова Осогова (Султан Тепе 2.085 м), када уопште на планини Осогову није било Немаца. 21. пук се кретао нашом слободном територијом, непотребно трошећи своје снаге у савлађивању тешког планинског земљишта.

У сваком случају, снаге које су биле упућене у обилазак Криве Паланке (на око 15 км јужно од ње) нису дошле до изражаја, јер је њу заузео 9 пешадиски пук фронталним нападом.[2])

У времену док су бугарске јединице вршиле припреме и изводиле напад на Криву Паланку, наше јединице су активно дејствовале против Немаца. 18 македонска бригада, заједно са 2 и 3 косовском бригадом, дејствовала је у рејону Куманово — Прешево и свакодневно водила борбе са Немцима и балистима. 17 бригада је скоро сваке ноћи нападала немачке посаде и транспорте на путу Куманово — Крива Паланка.[3])

---

[1]) „2 пеш. дивизија, ојачана 36 пеш. пуком бивше 29 дивизије, предузе добро замишљен, али невешто и слабо изведен обилазни маневар за овлађивање Кривом Паланком. Немци су ипак, сразмерно малим снагама, успели да изађу из опасне ситуације, због чега су се дејства развукла и продужила, те је 8/10 армија једва успела да овлада Кривом Паланком". (Рошавелов — Војно-историски зборник бр. 58. стр. 55, од 1946 године — Софија).

[2]) У војно-историском зборнику бр. 58, од 1946 г. — Софија, на стр. 77, Антонов говори: „8 октобра Крива Паланка је била заузета од стране 9 пешадиског пука".

[3]) Радиограм од 8/10 1944 године са сектора, Куманова упућен Главном штабу, гласи:

НАПАД НА ПОЛОЖАЈЕ КОД ЧИФТЕ ХАНА

(Скица бр. 8)

Један пук немачке 11 ваздухопловне пољске дивизије са једним дивизионом артиљерије бранио је положаје код Чифте Хана, на линији Стражин (с. Мождивњак) — Петраљица, са предњим деловима у селу Дубочици. Истакнути делови овог пука бранили су Криву Паланку.

Иако од Криве Паланке до Стражина има око 9 км ипак је по заузимању Криве Паланке бугарским јединицама требало 4 дана да се прегрупишу за напад на немачке положаје код Чифте Хана. Код 2. бугарске дивизије која је требала да овлада положајима код Чифте Хана, нигде се није испољавало тежиште напада; она је била равномерно развучена на фронту од преко 20 км. Ова околност, иако је командант 1. бугарске армије издао наредбу да се брзо овлада Кривом Паланком и одмах продужи са нападом на положаје Немаца код Чифте Хана, апсолутно је онемогућавала брзо дејство јединица 2. дивизије. Оне су са својим тешким коморама биле ангажоване у савлађивању планинског земљишта Осогова, што им је онемогућавало брзо груписање за дејство на немачке положаје у долини Криве Реке. Ово развлачење 2. дивизије принудило је Команду 1. бугарске армије да за овлађивање положајима код Чифте Хана уведе у борбу још једну дивизију (1 бугарску пешадиску дивизију — на десном крилу).

Напад на положаје Немаца код Чифте Хана отпочео је 12 октобра. 1. бугарска пешадиска дивизија нападала је на Дубочицу и Петраљицу, а 2 дивизија на Стражин. Напад је трајао све до 18 октобра.

Немачки положаји на Стражину, са врховима у селима Дубочици и Петраљици, били су тактички врло јаки и веома погодни за одбрану. Ова предност, као и

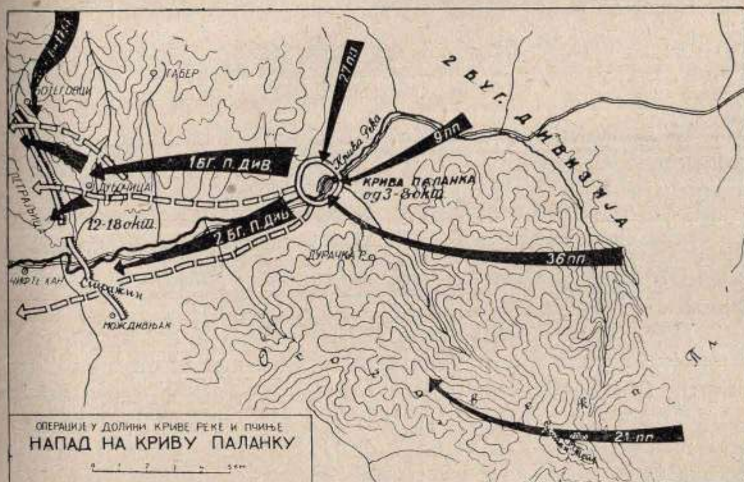
„Наша 17. бригада води жестоке борбе на линији Куманово — Крива Паланка...".

„Наша 18 бригада води жестоке борбе на линији Куманово — Прешево, где Немци и Албанци покушавају да продру у правцу Врања...".

недовољна енергичност бугарских јединица, омогућиле су Немцима да добију у времену, што је било од прворазредног значаја за немачке трупе које су се повлачиле.

Немци су успели да се на овим положајима, пред неколико пута надмоћнијим бугарским снагама, задрже све до 18 октобра. Однос снага је био 7:1 (један немачки пук према две дивизије — тј. према седам пукова) у корист бугарских јединица.

У овим борбама, на десном крилу 1. бугарске дивизије, учествовали су и делови 17 македонске бригаде. Штаб Кумановске дивизије издао је 30 октобра на-

Скица бр. 8

ређење бр. 2, којим је, поред осталог, регулисано да 17. бригада „и даље остаје са савезничким јединицама", као и то да „мора бити у непрекидном контакту са савезничким јединицама" (мисли се са бугарским јединицама).

Борбе за Криву Паланку и положаје код Чифте Хана требало је за бугарске јединице да претстављају уводне борбе пред напад на немачке положаје код Страцина. Међутим, 1. бугарска армија је већ била

развила гро својих снага (две дивизије од укупно три колико је имала). За Немце, ова дејства претстављају веома успешне заштитничке борбе. Један немачки пук успео је да развије главне снаге 1. бугарске армије; да води борбу на два места (код Криве Паланке и Чифте Хана); да задржи наступање целе армије од 3 до 18 октобра, тј. 15 дана и да се, на крају, успешно извуче из борбе и прикључи трупама на Страцину. Ово се може објаснити једино слабим радом старешина 1. армије, које су своје јединице развукле уместо да их концентришу, и што су те јединице, и поред великих обилазних маневара, уствари нападале фронтално, на природно веома јаке немачке положаје.

НАПАД НА СТРАЦИН

(Скица бр. 9)

Положаји на Страцину које су поседи Немци природно су веома јаки и полукружно затварају комуникације Криве Паланке — Куманово и Кратово — Страцин — Куманово. На овим положајима се сигурно штитило Куманово, а тиме и повлачење немачких снага правцем Штип — Куманово — Гњилане (за Косово).

На страцинским положајима Немци су имали распоређене главне снаге 11 ваздухопловне пољске дивизије (два пука, од којих је један раније водио борбе код Криве Паланке и Чифте Хана), а један ојачан пук ове дивизије налазио се код Бујановца. Средином октобра јединице на Страцину биле су ојачане још једним пуком 22. дивизије (47 гренадирски пук). На овај начин немачке снаге на Страцину достизале су јачину од једне дивизије.

Немачки положаји код Страцина на југу су се простирали до висова изнад Криве Реке (Калуђерица), а северно од главног пута за око један километар. Утврђења су била изграђена у пољском типу.

У нападу на страцинске положаје од јединица 1. бугарске армије учествовале су 1 и 2 дивизија, затим 6 и 9 пешадиски пук, падобрански батаљон, 3 митраљеска батаљона и друге армиске јединице. Укупна

јачина снага достизала је скоро три дивизије ангажоване непосредно у нападу и једна (11.) дивизија у другом ешелону армије. Поред поменутих снага, у овим борбама непосредно је учествовала 17 македонска ударна бригада и јединице Команде кумановског подручја из Жегњана, као и јединице Команде места Кратово и Довезенце.

Према заповести команданта 1. армије бр. I-116, од 19 октобра, распоред јединица за напад и замисао употребе снага био је следећи[1]):

1. — 6 и 13 пешадиски пук, падобрански батаљон (између ова два пука) и два митраљеска батаљона нападају с фронта. (Поред овога према центру фронта у рејону Чифте Хана налазио се 9. пешадиски пук по замисли команданта армије као резерва за гоњење после пробоја фронта).

2. — 1. пешадиска дивизија (састава: 1, 27 и 50 пешадиски пук) обухвата десно крило и бок непријатеља. Требало је да она својим дејством „одвоји непријатеља источно од Страцина" и уништи га заједно са 2 дивизијом.[2])

3. — 2 пешадиска дивизија са 21 и 36 пешадиским пуком и 2 митраљеским батаљоном (њен 13 пук је нападао с фронта) требало је да изврши обилазак страцинских положаја са југа и да „заједно са 1. пешадиском дивизијом дефинитивно опколи и уништи непријатеља источно од Страцина.[3])

Према овој заповести требало је да напад отпочне 22 октобра, а време од 19 до 22 октобра остављено је за прикупљање снага и њихово срећивање.

Од интереса је да напоменемо да је и 2 коњичка дивизија требала да напада са правца Бујановца ка Куманову. Њој је требало да садејствује 1. гардиска бугарска дивизија састава један пук и један батаљон. Поред поменутих бугарских јединица, на овоме правцу

---

[1]) Износимо према чланку бугарског пуковника Антонова у „Војно-историском зборнику бр. 58 — Софија — 1946, стр. 79 и 80.

[2]) Износимо према чланку бугарског пуковника Антонова из Војно-историског зборника бр. 58 — Софија — 1946, стр. 79.

[3]) Исто, стр. 80.

су дејствовале 2 и 3 косовска, као и 18 македонска бригада, али без довољно техничких средстава за савлађивање немачке одбране у рејону Бујановца.

Заповести бугарских штабова и не предвиђају наше снаге, а и њихови војни писци у разним чланцима и брошурама то намерно изостављају. Међутим, по договору између нашег руководства и Команде 1. бугарске армије, њима, поред наших јединица у рејону Бујановца, у борбама за Страцин непосредно садејствује 17 македонска ударна бригада.[1]) У нападу на страцинске положаје она је дејствовала заједно са јединицама 1. пешадиске дивизије (са севера).

С обзиром на то што су Немци на Страцину држали релативно уску зону дуж комуникација и што је просторија северно и јужно од комуникације Куманово — Крива Паланка претстављала потпуно слободну територију, постојале су широке могућности да 1 и 2 бугарска дивизија изврше потпун обухват непријатељског положаја. Овај је обухват у току другог дана и извршен, сем 1. пешадиског пука који се првог дана (22 октобра) заплео у борбе у рејон с. Ратунда — Гроб — Уши — (према левом крилу немачког распореда на Страцину) — и цело време остао на томе простору, час нападајући, час се повлачећи под притиском немачких противнапада.[2])

Напад на немачке положаје на Страцину отпочео је 22 и трајао је све до 25 октобра.

Напад бугарских јединица текао је врло споро. Мале јединице Немаца потискивале су противнападима целе бугарске пукове (случај 27 пука код Корита)[3]), или је немачка артиљериска и минобацачка ватра,

---

[1]) Радиограм бр. 75, од 15. X. ГШМ, упућен Штабу Кумановске дивизије, гласи: „По наређењу Црвене армије Бугари ће продужити са нападом на Страцин и Куманово. Нашим снагама издаје се наређење да енергично нападају ноћу на Страцин — Војник, а дању да праве заседе на комуникацијама. Напади на Страцин да буду бочно — са северне стране“.

[2]) Војно-историски зборник бр. 58 — Софија 1946 — Антонов, стр. 81.

[3]) Исто, стр. 83.

отворена изјутра, задржавала цео пук до мрака (случај 13 пука 23 октобра пред Голом Чуком),[1]) затим је закашњавала артиљериска припрема напада[2]) итд. Обухватне групе бугарских јединица су извршиле обухват; јединице 1. дивизије избиле су на Корито, а 2. дивизије на Котлине — обе у позадину Страцина; али задатак отсецања и уништења немачких снага нису извршиле.[3]) Незнатне немачке снаге успеле су да 1. дивизију потисну на север, а 2. на југ, чиме су омогућиле не само да јединице 11 немачке дивизије даду веома жилав отпор, него и да се потпуно извуку и организују одбрану Куманова са истакнутим положајима у рејону села Војника.

У борбама које је водила 1. пешадиска дивизија, или тачније, које су водили њени 1 и 50 пук, учествовала је 17 македонска ударна бригада. Она је овде више пута остајала сама, јер су се 1 и 50 пук, и код најмањег противнапада Немаца, повлачили.[4])

Напад на страцинске положаје, који је трајао четири дана, иако се развијао нешто брже од напада на положаје код Чифте Хана, (овде је напад трајао 8 дана) ипак, није дао оне резултате које је могао дати, с обзиром на надмоћност у снази као и обзиром на так-

---

[1]) Војно-историски зборник бр. 58 — Софија, 1946, Антонов, стр. 84.

[2]) Исто, стр. 83.

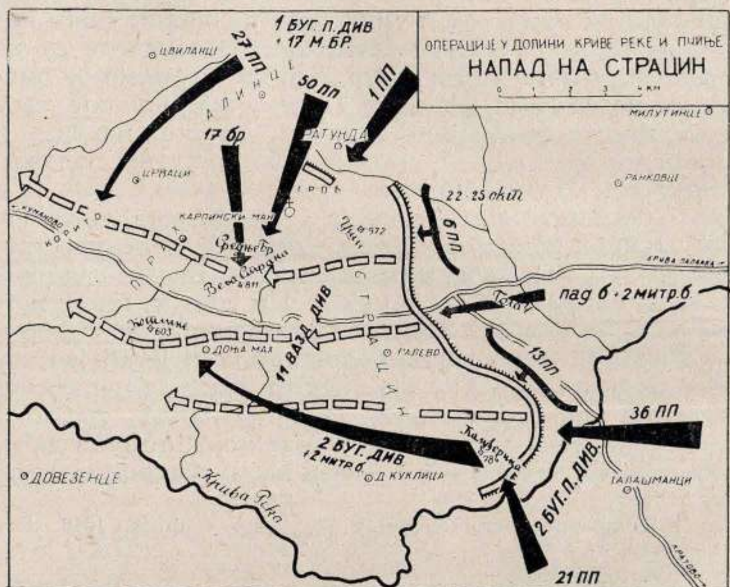
[3]) Исто, стр. 87.

[4]) Ово у завијеној форми признаје и бугарски пуковник Антонов када говори:

„50 пеш. пук нападао је југоисточно од 27 пеш. пука и око 8.30 часова заузео је, заједно са Кривопаланачким партизанским батаљоном в. Вељу Страну.“ И даље, Антонов, говорећи о противнападу Немаца, наводи: „Партизани су се повукли на Средње Брдо (растојање од Веље Стране до Средњег Брда износи 1 км М. А.). Пук није могао више да напредује и увече је заноћио у рејону Средње Брдо — Карпински Манастир“. (Војно-историски зборник бр. 58 — Софија, 1946 — страна 84). Карпински Манастир се од Веље Стране налазио на удаљењу око 3 км — све мерено по карти 1:100.000 — другим речима, тај пук је отступио 2 км позади 17 македонске бригаде.

У саставу наших јединица није постојао Кривопаланачки батаљон и ово може да се односи само на 17 ударну бригаду, која је бројала око 2.000 бораца.

тичко-оперативне могућности потпуног опкољавања немачких снага упућивањем 1. и 2. дивизије преко слободне територије. Насупрот овоме, већ 24 октобра, услед недовољне упорности бугарских јединица, омогућено је непријатељу да „постепено отпочне са пре-

Скица бр. 9

груписавањем снага у правцу запада, пошто је извукао већи део својих снага јужно од друма".[1]) Другим

[1]) Војно-историски зборник, бр. 58, Софија, 1946, страна 86, и даље на страни 87 и 88 бугарски пуковник Антонов овако оцењује борбе за Страцин: „Резултати дејства армије у смислу уништења непријатеља *су мали*, но *у моралном погледу — велики*". И даље: *„Енергичним, мада недовољно смелим* (да ли је могуће ово енергично, а недовољно смело. М. А.) и координираним притиском, наше су јединице потисле непријатеља са свих праваца око друма, услед чега је био принуђен да се повуче ка Пчињи. Иако непотпуно уништен, непријатељ је био побеђен и приморан да се одрекне напада на исток". (Подвукао М. А.)

речима, немци су успели да се благовремено извуку из обруча и зададу озбиљне губитке бугарским јединицама.

У исто време, док су се водиле борбе код Чифте Хана и на Страцину, Немци су своје снаге у рејону Бујановца појачали да би обезбедили повлачење ка Косову, олакшали (у истом циљу) борбе на Страцину и још за извесно време одржали Куманово. С тим у вези они су у неколико махова предузимали и нападе према Бујановцу и положајима 18 македонске бригаде у подножју планине Рујен (на простору: с. Стрезовце — с. Алијерце — с. Рељан — с. Буштрање — с. Неговац и Ново Село — Сомаљичка Чука (триг. 507.[1]) Међутим, наше јединице у овоме рејону нису биле у одбрани. Оне су често нападале немачке колоне које су се повлачиле ка Косову. Овде је од јединица Главног штаба Србије, поред 2. и 3. косовске бригаде, упућена и 46 НО дивизија. Нарочито су жестоке борбе вођене 21 и 26 октобра.

НАПАД НА КУМАНОВО

(Скица бр. 10)

После губитка положаја на Страцину, део немачких снага се повукао на положаје на источној обали Пчиње у рејон с. Војника (по подацима немачких официра — заробљеника — на овим положајима је био 47 гренадирски пук 22. пешадиске дивизије).

Главнина немачких снага била је распоређена на положајима за непосредну одбрану Куманова — полукружно на височима источно од Куманова на линији: Г. Којнаре — к 394 — Кршла (триг. 431) — Красте (триг. 530) — село Романовце.

У борбама за Куманово, немачке снаге у рејонима Куманова и Бујановца биле су дејством наших снага коначно раздвојене — на групу у рејону Бујановца,

[1]) У Дневнику 18. бригада за 17.10, поред осталог забележено је;
„Непријатељ у јачини 1.000 Немаца, а потпомогнут Арнаутима, покушао је и напао положаје нашег 1. и 3. батаљона...“

под командом Штаба 11 ваздухопловне пољске дивизије и групу у рејону Куманова, под командом Штаба 22. пешадиске дивизије. С обзиром да су немачке јединице по мери пристизања биле убациване у борбу, и у једној и у другој групи јединице су биле помешане (из састава 11. и 22. дивизије), а било је и остатака из других јединица.

Немачке снаге у рејону Куманова и Бујановца биле су делимично изоловане. Оне у рејону Куманова имале су везу са немачким снагама у Скопљу, а оне у рејону Бујановца имале су слободан пут за Косово преко Гњилана.

На снаге у рејону Бујановца нападале су јединице Главног штаба Србије (46. НО дивизија и 2 и 3 косовска бригада), а од бугарских јединица 2. коњичка и 1. гардиска дивизија (ова је дивизија састављена од добровољаца са нешто партизана).

Распоред бугарских и наших снага за напад на Куманово био је:

— са фронта је нападала 11 бугарска пешадиска дивизија, која је претходно имала да потисне немачке заштитнице са положаја код с. Војника;

— са севера: 1. бугарска дивизија и 17 македонска бригада (која је дотле дејствовала на Страцину) са задатком да обухватом са севера нападну немачке положаје и продру у Куманово;

— са југа: 2 бугарска дивизија, 2 коњичка бригада (привучена из састава 4. бугарске армије) и 18 македонска бригада, са циљем да пресеку повлачење Немаца ка Скопљу.[1])

Време од 25 до 31 октобра искоришћено је за прегруписање снага. 17 македонска бригада сменила је 18 бригаду на огранцима планине Рујен, а ова је пребачена јужно од друма Куманово — Страцин (прво у рејон Довезенца).

---

[1]) План употребе бугарских јединица изложен је у књизи „Отечествена војна 1944—45" од пуковника Кирчева — издање Софија, 1946 — на страни 50.

Главни штаб Македоније наредио је да Кумановска дивизија остане и даље на сектору Куманова и да са 17 и 18 бригадом учествује у нападу на Куманово, а у заједници са јединицама 1. бугарске армије.

И овде, као и код Страцина, захваљујући томе што је просторија јужно и северно од друма Куманово — Страцин била слободна територија наших јединица, на којој је, северно од поменутог друма у рејону планине Рујен и у долини Пчиње, дејствовала 18 бригада са јединицама Команде кумановског подручја у с. Жегњане, а јужно јединице Команде места Довезенце и Кратова, 1 и 2 бугарска дивизија могле су без борбе да изврше обухватни маневар са југа и севера према Куманову. Овој околности може се захвалити и смена 17 и 18 македонске бригаде и пребацивање 18 бригаде без борбе на југоисток од Куманова.

Борбе су отпочеле 1 и трајале су до 11 новембра. Све ове борбе не претстављају један једини налет на немачке положаје код Куманова, него низ мањих и већих борби појединих делова 1. армије и наше 17 и 18 бригаде, уз честе немачке противнападе. Тако је, например, један пук 2. пешадиске дивизије, користећи се слободном територијом, прешао реку Пчињу и продро до комуникације Скопље — Куманово у висини Новог Села. Овај су пук Немци одмах напали са правца Скопља и Куманова и приморали га да се под борбом повуче преко Романовца ка Пчињи. Затим је, 5 новембра, један немачки пук — упућен из рејона Катланова долином Пчиње ка Куманову — наишао на 2 бугарску коњичку бригаду у селу Колицко, напао је и нанео јој озбиљан удар. У помоћ 2 бугарској коњичкој бригади упућена је 18 македонска бригада, која је ступила у борбу противу немачког пука „Еберлајн" и тиме помогла да се 2 бугарска коњичка бригада среди. Ослобођени су заробљеници и повраћен ратни плен — који су Немци у нападу на коњичку бригаду освојили. Све је ово од стране 18 македонске бригаде враћено 2 бугарској коњичкој бригади. Сличних борби било је и на сектору северно од Куманова. Наша 17 бригада је свакодневно вршила нападе и водила жестоке борбе са Немцима. 4 новембра Немци су

са око 1.000 војника извршили напад. Борба је трајала седам часова; противнападом два батаљона 17 бригаде Немци су одбијени.[1])

Тек ноћу 10 новембра јединице 1. бугарске дивизије и 17 бригада напале су на Куманово и продрле у град. Ујутру, око 9.00 часова 11 новембра, прва је продрла у град чета Команде подручја (која је била са 17 македонском бригадом), а потом 17 бригада и 1. бугарска дивизија. Са југа су јединице 18 македонске бригаде продрле у град око 11.30 часова[2]).

Што су Куманово после десетодневних борби — испрекиданих и неповезаних у једну целину (другим речима, и поред овако слабо организованог напада) — ипак ослободиле јединице 1. бугарске и наше Кумановске дивизије, може се објаснити једино тиме, што су с једне стране, немачке снаге већ завршиле повлачење кроз Македонију, а са друге, што су наше јединице енергично наступале ка Скопљу после ослобођења Штипа и Велеса. Немци су јасно уочили да не могу остати у Куманову, јер би били потпуно отсечени да су се само још један дан задржали, пошто је напад на спољну одбрану Скопља отпочео већ 11 новембра по подне.

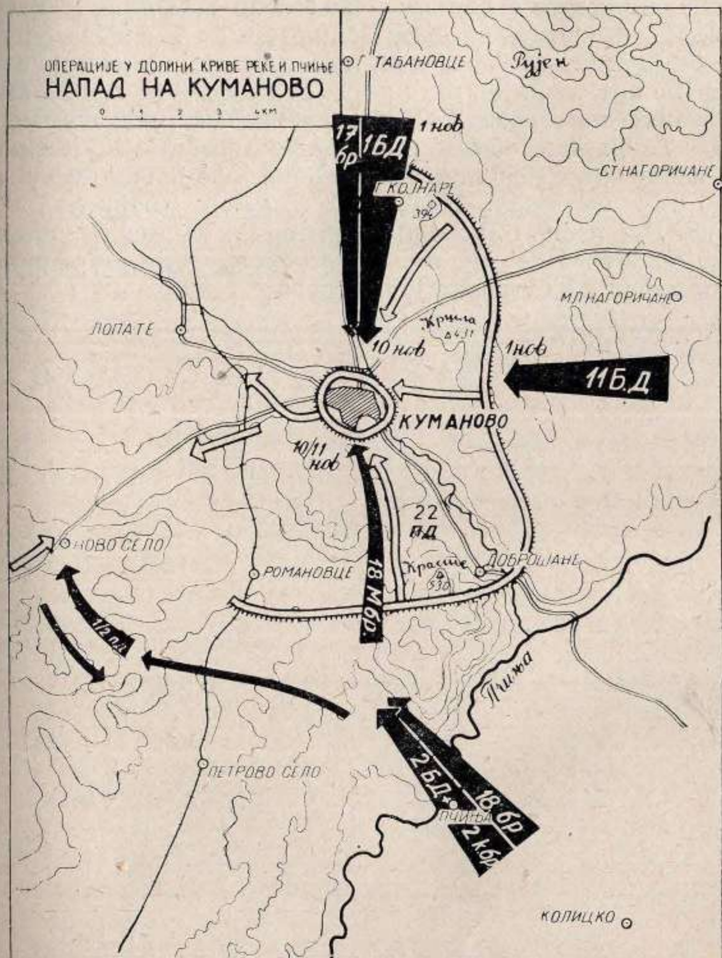
Борбе у долини Криве Реке јасно нам показују да 1. бугарска армија, иако је имала велику надмоћност, није извршила задатак да брзо избије у рејон Куманова, да би пресекла комуникације у томе рејону.

---

[1]) „4. XI. 1944 године, бригада се налазила на истој просторији са истим задатком. Између 12 и 13 часова непријатељ је у јачини 800—1.000 војника прешао преко комуникације код Зунаца са задатком да одбије наше јединице са положаја. Борба је трајала од 13 до 20 часова са дрским непријатељем. Наш 2 и 4 батаљон прешли су у контранапад и истог одбили преко комуникације ка Прешеву...“ (Из дневника 17 бригаде).

[2]) Да би се тачно видело дејство бугарских јединица за непосредно овлађивање Кумановом, износимо наводе пуковника Кирчева: „Одбрана Куманова била је дефинитивно сломљена 11. XI. и град је био освојен од јединица 1. пешадиске дивизије. У рејону Куманова груписана је и 11 пеш. дивизија. 2 пешадиска дивизија остала је у рејону с. Пчиња, спремна за дејство ка Скопљу“. (Отечественa војна 1944—45 издање Софија, 1946, страна 50).

Узрок за ово треба тражити прво, у слабом квалитету армије, а друго, што је ово још више потенцирало, у развлачењу јединица по високопланинском земљишту и извођењу веома компликованих маневара, чиме се, уместо да ће се добије повољнији однос снага на неком месту, постизало супротно: дивизије су се шириле на

Скица бр. 10

фронту од преко 20 км, задоцњавале услед тешкоће терена, те, према томе, нису ни имале ударну снагу. Затим су, преко веома тешког земљишта, прављени плитки обиласци, прво само за Криву Паланку, после за положаје Чифте Хана, потом за Страцин и тако редом. Међутим, друкчије би изгледали ти обиласци, да су планинским гребенима Осоговске Планине и Ђермана, још раније, са Деве Баира или из Ђуешева, упућене јаче снаге (по један пук или чак дивизија без возеће артиљерије), и то не да се појављују код Криве Паланке, него позади Страцина или чак пред Кумановом. То би били обилазни маневри којима би се отсекле немачке снаге у долини Криве Реке. Ово је било могуће, јер су и Осоговска Планина и Ђерман, Козјак и планина Рујен били слободна територија наших јединица. Но, за овакво дејство нису били спремни ни старешински кадар ни бугарске јединице.

3

ОПЕРАЦИЈЕ У ДОЛИНИ БРЕГАЛНИЦЕ

РАСПОРЕД НЕМАЧКИХ СНАГА

Као што је у ранијем опису операција изнето, јединице 22. немачке пешадиске дивизије (16 и 65 гренадирски пук) потисле су нашу 4 македонску бригаду и 48 бугарски пук са сектора Струмице. Затим је 16 гренадирски пук, ојачан са 122 извиђачким тенковским батаљоном, упућен правцем Струмица — Царево Село са задатком да смени делове 11 ваздухопловне пољске дивизије. Ова је колона, и поред јаких борби које је водила код Берова и у његовој околини, ипак успела да се пробије за Царево Село.

Средином октобра, тј. пре почетка заједничких нападних дејстава наших и бугарских јединица, Немци су имали следећи распоред:

а) Царевоселску групу —16 гренадирски пук, 122 извиђачки тенковски батаљон, артиљерија и друге мање јединице, са следећим распоредом:

— гро снага 16 гренадирског пука на положајима у рејону с. Бигле, затим, у дубини, у рејону с. Калиманаца, а део снага за обезбеђење код Царевог Села, Звегора и на врху Чавке, утврђен у типу пољске фортификације, са појединим бункерима;

— једна чета на југословенско-бугарској граници, на врху Буковик;

— један ојачани батаљон у рејону Пехчево — Берово.

122 извиђачки тенковски батаљон у другој половини октобра пребачен је на сектор Куманова.

б) У Штипу — стална посада јединица из 22. пешадиске дивизије, са којом су биле и неке друге јединице из 41. тврђавске дивизије, као и неке морнаричке и друге јединице. Поред овога, на пролазу су се задржавале за извесно време и јединице које су се извлачиле из Грчке и тиме с времена на време појачавале посаду гарнизона Штип. У Кочанима је исто тако била у прво време посада из 11 ваздухопловне пољске дивизије, а касније су смењени неким деловима из 41. тврђавске дивизије и неких других јединица. Ово су већином биле јединице привремено формиране од људства разних јединица.

Немачке јединице код Струмице, Царевог Села, Кочана и Штипа биле су стављене под команду 91. немачког корпуса.

НАШЕ И БУГАРСКЕ СНАГЕ

У долини Брегалнице је, од 28 септембра дејствовала 50. НО дивизија, а првих дана октобра оформљен је Брегалничко-струмички корпус, у који су ушле 50. НО и Струмичка дивизија (ова је потпуно оформљена 16 октобра). У саставу Корпуса биле су и друге јединице: команде места и подручја са својим јединицама, затим два батаљона КНОЈ-а, Дојрански, Струмички, Плачковички, Малешки партизански одред и др.

Поред овога, прилив бораца је био велики. Проблем је био добити оружје, а људства је било довољно.

Распоред Брегалничко-струмичког корпуса је био:

— Штаб корпуса и корпусни делови у селу Митрошинцима;

— 50. НО дивизија у рејону с. Лаки — Митрошинци, спремна за дејство у долини Брегалнице;

— Струмичка дивизија југозападно од Берова на око 15 км — на простору познатом под именом Широк Дол (на карти 1 : 100.000 — 1 км јужно од натписа Конопевец к 889), спремна да се упути у рејон Струмице.

На овоме сектору је за дејство у долини Брегалнице била груписана бугарска 4 армија (под командом генерала Урумова). Међутим, она се само звала армија, јер је у своме саставу имала само 5 пешадиску диви-

зију и нешто армиских делова. Тек касније (24 октобра) у њен је састав укључена и тзв. Струмичка група, у чијем су саставу биле 7 рилска дивизија и 2 коњичка бригада. У исто време смењен је генерал Урумов, а на његово место постављен генерал Сираков, познат по злу из времена окупације Егејске Македоније.

5 бугарска дивизија налазила се на граници у рејону Кадијице, на правцу према Пехчеву и у рејону према Царевом Селу. 7 бугарска дивизија и коњичка бригада биле су на граници у долини реке Струмице.

У Софији, на заједничком договору између бугарске Врховне команде и Главног штаба Македоније, утврђене су појединости заједничког дејства противу Немаца. Поред овога, у Штабу бугарске 4. армије утврђен је план дејства ове армије (конкретно 5 бугарске дивизије) и нашег Брегалничко-струмичког корпуса[1]).

БОРБЕ НА ВРХУ БУКОВИКУ И У РЕЈОНУ ПЕХЧЕВО — БЕРОВО

(Скица бр. 11)

Да би јединице 4. бугарске армије, у заједници са нашим јединицама, могле да отпочну са дејствима противу Немаца, требало је претходно да ликвидирају врх Буковик.

Врх Буковик је бранила једна немачка ојачана стрељачка чета са 2—3 минобацача 81 мм. Поред ових снага на врху, у Берову и Пехчеву постојала је немачка посада од по једне ојачане чете и снаге непознате јачине на положајима код с. Смојмирова, тако да је укупно немачких снага у овоме рејону било око једног ојачаног батаљона 16 гренадирског пука[2]).

Јединице 5 бугарске дивизије отпочеле су са нападом на немачку чету на Буковику 8 октобра и борбе су трајале све до 13 октобра, када су Немци сами напустили положај.

---

[1]) Детаљније о овим разговорима биће изнето у посебном одељку.

[2]) По бугарском писцу Караиванову 200 Немаца је било у Негреву (поред самог Пехчева), а на врху Буковику једна чета. (Војно-историски зборник бр. 58 — Софија, 1946, страна 91).

Напад је први пут изведен 8 октобра са неколико чета из различитих јединица; тај напад није успео. Други пут је извршен 9 октобра са једним батаљоном и потпомогнут јаком артиљеријом. Батаљон је избио на врх Буковика, али га је сутрадан напустио. Трећи пут, 12 октобра, јединице 5 бугарске дивизије изводе напад са три батаљона и три дивизиона артиљерије. Пешадија избија на врх, али га поново губи. У овом времену батаљон 18 пука, упућен ка Пехчеву, без борбе избија на висове Скала, источно од Пехчева, али се враћа назад из бојазни да се много не удаљи.

Најзад су се, 13 октобра, јединице 5 бугарске дивизије припремале да по четврти пут нападну на Буковик са четири стрељачка батаљона, али су Немци сами били напустили Буковик[1]).

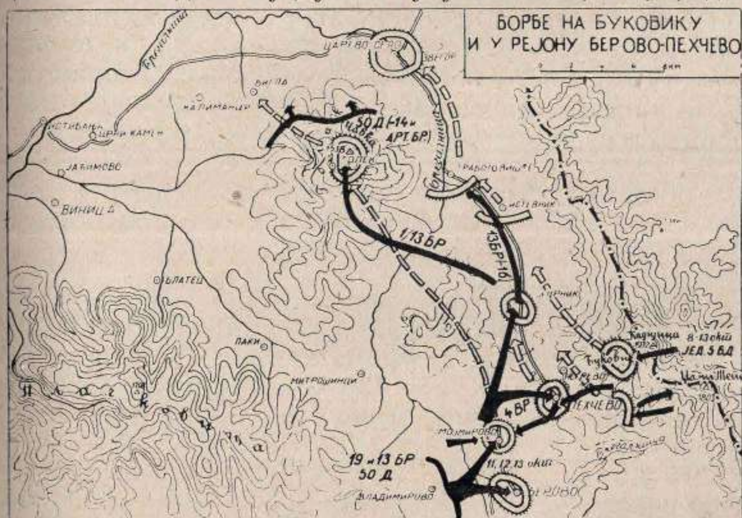
У времену 11,12 и 13 октобра наше су јединице нападале на Берово и Пехчево. У овим борбама су учествовале 4 македонска бригада, која је нападала на Пехчево, и јединице 50 НО дивизије (19. и 13. бригада, без 1 батаљона) и коњички ескадрон који су нападали на Берово и код Смојмирова. Минобацачи 50 НО дивизије били су на Владимировској Коси (источно од с. Владимирова за око 3 км). Овим борбама наше су јединице онемогућиле Немцима да интервенишу према врху Буковику. После јаког отпора у рејону Пехчево — Берово, Немци су се, захваљујући техници, повукли ка Царевом Селу; једна група од око 250 Немаца повукла се на врх Чавка (Голек).

---

[1]) Интересантно је напоменути да већина бугарских војних писаца износи многе нетачности и измишљотине код описа појединих борби, те услед тога долази и до смешних констатација. Тако, например, Караиванов износи да је на Буковику била једна чета, затим да су Немци 13 октобра били напустили Буковик, а да су извиђачке патроле утврдиле да су Немци имали „претходног дана око 80 мртвих и преко 150 рањених“ што би укупно изашло преко 230 људи — значи много више него што је на Буковику било Немаца тога дана. А како су извиђачке патроле могле утврдити да је претходног дана било „...150 рањених“ када заробљеника није било и када су, и по Караиванову, Немци напустили Буковик пре но што су избиле бугарске патроле?

13 октобра је 2. батаљон 13 македонске бригаде заузео врх Вртешку код с. Црника и тиме онемогућио даље држање Немаца на Буковику. Немци су напустили Буковик и повукли се преко Црника за Царево Село. 1. батаљон 13 бригаде упућен је у гоњење за Немцима према врху Чавки и пошто је успео да протера Немце, заузео је сам врх. 3. батаљон ове бригаде био је раније упућен у заседу код Истибање. Он је у овом рејону извршио препад на Немце и сачекао једну њихову моторизовану колону и успео да уништи 10 камиона.

13 октобра бугарске јединице, заједно са јединицама 50 НО дивизије, ушле су у Пехчево, а сутрадан

Скица бр. 11

су продужиле за Берово и без борбе избиле на Џами Тепе, јужно од Берова.

После ових борби 4 бугарска армија је подељена у две групе. Јужна група, — 5 пешадиски пук, ојачан артиљеријом (један дивизион) и једним (5.) батаљоном тешких митраљеза, — на положајима Џами Тепе, где је остала без икаквих дејстава до ослобођења Струмице; Северна група: — остатак 5 бугарске дивизије са ојачањима, — на правцу Царево Село — Бигла.

По завршетку борби у рејону Берово — Смојмирово — Пехчево, јединице Брегалничко-струмичког корпуса биле су прикупљене и спремне за даље операције, и то:

— 50. НО дивизија у рејону Лаки-Блатец, спремна за напад на немачке положаје у рејону Бигле и Калиманаца;

— 51. струмичка дивизија у рејону Широки Дол, где је била и пре ових борби, с тим што се ту прикупила и 4 бригада — у припреми за одлазак у рејон Струмице;

— Команда корпуса са корпусним установама и другим јединицама у рејону Митрошинаца[1]).

Борбе на Буковику очито потврђују неспособност бугарских официра да организују солидан напад и ликвидирају ту чету Немаца. Командни кадар овде ради стихиски: после сваког неуспеха појачава јединице, а не размишља о правилној организацији напада. Овај пример говори и о слабом моралу 5. бугарске дивизије.

БОРБЕ У РЕЈОНУ ЦАРЕВО СЕЛО — БИГЛА — КАЛИМАНЦИ[2])

(Скица бр. 12)

Према усменом заједничком плану, који је разрађен у Штабу 4. бугарске армије, од стране команданта и комесара Главног штаба Македоније и команданта ове армије, требало је да 15 октобра отпочну борбе за дефинитивно чишћење долине Брегалнице од немачких окупатора.

Немци су у рејону Царевог Села имали организоване положаје, и то:

— главни положај: Бигла — Могилка — к 866 — Гладни Рид — Равни Рид (све западно од Царевог Села);

— обезбеђења: село и врх Звегор и Царево Село (са фронта), врх Чавка (бочно);

---

[1]) У Митрошинцима је до 17.10. био и део Главног штаба Македоније (командант, комесар, део људства за везу и шифру, заштитни ескадрон и др.).

[2]) Подробни подаци о овим борбама налазе се у оперативском дневнику 13 бригаде 50 НО дивизије (оригинал у Војно-историском институту).

— у дубини код с. Калиманаца (с. Мртвак и Висока — триг. 893).

План за напад је био:

— 5 бугарска дивизија (без 5 пешадиског пука), ојачана армиским деловима, да напада с фронта;

— 50. НО дивизија, састава три ударне и једна артиљериска бригада[1]) (учествовала у борбама као ударна, јер није имала оруђа), ојачана са једним батаљоном и једним дивизионом бугарских војника, требало је да изврши напад с југа у бок и позадину немачког распореда.

Почетак напада је утврђен за 15 октобар.

Повлачећи се 13 октобра из Берова и Пехчева, једна група Немаца, јачине око 500 — 700 људи, задржала се у с. Тработовишту, а друга јачине око 250 људи, на врху Чавка — Голек.

13 македонска бригада, из састава 50 НО дивизије, налазила се у борбама са Немцима већ од 11 октобра.

Као што је већ речено, 1. батаљон ове бригаде напао је Немце на врху Чавка — Голек 13 октобра по подне и уз веома жестоке борбе и велике губитке успео да их протера са тог врха.

14 и 15 октобра су јединице 13 македонске бригаде водиле борбе са групом Немаца која се задржала у Тработовишту, док се њен 1. батаљон и даље налазио на Голеку.

15 октобра су јединице 5 бугарске дивизије водиле борбе са немачким заштитницама источно од Царевог Села.

Овога дана, 14. бригада 50 НО дивизије нападала је Кочане, водила цео дан жестоке борбе, заробила 54 Немца, убила исто толико, уништила 6—7 камиона и запленила око 30—40 коња. На Калиманце и Црни Камен нападали су 19 ударна бригада и коњички ескадрон Главног штаба Македоније (пешке). Чета Команде места Блатец напала је, минирала и делимично оште-

---

[1]) Артиљериска бригада оформљена је од бораца који су служили у артиљерији и оних који су желели да служе у артиљерији. Оруђа није имала и задатак јој је био да се кроз борбу наоружа.

тила мост на Брегалници код с. Истибање. Артиљериска бригада 50 НО дивизије нападала је немачку посаду на Црном Камену. Види се, дакле, да су јединице 50 дивизије, без обзира на задржавања бугарских јединица, извршиле предвиђене нападе на немачке положаје.

До садејства између наших и бугарских јединица, које је било утврђено планом, није дошло. Чак није успостављена ни тактичка ни ватрена веза. Затим, батаљон 18 бугарског пука са једним дивизионом артиљерије није дошао у састав 50 дивизије, како је то било уговорено, иако је пут Пехчево — Митрошинци, којим је требало да изврши покрет, био потпуно слободан и по њему саобраћала наша моторна возила. До овога је дошло кривицом Команданта 4. армије, који је одложио напад за један дан.

Услед тога што 15 октобра није дошло до заједничког дејства између наших и бугарских јединица — како је то било уговорено — измењана су писма између начелника Штаба 4. армије, пуковника Маринова и Команданта Главног штаба Македоније.

У писму Главног штаба Македоније указано је бугарском командовању на штетност оваквог начина рада Команданта 4. бугарске армије и тражено да бугарске јединице енергичније дејствују.

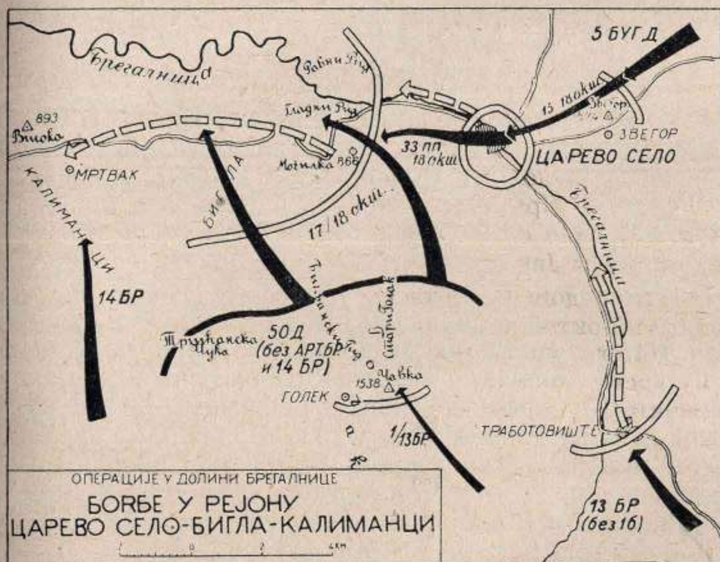
У току следећег дана борбе су продужене.

1. батаљон 13 бригаде чврсто је држао врх Чавку и Голек, док су остале јединице биле спремне за напад у заједници са бугарским јединицама. Међутим, и овога дана није дошло до тактичке везе, па према томе ни до садејства са бугарским јединицама.

Јединице 50 дивизије (без 14. и артиљериске бригаде), са полазних положаја Стари Голак — Бигљански Рид — Тршћанска Чука, нападале су 17 октобра на немачке положаје Могилку и с. Биглу. Нарочито жестоке борбе одвијале су се овога дана, по подне, када су два узастопна јуриша 13 бригаде била одбијена. Следећег дана изјутра, јединице 50 дивизије поново су отпочеле са нападом и око подне успеле да одбаце

Немце са положаја. Овога дана први пут је успостављена веза са бугарским јединицама које су имале да нападају с фронта.

Јединице 5 бугарске дивизије, у времену од 16 до 18 октобра, биле су исувише задржане отпором немачких обезбеђујућих делова у Царевом Селу и Тработовишту и за цело време борби за бигланске положаје нису испољиле своје дејство с фронта. Изузетак чине извесне јединице левог крила 33. пука, које су, заједно са нашом 13 бригадом, тек 18 октобра око подне узеле учешћа у нападу на Могилку.

Скица бр. 12

У времену док је гро јединица 50 дивизије нападао на положаје код Бигле, дотле је 14. бригада нападала позадину ових положаја и водила тешке борбе у рејону с. Мртвака, те је тиме много допринела овлађивању јако утврђеним немачким положајима код овога села.

У исто време артиљериска бригада 50 дивизије поново је била упућена на Црни Камен у дубоки обухват,

где је водила тешке борбе са немачким снагама које су отступале са положаја из рејона Бигле и Калиманаца.

Распоредом јединица 50 дивизије Немци су нападнути једновремено на целој дубини својих одбранбених положаја у рејону Бигла — Калиманци. Напади су били бочни и из позадине, што је омогућило њихово брже потискивање са утврђених положаја.

Карактеристично је овде напоменути да се у току напада чак ни бугарска артиљерија није осетила, а она је могла много да помогне нападе јединица 50 дивизије, бар оне у рејону Бигле.

БОРБЕ У РЕЈОНУ КОЧАНЕ — ТЕРАНЦИ

(Скица бр. 13)

По напуштању положаја у рејону Бигла — Калиманци немачке јединице су се задржале источно од Кочана на положају Попова Чука (к 697) — Каракус — Голак — Прчковица (к 462), а један део немачких снага задржао се на левој обали Брегалнице и заузео с. Виницу и Јаћимово.

13 македонска бригада, у гоњењу за Немцима, избила је 19 октобра на простор Црни Камен — Барбишки Дол. Истога дана су са 13 бригадом избиле и јединице 5 бугарске дивизије. Бригада се оријентисала према немачким положајима код с. Јаћимова и Винице и истог дана их напала. Напад 13 бригаде био је задржан јаком минобацачком ватром. Бригада је обновила нападе ноћу 19/20 октобра и принудила Немце да напусте с. Јаћимово и Виницу и повуку се у правцу Кочана. Немци су при повлачењу запалили Виницу.

19 и 20 октобра ситуација у долини Брегалнице била је следећа:

Немци су држали раније поменуте положаје источно од Кочана и само Кочане. За одбрану Штипа са правца Плачковице и левом обалом Брегалнице поселили су извиђачким и заштитничким деловима линију: Манавка — Руљак и с. Кучулат — с. Габер — с. Никоман — Ешелик Баир — Сејменско Гробиште. Ову су линију у рејону Никомана Немци напустили 29 окто-

бра, а на осталом делу нешто касније, тј. у времену када је извршен напад на Родање (4 новембра).

За непосредну одбрану Штипа Немци су држали Родање, Вардиште, Зобник (триг. 667) и с. Дољане.

Поред овога, Немци су 21 октобра израдили провизоран мост на Брегалници у висини с. Теранаца, прешли реку и поседи положаје код тога села. Држањем овог села Немци су повезали одбрану Кочана са одбраном Штипа.

Наше и бугарске снаге биле су распоређене у две групе. Једна група — 18 и 36 пешадиски пук 5 бугарске дивизије у рејону Истибање, а остали делови и ојачања дивизије у рејону Црног Камена. 14 македонска ударна бригада била је северно од Кочана.

Друга група је била на левој обали Брегалнице, и то: одред мајора Попчева (1 батаљон из 18 бугарског пешадиског пука ојачан артиљеријом) и 13 македонска ударна бригада у рејону с. Видовишта (источно од Теранаца), а 19 македонска ударна бригада у с. Мородвису; остале јединице у с. Зрновцу.

Према споразуму између Команде 5 бугарске и 50 НО дивизије требало је да се без задржавања продужи са нападом на Кочане. 5 бугарска дивизија имала је да напада правцем источно од Кочана, с тим да овој дивизији садејствује 14 македонска ударна бригада, нападајући на Кочане са северозападне стране, тј. у дубљу позадину немачких положаја Попова Чука — Голак — Прчковица.

Група на левој обали Брегалнице требала је да се припреми за дејство према Штипу. Како су Немци 21 октобра заузели село Теранце, план за дејство на овоме сектору био је следећи: 13 македонска бригада и бугарски одред мајора Попчева да разбију Немце код с. Теранаца, а потом да се уведе 19 македонска бригада са задатком да изврши енергично гоњење ка Штипу, па, евентуално, и да продре у сам Штип.

Ноћу 20/21 октобра 14 македонска бригада прикупила се у рејону с. Нивичана, северозападно од Кочана, а изјутра, 21 октобра, отпочела је са нападом на Ко-

чане. И поред врло жестоког отпора, 14 бригада је успела да продре у град и заузме касарне и железничку станицу.

Пошто су Немци уочили опасност да њихове снаге источно од Кочана могу бити отсечене, то су исти скинули део снага са положаја источно од Кочана и извршили противнапад. Тај противнапад Немаца је успео и бригада је потиснута на положаје северно од Кочана.

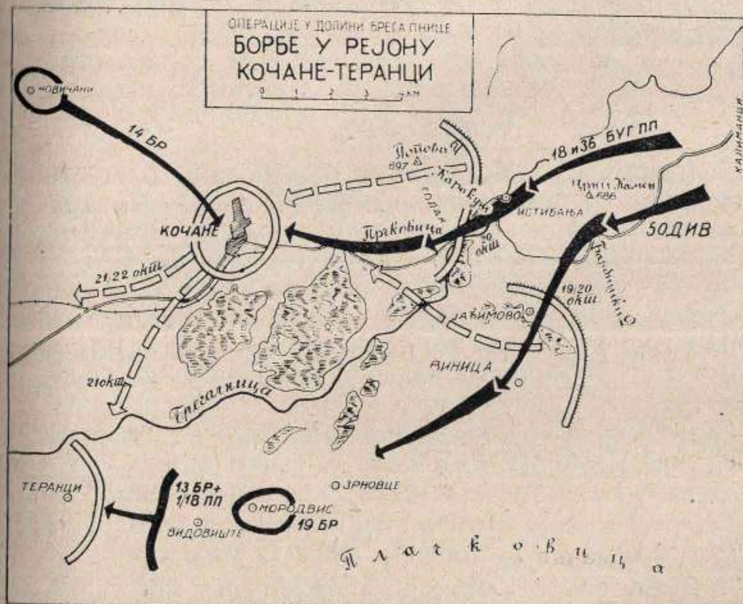
18 и 33 бугарски пешадиски пук у току дана, уз подршку артиљерије и авијације, напали су Немци на положајима Голак — Прчковица, источно од Кочана. Борбе су трајале цео дан и увече су бугарске јединице успеле да овладају поменутим немачким положајима. Овом успеху бугарских јединица много је допринео напад 14 македонске бригаде на Кочане и слабљење немачких снага на положајима источно од Кочана у циљу извршења противнапада на 14 бригаду.

Увидевши да је Кочане угрожено и да га даље не могу одржати, Немци су у току ноћи 21/22 отпочели са повлачењем. Наше су јединице поновиле напад, у коме су, поред 14 македонске бригаде, узеле учешћа и јединице Команде места Кочане (једна чета) и скоро све становништво, тако да је до 3 часа изјутра 22 октобра Кочане било потпуно очишћено од Немаца.

Бугарске јединице стигле су у Кочане тек предвече 22 октобра и изашле на положаје — на висове непосредно уз западну ивицу Кочана.

У рејону Теранца, у времену од 21 до 28, развиле су се појединачне борбе у којима су узели учешћа: 1. батаљон 18 бугарског пука (тзв. одред мајора Попчева), делови 2. бугарске коњичке бригаде и 13 македонска ударна бригада. Ове осмодневне борбе нису дале никаквог резултата, јер њихово дејство није било повезано. Снага је било довољно, али њихово ангажовање није било обједињено, а споразумевања између команданата поменутих јединица нису била довољно прецизна, тим пре што се бугарски команданти, по обичају, нису придржавали утврђених споразума. У овоме је предњачио мајор Попчев, командант 1. батаљона 18 пука, а кулминација непридржавања споразума и слабе

координације рада десила се 22 октобра, када је бугарска артиљерија, уместо да дејствује на Немце на положајима код с. Теранаца дејствовала на 3. батаљон 13 бригаде, који је у томе моменту нападао на немачке положаје. На тај начин, напад 13 македонске бригаде не само што није био подржаван ватром артиљерије, већ је бригада издржала и ватру бугарске артиљерије и од ње претрпела извесне губитке.

Скица бр. 13

Неуспеле борбе код Теранца јасно су говориле да се са бугарским јединицама тешко може организовати садејство и да из тих разлога није било рентабилно да се даље губи време у том рејону. Било је јасно да, ако македонске јединице потисну Немце са положаја код Теранаца и пређу Брегалницу ради пресецања пута Кочане — Крупиште, јединице 5 бугарске дивизије неће предузети напад од Кочана према западу. Досадашње искуство је говорило да се та дејства не би могла ускла-

дити на делу. Из ових разлога Главни штаб Македоније наредио је да се јединице 50 НО дивизије извуку из долине Брегалнице и, ради напада на Штип, концентришу на северозападним огранцима Плачковице[1]). Овом приликом наређено је да се фронт у долини Брегалнице преда бугарским јединицама.

У току 27, 28 и 29 октобра 50. дивизија (без 14 бригаде) извршила је наређење Главног штаба Македоније и пребацила се на северозападне огранке Плачковице источно од Штипа.

БОРБЕ У РЕЈОНУ ШТИПА

(Скица бр. 14)

Јединице 50 НО дивизије из долине Брегалнице извршиле су покрет правцем Мородвис — Кучица — Кошево и концентрисале се у рејону с. Никоман — Шашаварли — Кала Петровци — Кошево. Већ од 1 новембра па до почетка напада на немачке положаје источно од Штипа и на сам град Штип, поједине извиђачке групе јединица Команде места и подручја Штипа водиле су са Немцима свакодневно извиђачке борбе. Поред ових дејстава интересантне су борбе које су 13 македонска бригада и јединице Команде подручја и Команде места Штип водиле 4 новембра на линији с. Родање — Риљос. Борбе су трајале цео дан и Немци су противнападом потисли наше јединице на Вардиште. Дејство немачке артиљерије било је врло ефикасно.

Штаб 50 дивизије, по прикупљању јединица на раније поменутој просторији источно од Штипа и прикупљању најнужнијих података о непријатељу, припремио је план за напад на Штип.

Основна замисао напада на Штип била је да се он изврши концентричним дејством са истока, југа и северозапада. Тежиште напада одређено је правцем: Никоман — Цигански Рид — Штип.

Распоред јединица био је следећи:

---

[1]) Ово је изражено и у заповести Брегалничког корпуса, Обр. 16 од 4. XI. 1944.

— 19 ударна и артиљериска бригада дејствовале би на правцу: Никоман — Цигански Рид — источни део града, са задатком да заузму Штип и мост на Брегалници; да се према Родању и с. Тарајинцима, на Каракушу обезбеди једном четом и водом топова;

— 13 ударна бригада дејствовала би на правцу: Шашаварли — Липов Дол — Ново Село, са задатком да што пре заузме Мерите (триг. 422) и железничку станицу;

— 14 ударна бригада требало је да напада немачку посаду у селу Олујићу (Кадрифаково) са задатком да заузимањем Олујића затвори правац Штип — Велес и тиме омогући уништење Немаца у Штипу. У том циљу је 14 македонска бригада из рејона Кочана (село Нивичани), где је била прикупљена по ослобођењу Кочана, пребачена правцем: с. Пантелеј — Лепопелци — Судић и Мустафино.

Иако су припреме за напад на Штип отпочеле, сам напад није могао да се изведе у потпуности по овом плану. Немачке снаге, услед борби код Струмице, а и под притиском наше Струмичке дивизије, убрзале су повлачење ка Штипу, тако да су извиђачке групе већ 4 новембра откриле појаву јачих немачких колона (пешадија и моторна возила) у повлачењу од Струмице ка Радовишту (ово је била група генерала Катнера). Штаб дивизије је извршио извесну промену свог плана. Одмах су један батаљон 13 ударне и артиљериска бригада упућени ка Кривој Лакавици, на висове Пилав и Плочу (место најпогодније за постављање заседа на путу Штип — Радовиште), са задатком да сачекају немачке колоне које отступају од Струмице. Ове су јединице у току 5 и 6 новембра на положају Пилав и Плоча водиле веома жестоке борбе и нанеле велике губитке Немцима. Немачке колоне, с обзиром на своју бројну јачину и засићеност техником, успеле су после дводневних борби да се пробију ка Штипу.

13 ударна бригада упутила је 3 новембра 1 батаљон код с. Софилара да би се у времену напада на Штип затворио правац Криволак — Штип. Овај је батаљон водио доста јаке борбе са немачким побочницама.

Ове борбе на путу Радовиште — Штип довеле су до тога да су Немци открили присуство наших јачих снага источно од Штипа. Према томе, 50 дивизија није могла више да рачуна на изненађење у нападу. Немачке извиђачке групе успеле су да открију чак и 19 македонску бригаду у Никоману.

Да би заштитили своје извлачење из Штипа, Немци су 7 новембра са једним ојачаним батаљоном уз подршку артиљерије извршили напад на 19 бригаду у с. Никоману. После краће борбе немачки напад је одбијен, те су се Немци повукли на раније припремљене положаје на линији: Вардиште — Мутија — Саман Баир. Тај положај је напала 19 бригада.

Борбе су се водиле цео дан и пред сам мрак Бригада је једним јуришем успела да потисне Немце и избије на поменуту линију. Она је одмах продужила са гоњењем Немаца и у току ноћи избила на висове источно од Штипа.

Артиљериска бригада, која се налазила у заседи на друму Штип — Радовиште, код виса Пилав, у току ноћи 6/7 новембра била је извучена и 7 новембра садејствовала је 19 бригади (делимично као пешадија, а један део са артиљериским оруђима).

Батаљон 13 бригаде са заседе на друму Радовиште — Штип (код висова Пилав и Плоча) у току ноћи 6/7 новембра повучен је и упућен правцем Сејменско Гробиште — Зобник. Главнина бригаде кренула је из с. Липовог Дола ка Ђупском Риду (источно од Зобника) и у току 7 новембра напала немачке положаје на Зобнику. Пошто није успела да потисне Немце, бригада се повукла и прикупила у с. Чифлику, где је и заноћила.

20. бригада Струмичке дивизије, по ослобођењу Радовишта (6 новембра) продужила је са гоњењем непријатеља и 7 новембра при нападу на село Дољане, дошла у везу са јединицама 13 бригаде које су нападале на Зобник.

Ноћу 7/8 новембра Немци су почели постепено да напуштају Штип. Овом приликом они су минирали и камени мост на Брегалници. Узору 8 новембра наше

су јединице извршиле напад на Штип и заузеле га скоро без борбе. Мање борбе вођене су на височима западно од Штипа и у рејону железничке станице.

По напуштању Штипа Немци су покушали да организују одбрану на положајима код Кривог Дола. Јединице 50 дивизије продужиле су са гоњењем; са фронта су за Немцима биле упућене 13. и 19. бригада и артиљериска бригада. 14. бригада, пошто је у претходним борбама очистила Балван и Трогерце, 8 новембра је из с. Мустафина нападала немачке положаје за одбрану села Олујића на линији к 264 — Крушка.

20. бригада Струмичке дивизије, која је 8 новембра стигла у Штип, упућена је у обилазак немачких положаја код Кривог Дола, правцем Софилари — Добришани — Олујић (Кадрафаково).

Под притиском с фронта и оба бока, Немци су напустили положаје код Кривог Дола и повукли се делом ка Куманову, а делом за Велес.

За све време ових борби око Штипа бугарске су јединице стајале потпуно неактивне у рејону Кочана.

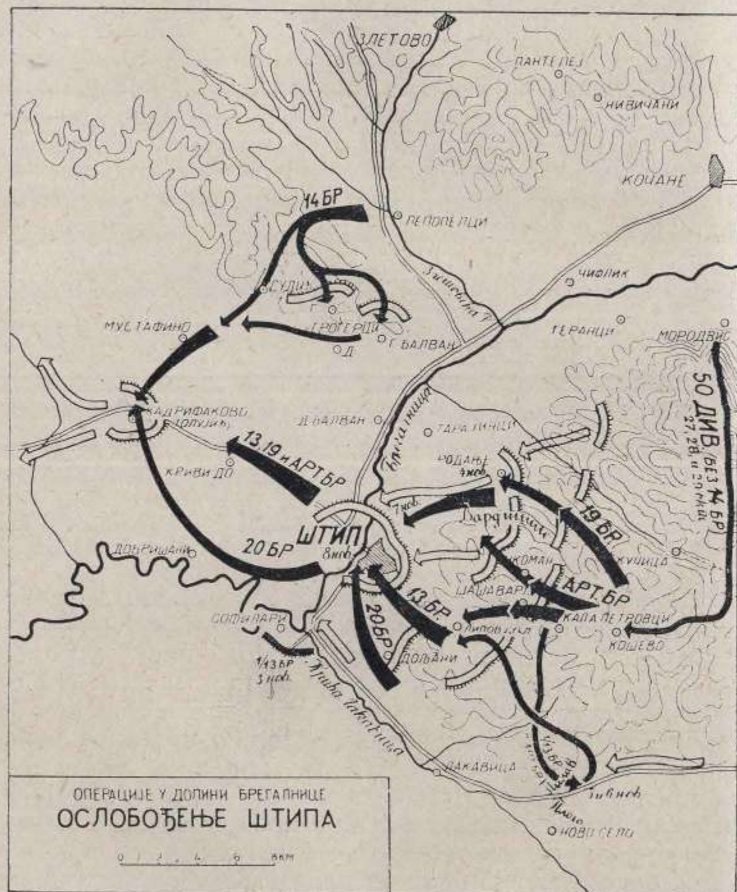
По ослобођењу Штипа јединице 50 дивизије усиљеним маршем су продужиле за Велес и даље за Скопље.

*

Борбе у долини Брегалнице по замисли маневра, наиме, да се немачки положаји нападну једновремено с фронта и бочно на великој дубини, нису уродиле плодом. Основни разлози за ово су неусклађеност дејства с фронта и бочних удара, прво, услед тога што је командант 4. бугарске армије одложио напад за један дан и, друго, што је 5 бугарска дивизија свој напад на предње делове Немаца исувише споро развијала, па се ту и заморила, услед чега практично није ни дошло до једновременог удара с фронта и бока, већ само са бока. Тако је било са нападом на немачке положаје код Бигле и Царевог Села, а исто се поновило и у рејону Кочана.

Затим, јединице 50 НО дивизије, услед недостатка тешког наоружања — конкретно артиљерије — уколико су и успевале да продру и овладају појединим

тачкама у дубини немачких положаја (случај Црна Скала и Кочане), нису могле да се одрже пред немачком техником, те њихови успеси нису ни дали оне резултате које су могле дати да су имале технику. Са

Скица бр. 14

овим се рачунало пре почетка дејства, те се зато и тражило од Команде 4. бугарске армије да ојача 50 НО дивизију артиљеријом. Генерал Урумов је био при-

Главни штаб Македоније прелази Брегалницу на путу из Источне у Централну Македонију

стао да даде један дивизион артиљерије — под условом да пошаље и батаљон пешадије али, као што је већ изнето, од свега тога није било ништа.

Недостатак садејства или, тачније, неактивност 5. бугарске дивизије, као и недостатак технике — основни су узроци што су Немци и у долини Брегалнице дали дуг и жилав отпор, и што су притом сачували своје снаге.

4

ОПЕРАЦИЈЕ У ДОЛИНИ СТРУМИЦЕ

(Скице бр. 15, 16 и 17)

Ради обезбеђења повлачења својих снага Немци су, борбама које су водили у септембру, продрли у Струмицу и тиме са снагама у Штипу обезбедили комуникацију Дојран — Струмица — Штип — Скопље.

После поменутих борби они су у својим рукама држали Дојран, Валандово и Струмицу. Једна побочница 3. батаљона из састава 65 пука била је на врху Баба Мођила (источно од Новог Села), а у Струмици се налазила стална посада од остатка 65 гренадирског пука и других приштапских јединица 22. немачке пешадиске дивизије.

Средином октобра 65 гренадирски пук (сем 3. батаљона) смењен је од стране групе „Катнер" (назване по имену генерала Катнера), јачине: једна пуковска група, један батаљон морнарице и један кавкаски батаљон. Ове су јединице касније учествовале у борбама код Велеса (делови 65 гренадирског пука), а група „Катнер" у борбама за Штип и Радовиште.

У времену од 16 до 19 октобра дефинитивно је формирана Струмичка НО дивизија[1]), у чији су састав укључена и два батаљона бригаде „Гоце Делчев".

За операције у долини Струмице у прво време стајала је на расположењу само 51. струмичка дивизија. Касније (24 октобра), 4 бугарској армији је потчињена тзв. Струмичка група, (састава 7 рилска диви-

---

[1]) За ову дивизију од Врховног штаба није добијен број и зато је названа прво Струмичка, а руководство дивизије назвало ју је 51. НО дивизија или 51. струмичка дивизија.

зија и 2 коњичка бригада), такође предвиђена за дејства на овом правцу. Поред овога, на положају Цами Тепе (јужно од Берова) био је и 5 бугарски пук, који је имао задатак да затвори правац Струмица — Берово. Ове бугарске снаге требало је да садејствују нашој Струмичкој дивизији.

Услед недовољне количине наоружања, бројно стање дивизије било је мало, свега 2.476 бораца. Међутим, ненаоружаних бораца је било много више. У Берову је још 1 октобра била допунска бригада јачине око 2.000 људи (без наоружања), која је предвиђена за ову дивизију.

Од наоружања дивизија је имала: 1.700 пушака, 32 пушкомитраљеза, 17 тешких митраљеза и 8 минобацача.

Током борби, по мери добијања ратног плена у наоружању, бројно стање дивизије нагло је порасло на око 6.000 бораца.[1])

Од команданта и комесара Главног штаба Македоније дивизија је 19 октобра добила усмену заповест по којој је требало да се пребаци у рејон Струмице, са задатком да затвори и прекине немачки саобраћај на путевима: Валандово — Струмица; Струмица — Радовиште; Струмица — Берово и Струмица — Ново Село, и, најзад, да у погодном моменту ослободи Струмицу и затвори границу према Грчкој.[2]) Овај је задатак касније поновљен и радиограмом Главног штаба Македоније. Дивизија је ове задатке са успехом извршила.

[1]) У релацији 51. дивизије за период од 1 до 30 новембра 1944, у уводном делу, говорећи о ситуацији код дивизије, поред осталог се наводи: „Ситуација код нас: бројно стање дивизије продужило да се увећава и на крају горњег периода ми смо бројали око 6.000 бораца. Али, оружје којим смо располагали, — наших пушака 3.471, лаких митраљеза 38, тешких митраљеза 17 и минобацача 16, — било је крајње незадовољавајуће“.

[2]) О овоме у заповести Брегалничко-струмичког корпуса Обр. 16, од 4. 11. 1944 г., поред осталог, стоји: „Главни штаб нам ставља у задатак да најхитније ликвидирамо Штип и Струмицу, без директног учешћа бугарских снага.... Преостале немачке снаге око Ђевђелије, Валандова и Дојрана биле би потпуно отсечене“.

Већ 19 октобра по подне она је предузела покрет, а 20-ог је широким фронтом избила на комуникацију Радовиште — Струмица (4 бригада — село Сушево, 20 бригада — Дукатино, 21 бригада — Добрашинци, артиљериска бригада — Нова Мала). 21 октобра бригаде су заузеле распоред према заповести бр. 1 Команде 51. дивизије од 19 октобра, тако да је 20. бригада била у рејону Радовишта и Дукатина, а 4 бригада у селима Рич и Чепели.

Почев од 21 октобра па све до коначног ослобођења Струмице, Радовишта и Штипа, јединице Струмичке дивизије водиле су свакодневно тешке борбе, које све заједно сачињавају операције у долини Струмице. Међу најзначајније борбе ових операција спадају оне у рејону Радовишта, Амзалија и Костурина, као и борбе за ослобођење Струмице.

21. ударна и артиљериска бригада, у покрету ка селу Амзали наишле су 21 октобра на немачке посаде у селима Чанакли, Гечерли и Амзали. Обе бригаде су без икаквог задржавања напале Немце и јуришем успеле да их потисну из села Чанакли и Гечерли али су у селу Амзали наишле на веома јак отпор. У моменту када су се развиле најјаче борбе, нарочито код магазина пољопривредног добра и ранијег предузећа „Бата" у селу Амзали, добијен је извештај да 5 бугарски пук намерава да се спусти на висове северно од с. Амзали. Имајући неугодно искуство из ранијих заједничких дејстава са бугарским јединицама, Команда дивизије наредила је да се 21. и артиљериска бригада повуку на падине Палазлије — да не би остале између бугарских и немачких јединица. Међутим, ова заповст дивизије није извршена, јер је јединице нису на време добиле, те су 22 октобра остале у додиру са непријатељем у с. Амзали; али ни 5 бугарски пук није ступио у борбу противу Немаца, а није се чак ни приближио с. Амзали.[1]) Овај се бугарски пук тек

[1]) Овај пример говори о слабом садејству, али наше јединице, поучене искуством, нису ни могле организовати сигурно садејство са бугарским јединицама.

23 октобра спустио са Џами Тепе на Палазлији али још увек далеко од села Амзали где су се налазиле извесне немачке снаге.

У току 23 октобра 21. бригада је извучена из додира са Немцима и после кратког одмора на Палазлији упућена на заседе у рејон с. Сушево, Дукатино, где је остала све до 28 октобра. Артиљериска бригада такође је привремено извучена из додира са Немцима и после краћег одмора поново је упућена у рејон с. Амзали, Чанакли и Гечерли, где је добила задатак да штити правац ка Берову. Ту је она остала све до 28 октобра водећи незнатне извиђачке борбе.

22 октобра 20. бригада је водила цео дан борбе у Радовишту са једном немачком колоном, која је наступала од Струмице за Штип. Два пута је Радовиште прелазило из руке у руку, а на крају дана, успешним дејством бригаде, немачка колона је враћена у Струмицу.[1]) После ових борби бригада се налазила у заседи (23 октобра) у рејону с. Дукатино, а од 24 до 28-ог у рејону с. Иново, одакле је у рејону превоја Пилав успела да успостави везу са артиљериском бригадом 50 НО дивизије.

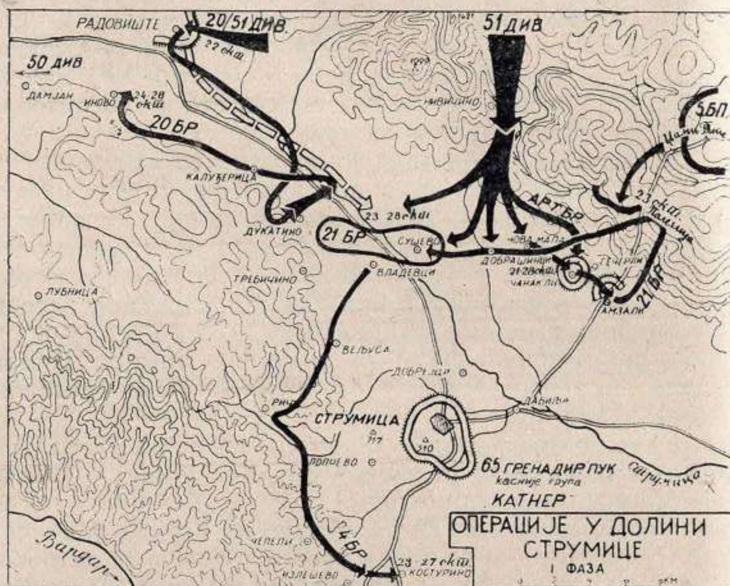
4 македонска ударна бригада, почев од 23 па све до 27 октобра, била је у рејону с. Костурино — Голошац (триг. 617), у непрекидној борби са немачким посадама и колонама које су наступале из Егејске Македоније. Нарочито тешке борбе вођене су 23 и 27 октобра.

У борбама од 21 до 28 октобра Команда 51. дивизије успела је да све бригаде проведе кроз борбена дејства, што је много допринело учвршћењу јединица и калењу нових бораца, којих је у почетку било око једне половине, а сваким даном се њихов број све више увећавао.

Штаб 51. струмичке дивизије добио је 29 октобра од Команде корпуса заповест за напад на Струмицу. У циљу извршења добивене заповести, Команда 51. дивизије издала је неколико писмених заповести, а током извршења и непосредно је руководила борбама.

[1]) Немци су запалили Радовиште: изгорело је 80 домова. Убијено је 17 Немаца, рањен већи број, уништен један теретни аутомобил и два мотоцикла (из дневника 51. дивизије).

Пре почетка напада у рејону Струмице били су делови 65 гренадирског пука и група „Катнер". Штаб 22. дивизије са приштапским и другим деловима, 65 гренадирски пук без 3. батаљона и 122 извиђачки тенковски батаљон били су пребачени на сектор Куманова.

Скица бр. 15

У рејону Струмице Немци су држали:

— снагама око једног батаљона положаје код Новог Села (Баба Моћила) са обезбеђењима на линији Старо и Ново Кунарене (Ново Кунарене је на карти код натписа Садипака) — с. Бајково, затварајући правац Ново Село — Струмица;

— снагама око једног батаљона у с. Амзали, затварајући правац Берово — Струмица;

— снагама око једног ојачаног батаљона рејон с. Костурино — врх Голошац, за обезбеђење повлачења правцем Валандово — Струмица:

— једном ојачаном четом рејон с. Владевци (северозападно од Струмице), за обезбеђење повлачења ка Радовишту.

Остале немачке снаге, у јачини око три батаљона, биле су распоређене на положајима за непосредну одбрану Струмице са југа и у самој Струмици као резерва.

За одбрану Струмице са југа Немци су држали: с. Попчево — к 517 — к 531, а у другој линији и делимично за одбрану према западу с. Баницу — к 600 — триг. 510.

Северно од Струмице, на линији Добрејци — Дабиља, биле су немачке заседе које су вршиле непосредно осигурање Струмице.

На тај начин је у рејону Струмице било око 6 немачких батаљона.

Према овој немачкој снази могле су се са наше стране ангажовати следеће снаге: наше 3 ударне и артиљериска бригада (без оруђа); 7 бугарска дивизија (3 пука пешадије и један артиљериски пук); 5 бугарски пук и 2 бугарска коњичка бригада. Јасно се види да је однос снага био на штету Немаца. Али, с обзиром на потпуну пасивност бугарских јединица (у борбама је учествовала само наша 51. НО дивизија), Немци имали потпуну надмоћност у снази и техници.

Поред изнетих снага, Немци су неким од јединица које су се повлачиле (из Грчке кроз Македонију) поселили Радовиште, а још раније Валандово, Дојран и Ђевђелију.

У току 28 октобра у Струмицу је из Валандова стигла једна немачка колона, јачине око 400 људи (око једног батаљона).

Команда 51. дивизије издала је 29 октобра заповест за напад, по којој је требало да бригаде до 1.00 часа 31 октобра заузму полазне положаје и буду спремне за напад.

Према овој заповести бригаде су добиле следеће задатке[1]):

---

[1]) Задаци се износе према релацији 51. НО дивизије. Оригинал се налази у Војноисториском институту.

— 4 бригада на линији: источно од Мелког Рида — с. Излешево — к 437, са задатком да са те линије нападне Немце на положају Голошац и Костурино; једна чета ове бригаде да се прикупи на к 653 и одатле да изврши демонстративни напад на Валандово. Задатак бригаде је био да једновремено обезбеђује напад 20 бригаде.

— 20 бригада на линији: Лазаро (јужно од Струмице) — Раборци — јужна ивица с. Попчева — спремна за напад на немачке положаје на линији к 531 — к 517 — Попчево.

— 21 бригада на линији: Св. Илија — врх источно од триг. 717 — с. Баница — спремна за напад на немачке положаје на триг. 510 — к 600 — град Струмица.

— Артиљериска бригада да се из рејона с. Амзали прикупи у рејон Добрејаца, са задатком да пресече пут Струмица — с. Дабиља.

Из ове заповести видимо да је 4 бригада оријентисана за пресецање пута Валандово — Струмица и ликвидирање немачких упоришта у рејону Костурина; артиљериска бригада требало је да изолује дејство Немаца, који су се налазили источно и северно од Струмице (рејон с. Амзали и Новог Села), а две бригаде да нападају на Струмицу. С обзиром на јачину немачких снага (око 6 батаљона), снаге дивизије су биле недовољне за заузимање Струмице, утолико пре што нису имале довољно технике. Али, и поред оваквог односа снага, дивизија је ипак отпочела са нападом.

По заповести требало је да јединице буду на полазним положајима до 1.00, а да отпочну са нападом у 2.00 часа 31 октобра.

Напад су отпочеле 4, 20 и 21. бригада. 4 бригада је наишла у рејону Костурина на веома јак отпор Немаца, који су, уз подршку придошлих појачања из Валандова, успели да одбију њен напад. Међутим, 20. и 21. бригада изненадиле су Немце и успеле да овладају положајима јужно од Струмице. Самом Струмицом нису могли овладати, пошто су Немци на њеној ивици дали веома јак отпор. Артиљериска бригада није

извршила постављени задатак, јер је у покрету, већ 30 октобра, наишла на немачку заседу са којом је заметнула борбу и продужила је и у току 31 октобра.

Следећег дана напади су поновљени (према новој заповести дивизије) и 4 бригада је заузела висове северно од Костурина (к 392, 390, Василицу, к 477), те је тиме пресекла везу Костурино — Струмица.

20 бригада је, без нарочитог отпора, заузела Раборце, Чам Чифлик и Попчево, али су Немци по подне око 16.00 часова предузели противнапад у три колоне са к 600, Св. Илије и триг. 510 и успели да је потисну.

У току овог дана извесне немачке снаге стигле су у Валандово. Део ових снага продужио је за Струмицу и узео учешћа у борбама против 4. ударне бригаде код с. Костурина. Противнапад Немаца из Костурина (са пристиглим појачањима) принудио је 4 бригаду да напусти освојене положаје и да се, после упорне борбе, повуче код села Чепели.

20 бригада је успела да пружи јак отпор до касно у ноћ, када је, због јаког противнапада Немаца из Струмице, била принуђена да се извуче из борбе и прикупи у рејону с. Рич.

21. бригада је успела да заузме падине јужно од Струмице и да угрози сам град, али је, услед успеха Немаца према 20 и 4 бригади, била принуђена да се повуче.

Артиљериска бригада водила је борбе у рејону с. Добрашинаца, северно од Струмице, а са две батерије (без оруђа) у рејону с. Требичино.

У току 2 новембра јединице су остале у рејонима у које су се претходног дана повукле и припремале се за поновни напад на Струмицу.

3 и 4 новембра су 4. и 21. бригада водиле мање извиђачке борбе, а артиљериска бригада је ноћу 2/3 новембра напала немачку посаду у с. Владевцима, а 4 новембра водила борбе код Добрашинаца.

После пристизања знатних немачких појачања, у току 31 октобра и 1 новембра, Команда дивизије је проценила да би понављање напада на Струмицу, са расположивим снагама и без довољно технике, било веома отежано. Стога је команда дивизије донела

одлуку да се одустане од овог напада, а да се предузме напад на немачке колоне при извлачењу ка Штипу.

Дивизија је у извештају од 2 новембра (бр. 106) известила Команду Брегалничко-струмичког корпуса

Скица бр. 16

да намерава да распореди јединице дуж комуникација и то: једну бригаду за дејство у рејон Костурина;

једну у рејон Владеваца и Требичина, једну на простору Добрашинци — Амзали и једну у рејон Радовишта.

У покрету ка Радовишту 20 ударна бригада извршила је напад на једну немачку колону на путу у рејону с. Калуђерице. Бригада је у почетку имала успеха, али је услед придоласка немачких појачања била принуђена да се под борбом повуче ка Калуђерици. Интервенцијом дивизије, она је поново кренула у напад, али је понова била одбијена јаком артиљериском ватром.

4 новембра у 17.00 часова 20. бригада је добила наређење да продужи за Радовиште, са задатком да га заузме, а потом продужи гоњење Немаца ка Штипу.

21.бригада је добила задатак да се прикупи и среди у с. Ричу, а артиљериска бригада да постави заседе на путу Струмица — Радовиште.

4. бригада је добила задатак да наступа у правцу Валандово — Ђевђелија и затвори важне прелазе на југословенско-грчкој граници. Овај задатак бригада је извршила до 7 новембра.

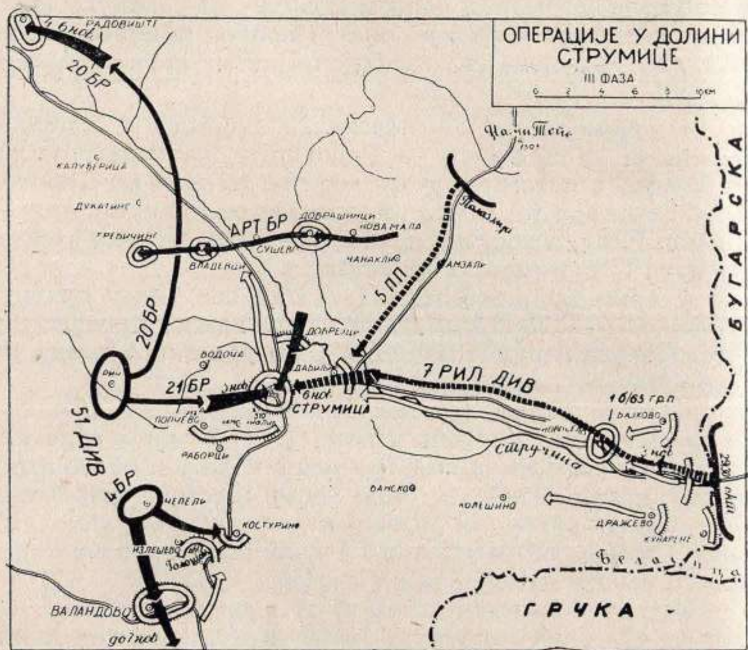
Када је 20 бригада стигла код Радовишта, наишла је на немачки гарнизон и напала га. У овим борбама бригада се задржала до 6 новембра када је поново прешла у напад. Борбе су биле веома жестоке, нарочито око зграде дуванског магацина, зване „Монопол". У овим борбама за ослобођење Радовишта заробљено је 140 Немаца и добијен велики плен.

У току 4 новембра Немци су почели постепено да напуштају Струмицу и сутрадан су је дефинитивно напустили. Они су са овим били коначно извршили постављени задатак бочног осигурања комуникације Солун — Струмица — Штип — Скопље, јер су им се главне снаге биле већ извукле. Око 22.00 часа 5 новембра, артиљериска[1]) и 21. бригада су без борбе ушле у Струмицу.

Док је Струмичка дивизија водила ове борбе, бугарске јединице су се налазиле: 7 рилска дивизија на

[1]) Са артиљериском бригадом дејствовао је и један новоформирани батаљон, састављен од бораца — Македонаца који су дошли из Бугарске војске, а који су сами напустили бугарске јединице.

југословенско-бугарској граници источно од Новог Села, а 5 пук 5 дивизије на Џами Тепе (од 23 октобра био је на Палазлији, а од 24 октобра један његов део налазио се на височима северно од с. Амзали). На овим положајима 5 пук је остао потпуно неактиван све до ослобођења Струмице.

Скица бр. 17

7 бугарска пешадиска дивизија, као што смо раније навели, имала је пред собом незнатне немачке снаге у јачини до ојачаног батаљона (3. батаљон 65 гренадирског пука) код Новог Села са истуреним обезбеђењима на линији: Кунарене — Бајково. 29 и 30 октобра јединице 7 дивизије отпочеле су са нападом на поменуте немачке снаге, али су претрпеле неуспех; чак је била наступила извесна криза код њених јединица. Напади су поновљени тек 2 новембра. 3 новем-

бра дивизија је успела да потисне немачка осигурања и избије на Китку (416), а 4 новембра у с. Дражево (око 4 км од југословенско-бугарске границје). Немци су 3 новембра отпочели да се повлаче, тако да су 5 новембра све њихове снаге напустиле рејон Струмице.

Бугарске јединице (7. дивизија и 5 пук) стигле су у Струмицу тек 6 новембра.[1])

[1]) Бугарски војни писци се не слажу по питању датума ослобођења Струмице. По Трајкову, Благоју, Иванову и другима, Струмица је ослобођена 6-ог,а по Кирчеву, Рошавелову и другима 5 новембра.

5

ОПЕРАЦИЈЕ У ПЕЛАГОНИЈИ, ОБЛАСТИ ЈЕЗЕРА И ДОЛИНИ ВАРДАРА

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ПРИЛЕПА

(Скице бр. 18, 19 и 20)

Све раније изнете борбе јединица 15. корпуса[1]) говоре нам да су се његове јединице оспособиле за извршење и тежих борбених задатака.

Кроз многобројне борбе у септембру и октобру јединице су се не само прекалиле и бројно нарасле, него и доста добро наоружале благодарећи ратном плену задобијеном у многобројним борбама са отступајућим немачким колонама.

Поред овога, и однос снага почео се мењати. Највећи део немачких јединица већ је био прошао кроз Македонију. Истина, јачина сталних посада била је иста (као и раније), али су изгледи за њихово брзо појачање били знатно смањени.

Из ових разлога, а у духу општег плана Главног штаба Македоније, 15 корпусу је наређено да отпочне са нападом на градове и приступи постепеном чишћењу и ослобођењу југозападног дела Македоније (просторија: Прилеп, Битољ, Ресен, Охрид и Струга). Као први објекат за напад био је одређен немачки гарнизон у Прилепу са циљем да се: ослободи град, спречи даље повлачење Немаца, одвоје немачке снаге у долини Вардара од оних у Пелагонији и да се преостале немачке снаге одбаце назад у Грчку или да се принуде на повлачење кроз Западну Македонију и Албанију,

[1]) 15 корпус се у документима често назива и 2 корпус; овај је назив имао до добијања броја од Врховног штаба.

знатно дужим правцем и преко тешког планинског земљишта, где би неминовно имале и веће губитке.

На сектору дејства 15. корпуса, поред Прилепа, Немци су држали Битољ, Ресен, Охрид, Струту и у долини Вардара: Ђевђелију, Демир Капију, Неготин, Криволак и Градско.

У Прилепу (као и у осталим градовима) Немци су имали сталну посаду, а притом, у току повлачења, ту су се повремено задржавале и друге јединице.

У времену припрема за напад и уочи самог напада у Прилепу се, када је напад отпочео, поред сталних посада које су износиле око један ојачани пешадиски пук, налазио и један планински пук.[1])

Немачке снаге су биле распоређене за кружну одбрану у две линије по дубини:

— *прва линија* — (почев са јужне стране града) к 701 (Корчев Дол) — Селце — Заплошки Рид (к 1005 — к 853) — Кукул — к 990 — Маркова Кула — с. Варош — и Дувански институт;

— *друга линија* — ивица града, на којој је за одбрану била посебно организована артиљериска касарна (на северној ивици), и к 666.

Поред овога, Немци су, на око 6 — 8 км северозападно од Прилепа, држали манастир Тресковец, с. Мажучиште и гребен источно од овог села на линији к 797 — 726. Као продужење спољне одбране на правцу према Градском Немци су имали посаду на Плетвару, а према Битољу на коси код села Тополчане — с. Загоране.[2])

[1]) Писмо Штаба 41. дивизије од 28. 10. 1948 упућено Команди корпуса о стању Немаца у Прилепу — Архив Војноисториског института ЈНА.

[2]) О стању непријатеља на отсеку 5 бригаде Штаб бригаде је у свом дневнику забележио следеће:

„У селима Големо Конаре и Мало Конаре нема непријатељских снага; муниција и материјал, који су се тамо налазили уништени су или евакуисани.

На брду код села Мажучиште постављени су тешки митраљези, са утврђеном и добро наоружаном посадом.

Код Института (Дувански институт — М. А.) има око 100 војника са топовима, митраљезима и другим наоружањем.

За напад и ослобођење Прилепа Штаб 15 корпуса је прикупио: 41. дивизију, састава: 9, 10 и 11 македонска ударна бригада; 49 дивизију, састава: 5 и 7 македонска ударна бригада — укупно 5 бригада.

План за напад био је: обухватом са истока, севера и запада извршити изненадни продор у град, изоловати поједине немачке групе и постепено их уништавати, а према Градском и Битољу обезбедити се довољно јаким снагама.

Распоред снага за напад на Прилеп

— *Са истока:* 9 бригада се прикупља у с. Кокре, одакле напада на Прилеп. У току ноћи, изненадним нападом треба да ликвидира Немце на првој линији одбране на Заплошком Риду (к 853 — к 1005) и Корчевом Долу (к 701).

— *Са севера:* 10. бригада се прикупља у рејону с. Присад; напада на Прилеп правцем преко Кукула, у зони лево: пут Прилеп — Плетвар, а десно: с. Дабница — поток Капандрица; у току ноћи да ликвидира посаде на Кукулу и к 666.

— *Са запада:* 5. бригада се прикупља у рејону с. Забрчана; напада на Прилеп правцем преко Маркове Куле и с. Вароши у зони лево до 10 бригаде, а десно по потреби.

У заузимању артиљериских касарни, за које се сматрало да су најбоље утврђене и најјаче поседнуте, 5. бригада треба да садејствује 10 бригади.

На Преслапу и путем од Преслапа ка селу Варош има више тешких митраљеза. (Преслап Штаб бригаде назива превој између косе североисточно од с. Мажучишта и к 1227, преко које води сеоски пут од с. Дупјачана за село Варош — М. А.). У граду Прилепу отприлике око 2.000 војника, можда и више. У селу Варош и около постоје заседе, исто тако и на Марковој Кули. Код манастира Тресковец, десно од црквене плоче и до места Наколна (мисли се на к 990 — М. А.) постоје непријатељске посаде".

Напомињемо да у документима осталих јединица није изнето стање код Немаца са оваквом тачношћу као што то чини Штаб 5 бригаде. У њиховим документима се говори само о месту Немаца, а не и о јачини; нешто детаљније се говори у извештају Штабу 41. Дивизије од 28. 10.

У току ноћи 5. бригада треба изненадним нападом да савлада немачке посаде код с. Мажучишта, Заграда и на Марковој Кули.

Почетак напада за све јединице одређен је у зору 29 октобра, тако да се у свануће пробију у град.

Обезбеђење

За обезбеђење са правца Градског одређена је 11. бригада, која је ноћу 28/29 октобра требало да нападне и уништи немачку посаду на Плетвару и пређе у одбрану. Улога 11 бригаде била је двојака: обезбеђење са правца Градског и у исто време да буде резерва, пошто се претпостављало да је мање вероватан долазак јачих појачања Немаца са тога правца.

За обезбеђење са правца Битоља одређена је 7 бригада, која је претходно требало да нападне и уништи немачку посаду на коси код села Тополчана и Загорана.

Нападом је руководио Штаб корпуса.[1]) 9, 10 и 5. бригада биле су стављене под команду 41. дивизије.

Ток напада

По утврђеном плану напад су отпочеле све јединице узору 29 октобра.

а) На источном делу Прилепа 9 бригада је једним налетом пре свануђа, овладала гребеном источно од Прилепа (Заплошки Рид к. 853 — к. 1005) и без икаквог задржавања упала у источни део града. Овим налетом је нанела велике губитке Немцима. Но, и поред овога, Немци су се релативно брзо средили и извршили противнапад, те тиме принудили јединице 9 бригаде да се повуку; овим противнападом Немци су повратили с. Селце. По наређењу команданта корпуса јединице 9 бригаде поново су прешле у напад и на јуриш заузеле с. Селце.

[1]) Команда корпуса је 29. 10. радиограмом број 60 (књига депеша ГШМ, бр. 2) обавестила Главни штаб: „Све припреме за напад су извршене".

б) На северном делу Прилепа успела је 10. бригада да до 4.00 часа, после краће борбе, овлада тачкама Кукул и к 666, а око 5.00 часова блокирала је артиљериске касарне. Око 5.30 отпочела је са нападом на северну ивицу града и успела да заузме већи број кућа. Под притиском противнапада који су Немци извршили око 10.00 часова као и услед повлачења 9 бригаде, 2 батаљон ове бригаде, који је дејствовао између путева Прилеп — Градско и Прилеп — Велес, повукао се за око 200 м. Око 14.00 часова Немци су поново извршили противнапад, подржан дејством јаке артиљериске и минобацачке ватре, и успели да потисну јединице бригаде на простор источно од Кукула и северно од кота 676 — 701. Око 17.00 часова Немци су поновили свој противнапад. Тако је 10. бригада у току дана издржала три јака противнапада.

в) На западном делу Прилепа отпочела је напад 5 бригада у следећем распореду: 1. батаљон на положаје код с. Мажучишта, 2 батаљон на Преслап (где је по заузимању истог требало да остане као резерва), а 3 батаљон на с. Заград и Маркову Кулу. Око 11.00 часова јединице 5 бригаде овладале су немачким положајима: к 726 (јужно од Мажучишта), с. Мажучиште — Заградски Камен (к 1227 — к 990), а сем тога заузета је к 684 и вођене су борбе за к 670 (јужно од Мажучишта). Својим левим крилом бригада је избила на брдо западно од артиљериских касарни и била спремна да садејствује 10 бригади. По подне је бригада водила јаке борбе за Маркову Кулу, с. Варош, као и за Дувански институт, где је немачка одбрана била нарочито жилава.

г) На правцу Битоља је 7. бригада, после жестоких борби, овладала положајима с. Тополчане — Загоране, уништивши преко 120 Немаца. Бригада је, сем тога, разбила и уништила 4 немачка камиона, који су са извесним деловима покушали да се пробију из Прилепа за Битољ; том приликом је знатно оштетила мостове и прелазе преко Црне Реке. По подне је одбијен покушај једне композиције Немаца да се од Битоља пробије за Прилеп.

д) На правцу Градског је 11. бригада, после трочасовне жестоке борбе, овладала селом и превојем Плетвар. Једна мања немачка колона од 10 возила, 1 тенка и 1 мотоцикла покушала је са правца Градског да се пробије ка Прилепу. Ова немачка колона је потпуно уништена. Бригада је добила задатак да делом снага заузме с. Тројаке и постави заседе код с. Ракле.

Први налети наших јединица у току ноћи и изјутра били су изненадни за Немце, који су у почетку били прилично збуњени и дезорганизовани (ово се јасно види из радиограма Штаба 15. корпуса). Ово је омогућило да се наше јединице врло лако пробију до града и отпочну уличне борбе.

Међутим, после првих удара Немци су се средили, а с обзиром да су располагали јаким снагама (око два пука), успели су да, у току дана, изврше неколико противнапада и тиме потисну 5, 9 и 10 бригаду (које су биле без артиљерије) на њихове полазне положаје.[1])

Немци су у овим борбама имали доста велике губитке — само мртвих војника и официра преко 150. Нашим јединицама пао је у руке велики плен у наоружању (између осталог и 2 топа).

30 и 31 октобра наше су јединице поновиле нападе. Ова два дана, као и 29 октобра, вођене су жестоке борбе на положајима испред Прилепа и у самом граду.[2])

31 октобра Немци су двема јаким колонама (пешадија, артиљерија и тенкови), са правца Градског и Би-

---

[1]) О току борби, поред писаних извештаја, Штаб 15. корпуса слао је редовно Главном штабу Македоније и радиограме; тако, о борбама 29 октобра извештава:

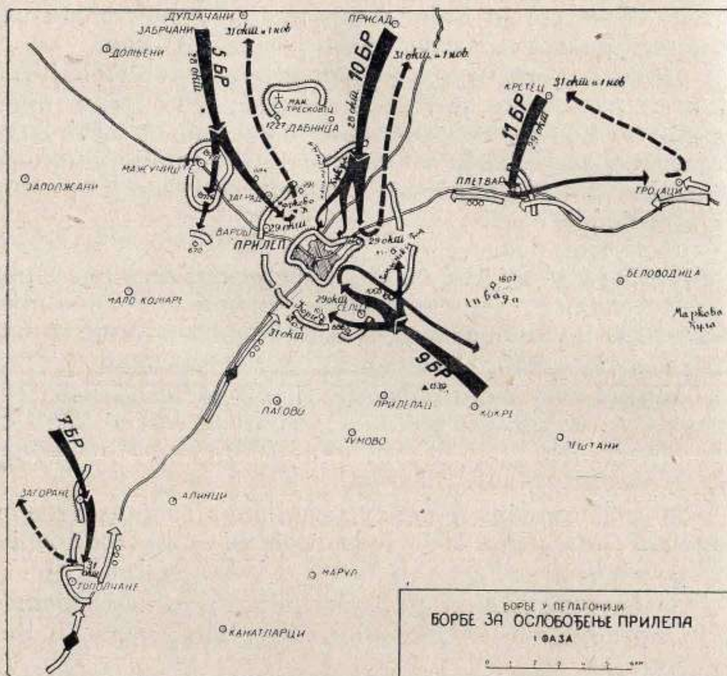
„Данас су отпочеле уличне борбе у Прилепу. Непријатељ се упорно брани. Водимо борбе на Тополчанима, Загоранима и Плетвару". (Радиограм бр. 61).

„Борбе се настављају. Немци имају много губитака, дезорганизовани су". (Радиограм бр. 62).

„Наредио сам да се по сваку цену заузме град, јер је могуће. Захватила их паника, но сада је сређено. Седма бригада држи добро своје положаје. . ." (Радиограм бр. 63). (Књига депеша ГШМ, бр. 2).

[2]) „Наши су отступили, оскудевају у муницији, наредио сам понован напад". (Радиограм бр. 72, књ. деп. ГШМ, бр. 2 упућен од Штаба 15. корпуса ГШМ 30. 10. 1944).

тоља, успели да после жестоких борби потисну нашу 11 бригаду са Плетвара и 7 бригаду са Тополчана и да се пробију у Прилеп.[1]) Недостатак муниције код наших јединица много је допринео овом успеху Немаца.

Скица бр. 18

Овим дејством Немци су поново отворили пут Битољ — Прилеп — Градско, а тиме и знатно појачали снаге у Прилепу.

С обзиром на овакву ситуацију (појачање Немаца у Прилепу) и заморност јединица после тродневних борби, Команда 15. корпуса издала је 31 октобра по подне

[1]) „Муниције нема. Немци пробише од Градског и Битоља после јачих борби“. (Радиограм 15. корпуса од 30. 10, упућен ГШМ, књ. деп. бр 2).

заповест којом се наређује да се јединице привремено прикупу у своје полазне рејоне:

— 9. бригада у с. Кокре,

— 10. бригада у с. Присад,

— 11. бригада у с. Крстец,

— 5. бригада у с. Забрчани, и

— 7. бригада западно од Тополчана и Загорана, с тим да остане у додиру са немачким снагама које су остале на положајима код ових села.

Бригадама је наређено да на појединим тачкама према Прилепу држе посаде са тешким наоружањем, а поред тога, да стално упућују патроле ради извиђања.

Међутим, Немци су по подне 31 октобра и у току наступајуће ноћи извукли из Прилепа главнину својих снага[1]).

1. новембра су јединице 15. корпуса остале у рејонима према заповести од претходног дана, када су вођене мање извиђачке борбе и препади на комуникацију преко Плетвара.

2. новембра наше јединице су обновиле напад на Прилеп. У једном налету продрле су у град и на јуриш га заузеле. Немачке снаге које су биле у граду делом су одбачене ка Битољу, а делом уништене. Прилеп је био ослобођен.

У овим борбама карактеристично је то да је под руководством партиске организације становништво града Прилепа, као и у септембру, узело великог учешћа у самим борбама. Оно је отимало оружје од Немаца и одмах ступало у борбу. Посебна улога становништва огледала се у непрекидном обавештавању о стању код Немаца, у збрињавању и евакуисању рањеника, итд.

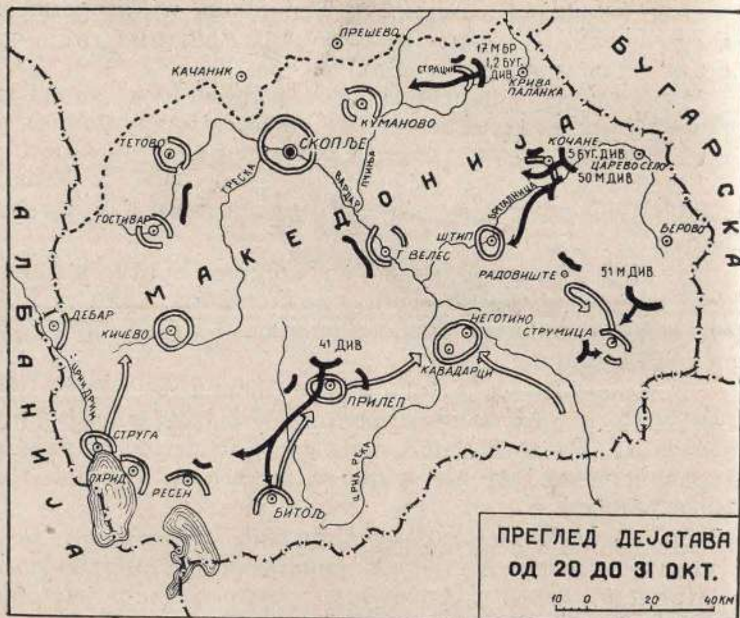
*

Борбе у Прилепу дају нам неколико корисних тактичких искуства. Тако например, услед немања модерних средстава веза, бригадама је дата широка иниција-

[1]) „Ноћас се Немци са јаким снагама пробише за Градско. Наши су их напали".

„Организујемо понован напад на Прилеп, са истим распоредом". (Два радиограма 15. корпуса од 1 новембра, упућена ГШМ — књ. деп. бр. 2).

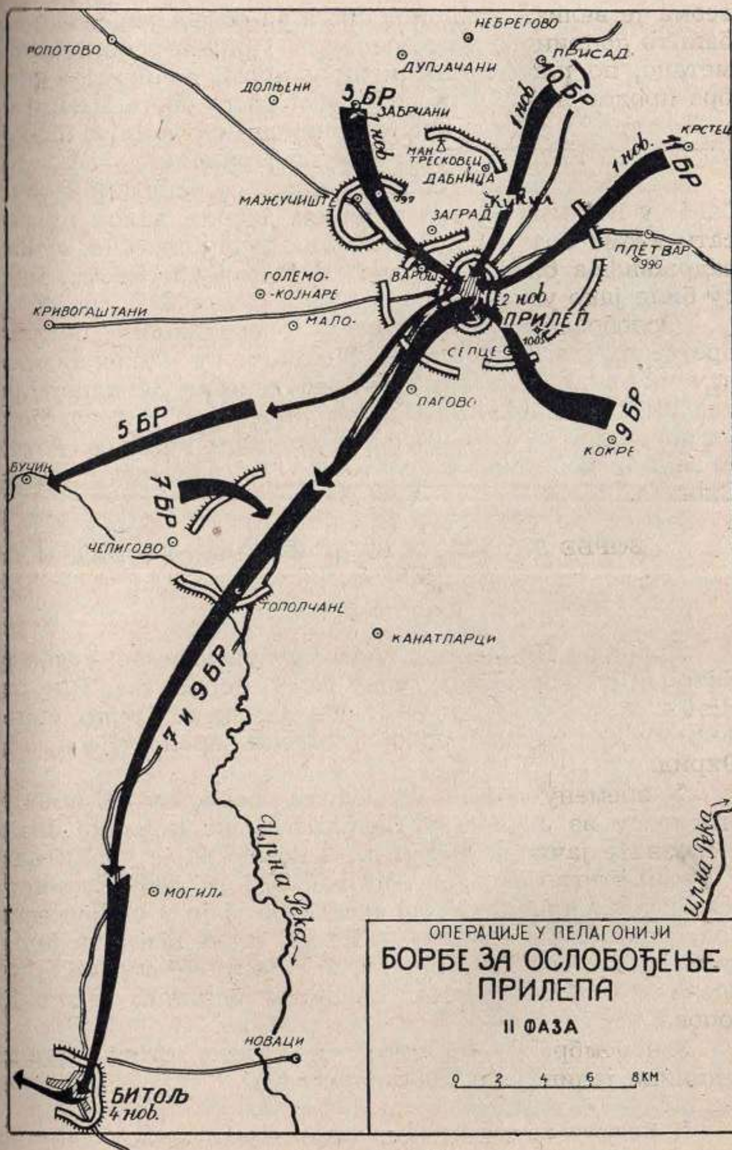
тива рада, па чак и слобода у погледу ширења зоне дејства. Но, и поред овога, Команда дивизије тачно је схватила где је тежиште напада, одређујући да 5. бригада садејствује 10 бригади у нападу на артиљериске касарне, које су у северном делу града претстављале чворну тачку за даљи успех. Овде тежиште на-

Скица бр. 19

пада није обележено на уобичајени начин, на левом, или десном десном крилу или центру распореда — већ је оно одређено на оригиналан начин — према објекту коме се тежи. Ако се анализира овај конкретан случај, излази да је тежиште напада 10 бригаде било на њеном десном крилу, 5. на левом крилу, а дивизија на центру.

Из борбе у нападу на Прилеп може се уочити важност спољнег обезбеђења, односно обезбеђења бокова. Овде је ситуација била таква да су од 5 бригада две одређене за обезбеђење бокова. Релативни однос

ОПЕРАЦИЈЕ У ПЕЛАГОНИЈИ
БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ПРИЛЕПА
II ФАЗА
0 2 4 6 8 КМ
НЕБРЕГОВО
ПРИСАД
ДУПЛЈАЧАНИ
ДОЛЊЕНИ
5 БР
1 нов
ЗАБРЧАНИ
10 БР
КРСТЕЦ
11 БР
МАН ТРЕСКОВЕЦ
ДАБНИЦА
МАЖУЧИШТЕ
ЗАГРАД
ПЛЕТВАР
990
ГОЛЕМО-
-КОЈНАРЕ
ВАРОШ
2 нов
ПРИЛЕП
КРИВОГАШТАНИ
МАЛО-
СЕПЦЕ
ПАГОВО
9 БР
КОКРЕ
5 БР
БУЧИН
7 БР
ЧЕПИГОВО
ТОПОЛЧАНЕ
КАНАТЛАРЦИ
7 и 9 БР
МОГИЛА
Црна Река
НОВАЦИ
БИТОЉ
4 нов.

Скица бр. 20

веома је велики у корист снага за обезбеђење, али је баш то допринело да се напад на Прилеп развијао неометано, по плану. Немци нису могли да изведу неки брз продор према Прилепу. Због свега овога Немци су у Прилепу дошли у веома критичну ситуацију, што је убрзало и њихово повлачење из Прилепа.

Затим, у даљим борбама може се успех при ослобођењу Битоља, Ресна и Охрида добрим делом приписати веома брзом дејству наших јединица. Оне су без задржавања биле усмерене ка Битољу и Ресну, мада су биле јако уморне.

Ослобођење Прилепа у оперативном погледу претставља важан успех. Његовим су овлађивањем немачке снаге у Пелагонији одбачене ка Западној Македонији и Албанији (Група „Штојерер") и одвојене од оних које су се повлачиле долином Вардара. А ово је много допринело заузимању Велеса, па и самог Скопља.

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БИТОЉА, РЕСНА, ОХРИДА И СТРУГЕ

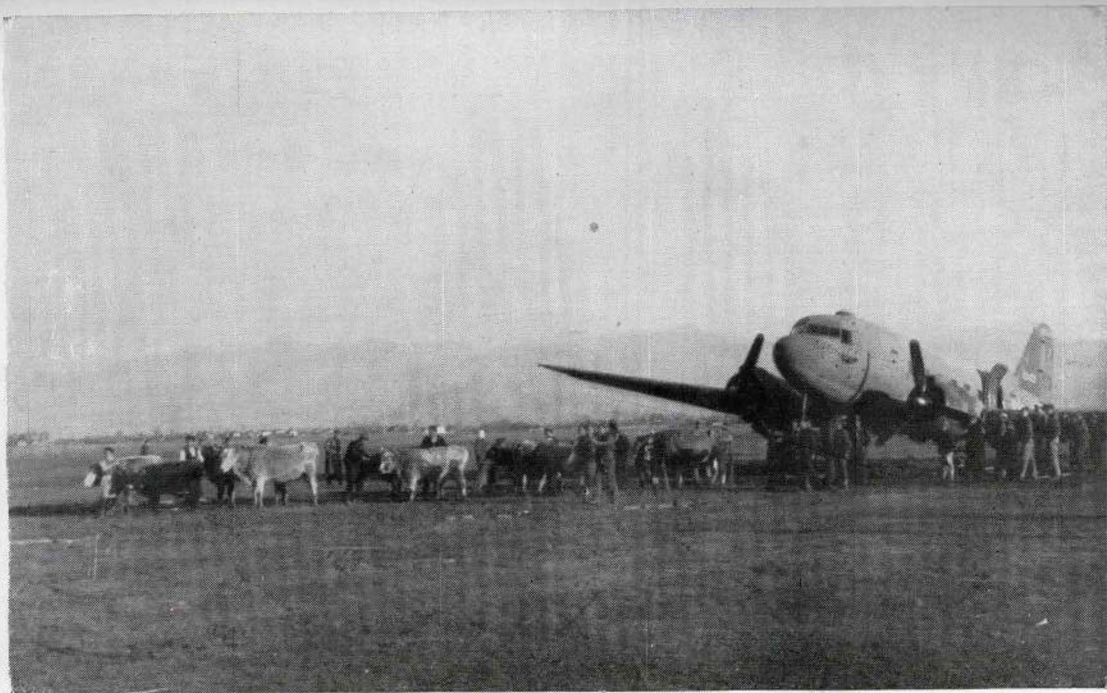
(Скица бр. 21)

Борбе за Прилеп, одлучиле су углавном и судбину Битоља и Ресна. Већ у току саме борбе за Прилеп Немци који су се још увек повлачили из Грчке, отпочели су да упућују своје колоне преко Ресна за Охрид.

У времену док су се водиле борбе у Прилепу, стигле су из Лерина у Битољ извесне немачке снаге (непознате јачине). Међутим, 2 новембра је из Битоља у Ресан стигло око 350 војника, 30 камиона, неклоико тенкова и 5 топова. Истог дана стигла је у с. Јанковец код Ресна (3 км северно од Ресна) једна немачка јединица јачине око 900 војника, а у Ресну се спремала да крене за Охрид једна артиљериска јединица од око 15 топова.

3 новембра је у Охриду из Ресна стигла једна јединица јачине око 2.000 војника.[1])

[1]) Бројеве немачких јединица у овом периоду тешко је било утврдити, пошто су обично биле састављене од разних

Извлачење једног савезничког авиона на аеродрому Прилеп

Одмах по заузимању Прилепа, 7. и 9. бригада су упућене за остацима Немаца правцем: Прилеп — Тополчане — Битољ, а 5. бригада је упућена преко планинског масива Бигле у правцу Ресна.

Како су се немачке снаге још увек повлачиле долином Вардара, постојала је опасност да се неке од њих из рејона Кавадараца или Градског не упуте у правцу Прилепа, тј. у позадину 15. корпуса, што би у приличној мери пореметило његове операције.

Уциљу обезбеђења операција 15. корпуса у рејону Битољ — Ресен — Охрид, упућена је 41. дивизија (без 9 бригаде, али јој је 2 бригада враћена у састав) у долину Вардара (у рејону Неготин — Демир Капија) са задатком да овлада комуникацијом Демир Капија — Велес. Дивизија је привремено стављена под непосредну команду Главног штаба Македоније.[1])

Налазећи се у рејону Неготина, 41. дивизија је једновремено служила и као резерва Главног штаба Македоније.

По добијању задатка од Главног штаба, дивизија се одмах пребацила у долину Вардара и једном бригадом се усмерила према Градском, а двема у правцу Кавадараца и Неготина. После краћих борби Дивизија је заузела Кавадарце, Неготин и Криволак, где је смелим и вештим маневром успела да заузме неоштећен мост преко Вардара на путу Неготин — Штип (Немци су спречени да поруше овај мост). По ослобођењу Неготина и Градског једна бригада је упућена ка Демир Капији, а једна ка Велесу, (ова је 9 новембра узела учешћа у борбама за Велес).

Јединице 49 дивизије (7. и 9. бригада), после борби које су имале 3 и 4 новембра на прилазима Битоља, ослободиле су Битољ 4 новембра.

делова — остављаних као обезбеђење по разним местима. — Ово су били делови групе „Штојерер“, чија је укупна јачина износила око девет батаљона.

[1]) Радиограм од 4 новембра Главног штаба Македоније, упућен 15. корпусу, гласи: „41. дивизију упутили смо на сектор Неготин — Демир Капија и дали јој задатак. Она је привремено под нашом командом“. (Књ. депеша бр. 2).

Истог дана 15 корпусу је наређено да са 49 дивизијом предузме мере обезбеђења Битоља и да продужи гоњење ка Лерину све док не дође у додир са јединицама западних Савезника. Команди дивизије је једновремено објашњено да савезничке трупе не могу да прелазе преко наше границе без претходног одобрења,[1]) а у вези депеше Врховног штаба од 3 новембра 1944 године, а што је значило без претходног одобрења врховног команданта, друга Тита. Гонећи заостале групе Немаца, наше су се јединице, 4 новембра, среле са јединицама западних Савезника на југословенско-грчкој граници јужно од Битоља.[2]) Савезничке јединице нису прелазиле на нашу територију.

Од борби на прилазима Битољу вредно је споменути борбе у с. Могили (северно од Битоља око 9 км). Овде су наше јединице смелим маневром разбиле непријатељску артиљерију, што је немачку пешадију довело у тежак положај. У овим борбама код Могиле убијено је око 350 Немаца и задобивен богат ратни плен.[3])

По заузимању Битоља део јединице 49 дивизије продужио је на југ и избио на југословенско-грчку границу, док је главнина дивизије продужила гоњење Немаца у правцу Ресна.

6 новембра, уз незнатне борбе, јединице 49 дивизије ослободиле су Ресен и продужиле одмах гоњење ка Охриду.

Као што смо на почетку овог поглавља изнели, Немци су у Охриду имали прикупљене доста јаке

---

[1]) Ово је наређено депешом од 4. 11. (Књига депеша ГШМ, бр. 2).

[2]) Види радиограм од 4. 11. (Књига депеша бр. 11).

[3]) Радиограм упућен Врховном штабу од 4. 11. о борбама за Битољ говори: „... Борбе су се продужиле 3 и 4/11 код Градског и Битоља, који беше блокиран. 4/11 у 11 часова Битољ је освојен и очишћен од Немаца".

„... 2/11 артиљерија Немаца у селу Могила беше смелим маневром разбијена. Ослобођени су сељаци који су били затворени у цркви и очекивали да буду стрељани. Убијено 350 Немаца, заробљено је више Немаца. Заплењен 1 топ, неколико камиона, митраљеза ..." (Књига депеша ГШМ, бр. 11).

снаге. Поред пешадије и артиљерије, овде су имали и нешто тенкова.

Борбе за ослобођење Охрида водиле су јединице 48 дивизије и 5. бригада 49 дивизије. Остале јединице 49 дивизије нису успеле на време да стигну, с обзиром на њихово ангажовање око чишћења Битоља и Ресна, као и поседање југословенско-грчке границе.

5 ударна бригада, је веома напорним маршем (6 новембра у 18.00 часова) од Ресна, преко северних огранака Галичице (с. Петрино — Исток, триг. 1661) избиле у току ноћи 6/7 новембра у с. Велгошти.

48. дивизија је била прикупљена северно од Охрида: 1. бригада у рејону Велмеја, 15 и 4 бригада у рејону Мешеишта.

Према извештају Штаба 5 бригаде бр. 56 од 8 новембра и заповести команданта 48 дивизије бр. 24 од 6 новембра план за напад на Охрид био је следећи:

— 5. бригада (без 1 батаљона) напада од с. Велгошти на источни део Охрида; један батаљон ове бригаде напада на Косељ са југа;

— 1. бригада (без 1 батаљона) напада од с. Вапила на с. Косељ са севера, а по овлађивању овим селом оставља један батаљон за обезбеђење према Ресну, а са осталим снагама напада на Охрид;

— 1. батаљон 1. бригаде пребацује се (конспиративно) преко пута Ресен — Охрид и напада на источни део Охрида са правца биолошке станице (простор на карти означен са „Студенчишта");

— 15 ударна бригада оставља један батаљон за обезбеђење према Струги на положају Подмоље — Св. Размо (к 880 — к 1053), а са осталим снагама напада преко Тумбе (к 731) на северни део Охрида;

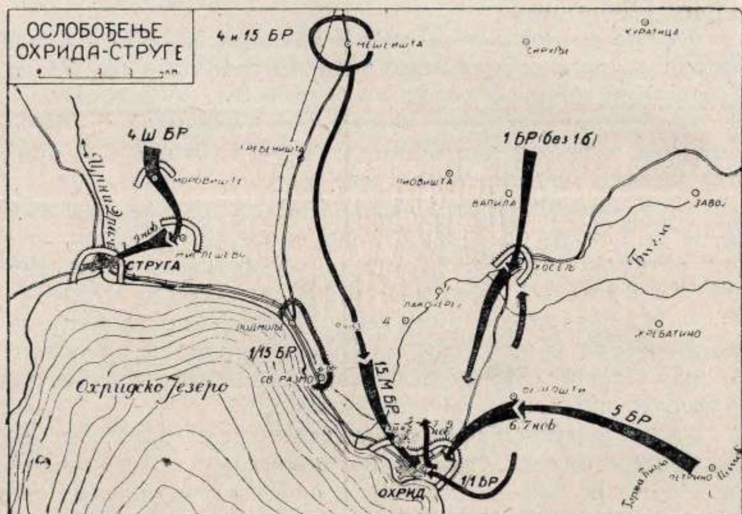
— 4 шиптарска бригада 48 дивизије дејствује у правцу Струге, напада на с. Моравиште, потом с. Мислешево, ту се задржава и са малим извиђачким групама дејствује према Струги.

Почетак напада за све јединице одређен је за 7 новембар у 4.00 часова.

Напад на Охрид отпочео је 7 новембра у 4.45 часова, дакле, са извесним закашњењем. У току целога дана развијале су се веома жестоке борбе. Већ око

5.30 јединице 5 бригаде приближиле су се источној ивици града. Нарочито тешке борбе отпочеле су код касарне. Око 6.40 1. батаљон 5 бригаде продро је у касарне, али, како је 2 батаљон једним противнападом био потиснут, то је и 1. батаљон морао да напусти касарне.

Борба је трајала цео дан са променљивим резултатом. Око 16.00 часова јединице са источне стране продрле су у Охрид и отпочеле уличне борбе. Борбе су продужене и у току ноћи 7/8 новембра. Највећи део немачких снага успео је, 8 новембра, да се пробије у правцу Струге, одбацујући нашу 15 бригаду према северу.

Скица бр. 21

Немци су у Охриду, водећи два дана уличне борбе, дали веома жесток отпор. И наше и немачке јединице имале су знатне губитке.[1])

[1]) У радиограму упућеном Врховном штабу овако су описане борбе за Охрид: „7/11 вођене су уличне борбе у Охриду. Борбе су биле жестоке. Немци су тенковима прегазили 10 наших војника... Заробљено 50 Немаца, убијено 500“. (Књига депеша Главног штаба Македоније за 1944—45 годину).

Следећег дана, 9 новембра, јединице 48 дивизије ослободиле су Стругу.

Овим борбама за ослобођење Прилепа, Битоља, Ресна, Охрида и Струге, као и борбама за ослобођење Струмице, Дојрана и Ђевђелије, поред тога што је ослобођен знатан део територије Вардарске Македоније, извршена је и једна веома значајна заповест врховног команданта, маршала Југославије, друга Тита, о благовременом поседању јужне границе Југославије, што је од великог значаја не само због тога што се заостале мање немачке групе нису могле пробити на нашу територију, те тиме остале као плен савезничких јединица, већ је и политички било значајно да се територија наше домовине ослобађа без непосредне помоћи савезника.

Немачке снаге, које су браниле Охрид и Стругу, одбачене су према западу и оне су се под притиском наших јединица повлачиле преко превоја Ћафа Сана на територију Албаније.[1])

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ВЕЛЕСА

(Скица бр. 22)

Велес, као важну раскрсницу путева, Немци су држали доста јаким снагама, чија је јачина редовно износила око једног пука. Поред овога, гарнизон су с времена на време појачавале снаге које су се повлачиле из Грчке.

Држањем Велеса Немци су обезбеђивали извлачење својих снага правцима: Дојран — Струмица — Штип — Велес — Скопље и долином Вардара (овим правцем, долином Вардара, у Градско су долазиле и снаге које су се извлачиле комуникацијом Битољ — Прилеп — Плетвар — Градско).

---

[1]) Радиограм од 12/11 упућен Врховном штабу о овоме говори:

„Немачка јединица која се пробијала са правца Корче према Ресну и Охриду, после тешких борби са нашим јединицама, одбачена је на албанску територију преко превоја Ћафа Сана". (Књига депеша ГШМ за 1944—45 годину).

Правац који из Прилепа, преко Присада и с. Извора, води за Велес, био је за немачко извлачење искључен још од првих дана септембра (ову су комуникацију наше јединице чврсто држале у својим рукама).

У непосредном контакту са Немцима западно од Велеса биле су јединице Команде места и Команде подручја Велес у јачини једног батаљона. У с. Лисићу била је Артиљериска школа и заштитне јединице Главног штаба Македоније.[1]) У свим селима западно од Велеса постојале су партизанске страже. Поред овога, западно од Велеса задржаване су и друге јединице, например, у другој половини октобра ту је била 2 македонска ударна бригада.

Овакво стање наших јединица западно од Велеса приморавало је немачки гарнизон да буде стално на опрези, а немачку команду за Македонију да у Велесу редовно држи доста јаке снаге, јер би губитак Велеса, ма и за краће време, претстављао још већи застој у механизму немачког извлачења.

Немачка одбрана Велеса била је организована претежно према западу, јер су се западно од Велеса (од септембра) налазиле како смо изнели и наше јединице.

Одбрана Велеса са запада била је овако организована:

— прва линија: Грохот (612) — Брис — Голик (триг. 550);

— друга линија: железничка станица — Вршник (триг. 443);

— трећа линија: сам град, који је био полукружно поседнут.

На источној страни Велеса (на левој обали Вардара) постојала су само јача обезбеђења на друму према Штипу и мања на стазама према истоку и југу.

Према замисли Главног штаба Македоније напад на град требало је да се изврши изненада, да би се

---

[1]) Главни штаб Македоније у ово време био је смештен у с. Горњим Врановцима (20 км западно од Велеса); у с. Г. Јаболчишту била је база за пријем материјала од Савезника ваздушним путем, а у с. Лисићу база за снабдевање.

тиме надокнадио недостатак артиљерије у саставу наших јединица.

За напад на Велес били су предвиђени: 42 дивизија, Артиљериска школа Главног штаба, део снага 50 дивизије после ослобођења Штипа и јединице Команде места и подручја Велес. Јужно од Велеса у долини Вардара дејствовале су јединице 41. дивизије; њихов задатак је био да штите операције у правцу Битоља и да потом својим дејством очисте немачке посаде у долини Вардара.

Непосредно руковођење нападом на Велес, као и битком за Скопље, било је стављено у задатак Штабу 16. корпуса.

Међутим, јединице, предвиђене за напад на немачки гарнизон у Велесу, биле су далеко од Велеса. Као што је у ранијим излагањима изнето, 41. дивизија је била ангажована у борбама са немачким гарнизонима у долини Вардара (Криволак, Градско и др.), 50. дивизија водила је борбу за ослобођење Штипа, а 42. дивизија, која је поднела главни терет борбе за ослобођење Велеса, била је од раније на простору Сухе Горе (западно од Скопља) ангажована већим делом у борби против балистичких формација из рејона Тетова.

Усиљеним и веома напорним маршем, 42 дивизија са Сухе Горе пребачена је преко Караџице у рејон западно од Велеса (с. Отитино и с. Бањица).

На овом маршу јединице су показале веома висок морал и велику издржљивост. Оне су простор од с. Седларева (на Сухој Гори), правцем: к 1135 — Треска — поток Црна Вода — к 589 — к 735 — Сугаре — Боропоље — Караџица (2473) — Солунски Пут — Демирова Ливада — Г. Јаболчиште — Дреново — Лисић — Отитино, у дужини од око 65 км, са успоном од 2.100 м и спуштањем од 2.800 м, прешле од 6 новембра од 10.00 до 12.00 часова 7 новембра — са свега 2 часа одмора.[1])

[1]) За 24 часа ефективног кретања и 2 часа одмора јединице су просечно прелазиле на час 2, 7 км, са око 100 м пењања и око 120 м спуштања. Нормално би требало: за 65 км 16 сати, за 2.100 м пењања 7 сати, за 2.800 м спуштања 6 сати или

Дивизија и Артиљериска школа Главног штаба прикупљена су у току 7 новембра у рејону Бањице и Отитина, где су одмах отпочеле са припремама за напад.

Распоред и задатак наших јединица за претстојећи напад био је:

— 8 ударна бригада прикупља се у Оризарима и одатле између Бриса и Голика напада на Вршник (443) и југозападни део града; ради обезбеђења продора према Вршнику један батаљон дејствује у правцу Голика;

— 3 ударна бригада прикупља се северно од Оризара, напада на Брис и даље на западни део града;

— 12 ударна бригада прикупља се у рејону Раштана и напада на Грохот, а одатле продужава напад у правцу железничке станице Велес;

— један батаљон 12 бригаде одређен је у резерву дивизије;

— артиљерија је постављена у рејону с. Оризара.

У току ноћи 7/8 новембра јединице су подишле немачким положајима на линији: Грохот — Брис — Голик. У једном налету Немци су са Грохота и Бриса одбачени и узору су се јединице пробиле до града.

8. бригада је са једним батаљоном отпочела борбе на Голику (550), а осталим снагама се пробила до Вршника, заузела га и без задржавања спустила се ка југозападној ивици града, где је наишла на јак отпор.

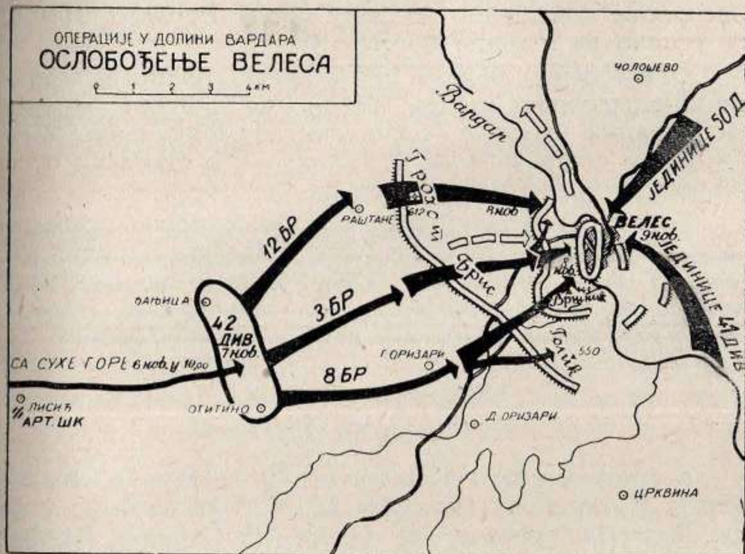
По разбијању Немаца на Брису, 3 бригада се пробила до града и узору отпочела борбе на његовој западној ивици. Делом снага садејствовала је 12 бригади на железничкој станици.

12. бригада, пошто је изненадним нападом овладала Грохотом, брзо се спустила ка железничкој станици и у свануће отпочела борбу за железничку станицу.

укупно 28 сати. Ова брзина у кретању може се објаснити у првом реду високим моралом, лакоћом формације и што борци, осим наоружања, нису носили никакву опрему.

Борбе су биле веома жестоке и трајале су цео дан. До мрака су наше јединице ослободиле западни део града на десној обали Вардара.

Током идуће ноћи, 8/9 новембра, 8. бригада је са приручним средствима која је нашла у граду форсирала Вардар и отпочела борбе на јужном делу града.[1])

Скица бр. 22

Јединице 50 дивизије су по ослобођењу Штипа, 8 новембра продужиле гоњење Немаца у правцу Велеса, тако да су се претходнице ове дивизије (једна бригада) 9 новембра изјутра појавиле на висовима источно од Велеса и одмах са марша ступиле у борбу.

Око подне, 9 новембра једна бригада 41 дивизије стигла је у Велес, на леву обалу Вардара, где је узела учешћа у чишћењу града од Немаца. После ослобође-

[1]) „Ноћу 8/11 у 3 ч. отпочели смо напад на Велес. После осмочасовних уличних борби ослобођен је део града на десној обали Вардара. Борбе се воде око мостова. Заробљено 100 Немаца". (Радиограм од 9. 11 у 15.45 упућен Врховном штабу. Књига депеша ГШМ за 1944—45 годину).

ња раскрснице и железничке станице Градско, ова бригада је упућена ка Велесу у помоћ јединицама 42. дивизије. Она је прешла Вардар код Кочилара, јужно од Велеса.

Борбама, вођеним у току 8 и 9 новембра, Велес је ослобођен. Немци су у Велесу дали веома јак отпор. Приликом повлачења на леву обалу Вардара, Немци су успели да поруше мостове.[1])

Ослобођење Велеса претставља изванредан тактичко-оперативни успех. Немци су лишени важног саобраћајног чвора, а Главном штабу Македоније омогућено је спајање 50. и 42. дивизије, а створени су и услови за претстојећу битку за Скопље.

Брзина увођења јединица у борбу (брзо пребацивање 42. дивизије са Сухе Горе, увођење са марша делова 41. и 50. дивизије у борбу) било је од пресудног значаја за успех у борбама за ослобођење Велеса. Свако задржавање ишло би само у корист Немаца.

БИТКА ЗА СКОПЉЕ

(Скица бр. 23)

У општем плану Главног штаба НОВ и ПО Македоније у основним линијама било је предвиђено које све јединице треба да се усмере ка Скопљу. Крајем октобра 1944 године, борбе су се успешно развијале у целој Македонији (са искључењем Западне) као што је то већ у досадашњим излагањима изнето.

У Качаничкој Клисури, на комуникацији, дејствовала је 16. НО бригада, водећи свакодневно борбе са баластима и Немцима на самој комуникацији Скопље — Качаник.

У Западној Македонији (Кичево, Гостивар, Тетово), поред мањих немачких снага, налазиле су се

[1]) „Ванредно, — Јединице 42. дивизије НОВ и ПОЈ заузеле су после дванаесточасовне борбе град Велес. Заробљено је и убијено 350 непр. војника, заплењено 4 топа. Непријатељ је успео да поруши железнички мост преко Вардара на прузи Велес — Штип". (Радиограм од 9. 11. у 22.30 упућен Врховном штабу. Књига депеша ГШМ за 1944—45 годину).

знатно јаке и добро организоване балистичке снаге о којима ће касније бити говора.

Подаци прикупљени од заробљеника и нађени у њиховим документима, као и факт поновног ослобођења и дефинитивног одржања Прилепа, Струмице и других градова, јасно су говорили да је главнина немачких снага, и поред жестоких борби и уз знатне губитке, ипак прошла кроз Македонију.

Скопље су бранили углавном 22. пешадиска дивизија са 47 и 65 пуком и неким деловима 11 ваздухопловне пољске дивизије. Међу њима је било помешано и мањих делова и бораца из разних других јединица Лерове армиске групе „Е". Пред Качаничком Клисуром била је тврђавска бригада Angermüller. У борбама су узеле учешћа: немачка пешадија, артиљерија, инжињерија и нешто тенкова. Авијација није учествовала. Укупна јачина немачких снага у Скопљу износила је око једне дивизије.

За одбрану Скопља утврђења су била израђена у типу пољске фортификације. Гро немачких снага био је распоређен у јужном делу Скопља (на десној обали Вардара), а помоћне снаге у источном делу, у рејону Гази Бабе и у индустриском крају; део снага био је и у северозападном крају Скопља, у касарнама, где је била распоређена и артиљерија. Сви објекти које су Немци држали били су организовани за кружну одбрану, опасани препреком од жица, са минираним прилазима.

У самом Скопљу Немци су посебно организовали за одбрану и једновремено припремили за рушење све важније објекте, и то: зграду главне железничке станице, зграду тзв. „Крангову палату", садашњу зграду Извршног већа (такозвана палата Бановине), зграду ондашње Дирекције полиције (садашња зграда Команде области), зграду Народне банке и Дома армије, зграде бивше Учитељске школе и још доста других зграда на кеју и око мостова. Сви мостови преко Вардара били су поседнути и минирани.

Како су скоро целог месеца октобра вођене борбе јужно од Скопља, на Карлијаку, и нешто западније, на Сухој Гори, то су Немци имали према југу ор-

ганизовану и спољну одбрану Скопља на линији: Лисичје, Кисела Вода, гребен Карлијак. На Карлијаку: Бели Кам. (953) и Крстовар (1066), као и Лисичје и Кисела Вода, били су јако утврђени и организовани за кружну одбрану. Поред овога, на мосту преко Вардара, код Ханријева (данас Ђорче Петров) било је постављено немачко осигурање.

План битке

За ослобођење Скопља, које је било солидно организовано и брањено снагама око једне дивизије, могле су се ангажовати само 42 и 50 НО дивизија, и то после ослобођења Штипа и Велеса, и 16. бригада Кумановске дивизије. 41. НО дивизија добила је задатак да, држећи комуникације у рејону Градско, Криволак, Кавадарци, Плетвар, затвара долину Вардара и тиме штити, од дејства Немаца тим правцем, операције 49 НО дивизије на правцу Битоља, као и операције 42 и 50 НО дивизије у бици за Скопље и, напослетку, да послужи као резерва Главног штаба Македоније. Одавде се 41. НО дивизија могла, за два до три дневна марша, употребити према Битољу, као подршка 49 дивизије према Кичеву, ради евентуалног осигурања бока од дејства балиста из Западне Македоније у време напада на Скопље (на овоме правцу је касније и употребљена), као и према Скопљу за експлоатацију успеха 42 и 50 НО дивизије.

Да би се 42. и 50. дивизија могле сјединити, неопходно је било најпре заузети Штип, затим Велес и тек после тога омогућити им да наступају ка Скопљу, што је, како је већ изнето са успехом извршено.

Замисао извођења битке била је: са југа, истока и севера концентрично, уз садејство ударних група из града, напасти немачке снаге у Скопљу, опколити их и затим брзим продором у град изоловати поједине групе и уништити их.

План напада и заузимања Скопља био је следећи:

— 42 дивизија са две бригаде (3 и 12 напада са југа преко Карлијака, са задатком да по овлађивању

спољном одбраном Скопља главним снагама да се што пре пробије до прелаза преко Вардара и по сваку цену онемогући непријатељу рушење мостова у граду, а делом снага да дејствује према Ханријеву;

— 50. дивизија и 8. бригада 42. дивизије да наступају долином Вардара, левом обалом, са задатком да Скопље нападну са источне стране, затим, уз садејство 16 ударне македонске бригаде, да овладају северним делом града и тиме затворе обруч око Скопља, а потом делом снага да садејствује 42 дивизији у овлађивању мостова на Вардару и уништењу немачких снага у Скопљу, на десној обали Вардара; најзад, делом снага да се обезбеде према Куманову, које је до 11 новембра било у рукама Немаца;

— 16 македонска бригада Кумановске дивизије, која је дотле дејствовала на комуникацији Скопље — Качаник, добила је задатак да са Скопске Црне Горе нападне северни део града, заузме касарне (триг. 307) и садејствује 50 дивизији, и да тиме омогући потпуно опкољавање немачког гарнизона у Скопљу.

Ударне групе у граду, састављене од радника и младића, а формиране од стране партијске организације, добили су задатак да, у моменту продора наших јединица у град, нападну поједине немачке посаде, нарочито на прелазима преко Вардара и тиме помогну дејство наших снага; затим, да послуже као водичи у уличним борбама.

Напад треба припремити и извести тако да се изазове пуно изненађење — јер јединице нису имале довољно артиљерије за артиљериску припрему (50. дивизија је имала један дивизион; артиљерија 42. дивизије остала је у Велесу, пошто се није могла кретати за главнином дивизије по планинском терену, а преко Вардара није могла да се пребаци).

Прикупљање снага

42 дивизија налазила се дуже времена у сталним, свакодневним борбама са немачким и балистичким снагама, прво на Карлијаку, а потом на Сухој Гори. Пред дивизију је постављен задатак да се усиљеним

маршем пребаци преко Караџице, концентрише у рејону Велеса и нападне Велес; затим, да се 8 новембра у том рејону споји са 50 дивизијом и убрзаним маршем, заједно са њом, продужи за Скопље.

После дугих борби, 50. дивизија је 8 новембра заузела Штип и одмах продужила гоњење разбијених Немаца, који су делом снага отступили преко Св. Николе за Куманово, а мањим снагама за Велес, где су већином уништени. Један њихов незнатан део успео је да се споји са снагама Велешког гарнизона и отступи за Скопље. У току 9 новембра су се предњи делови 50 дивизије спојили са 42 дивизијом код Велеса.

Заузимањем Велеса и Штипа и спајањем 42 и 50 дивизије створени су услови за почетак наступања ка Скопљу.

10 новембра је 42 дивизија извршила марш за Количане (јужно од Скопља), где је стигла истог дана увече. 50 дивизија и 8. бригада 42. дивизије врше прикупљање јединица, затим изводе краћи марш према Скопљу, а претходницама гоне Немце према Катланову (југоисточно од Скопља).

У времену док су се водиле борбе за Штип, 5. бугарска дивизија стајала је потпуно пасивно на Злетовској Реци, а тек по ослобођењу Велеса покренула се у правцу Скопља, а ноћу 13/14, наређењем Главног штаба (издато је усмено на лицу места), враћена је назад за Бугарску пре него што је цела дивизија избила на Катланово.

Ток битке

11 новембра 42 дивизија у две колоне (свака са по једном бригадом), са две јаке побочнице, врши подилажење Карлијаку и одмах са марша напада немачку спољну одбрану Скопља. 3 македонска бригада напада главним снагама преко Сопишта на Киселу Воду, а њена десна побочница (јачине једног батаљона) напада на Лисичје. 12 македонска бригада напада главним снагама на Крстовар (1066), а њена лева побочница (један батаљон) напада на Бели Кам. (953). На линији спољне одбране Скопља Немци су, појавом на-

ших снага, били потпуно изненађени. Снажним налетима, после врло жестоке и релативно кратке борбе, наше јединице су успеле да до мрака овладају линијом: с. Лисичје — Кисела Вода — Крстовар — Бели Кам.

Овога дана 50. дивизија и 8. бригада 42. дивизије, после упорне борбе на реци Пчињи, разбијају Немце, заузимају Катланово (Немци су успели да поруше мост), под борбом прелазе Пчињу и у току ноћи прикупљају се главним снагама на просторији: с. Петровац — Катланово, спремне за следећег дана продуже наступање ка Скопљу.

12 и 13 новембра

У току ноћи 11/12 новембра јединице 42. дивизије продужавају наступање и пробијају се у град. Рано изјутра 12 новембра отпочиње борба у јужном делу Скопља. Борба се води по улицама града, наше јединице брзо напредују, а немачке се снаге повлаче и прикупљају око раније утврђених зграда. 3 македонска бригада са правца Киселе Воде, једним снажним налетом и, користећи маглу која је тог дана прекрила Скопље, пробија се главним снагама до палате Извршног већа и зграде ондашње Дирекције полиције и на јуриш, савлађујући веома жилав отпор, заузима ове зграде и изненада се појављује у зградама на кеју, где отпочиње борбу за овлађивање мостовима. Делови 12. и 3. бригаде блокирају железничку станицу и отпочињу борбу за саму зграду и за Крангову палату, која се налази у близини станице. Главне снаге 12 бригаде отпочињу борбу за зграду Учитељске школе и поште (нова зграда), док једно њено бочно осигурање избија на мост код Ханријева.

У току 12 и 13 новембра развијају се жестоке борбе. Поједине зграде (Народна банка, пошта и др.) по неколико пута прелазе из руке у руку. У овим борбама велику су улогу одиграле ударне групе из града. Оне су се одмах по продору јединица 3 и 12 бригаде појавиле и самопрегорним еланом изненада нападале непријатеља у леђа и бокове, повезујући се са једи-

ницама бригада и вршећи улогу незаменљивих водича. Оне су тачно познавале не само град, него и организацију немачке одбране и тиме указивале огромну услугу нашим јединицама.

Пред подне 12 новембра 50. дивизија и 8. бригада отпочињу са извесним закашњењем напад на источни део града. И овде се развијају тешке борбе, нарочито у индустриском делу града и у рејону Гази Бабе. Дејство ових јединица почело се осећати и код 42. дивизије. Успеси јединица 42 дивизије у јужном делу Скопља почели су се учвршћивати енергичним напредовањем 50 дивизије и 8 бригаде. Немци су почели да осећају стезање обруча.

У току 11 и 12 новембра 16. бригада успева да разбије неколико група балиста, који су је напали при њеном спуштању са Скопске Црне Горе и 12 новембра по подне отпочиње са нападом на касарне, где је била распоређена и немачка артиљерија.

У току ноћи 12/13 и 13 новембра као и 13 новембра борбе се продужују по целом Скопљу.

Немачке снаге, које су биле у северном и североисточном делу Скопља, као и делови у западном делу града, успеле су да се извуку под заштитом тенкова и да отступе у правцу Качаника. Оне снаге које су се забарикадирале у разним зградама, видећи да су им пропали сви противнапади, почињу постепено да се предају. Најдуже су се држале групе у згради раније Учитељске школе и пошти, које су капитулирале касно у ноћ 13 новембра. У току ноћи 13/14 вршено је чишћење града од појединих мањих заосталих група. Ово чишћење настављено је и у току 14 новембра.

Захваљујући брзим и снажним налетима и упорним борбама наших јединица, Немци нису успели да поруше друмске мостове у Скопљу, иако су они били минирани. Они, такође, нису успели да поруше ни остале главне зграде које су бранили, мада су и ове биле миниране. Успели су само да поруше железничке мостове у Скопљу и Ханријеву и једно крило зграде железничке станице, а касније је једна непронађена мина оштетила Народну банку.

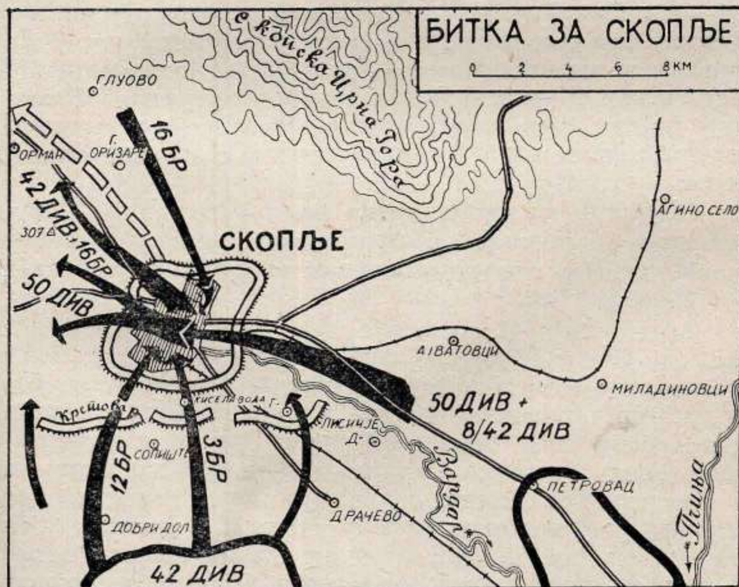

Порушени хангари на аеродрому Скопље

Лева побочница 42. дивизије (батаљон 12 бригаде), по заузимању Белог Камена (953) водила је врло жестоке борбе у рејону с. Матке, где су немачки инжињерци са балистичким снагама покушали да минирају и разруше хидроцентралу „Матка". Међутим, упорним држањем овог батаљона, који је био помогнут ударним групама мештана, непријатељ је разбијен и тиме је сачувана хидроцентрала, а и Скопље од евентуалне поплаве. Овај је батаљон у потпуности извршио улогу побочнице.

14 новембар

Одмах по заузимању Скопља, рано изјутра 14 новембра, наше су јединице продужиле са гоњењем непријатеља. 42 дивизија предузима гоњење у две колоне: са 16 бригадом и 2 своје бригаде правцем Скопље — Качаник, а са 1 бригадом долином Вардара ка

Скица бр. 23

рудницима хрома Радуша. 50 дивизија предузима гоњење правцем Скопље — Групчин — Тетово. У току овога дана дошло је до веома тешких борби на линији: с. Орман — Ново Село — с. Оризаре — с. Глумово — с. Матка. Са ове линије Немци и балисти су неколико пута вршили противнападе. Наше су јединице не само издржале ове противнападе, већ и успеле да разбију непријатеља и продуже гоњење ка Качанику и Тетову.

*

Битка за Скопље претставља веома сложену операцију у погледу прикупљања снага и начина извођења напада. У припремној фази снаге су биле потпуно раздвојене на знатно великом удаљењу: 50. дивизија у рејону Штипа; 42 дивизија на Сухој Гори. Ово је растојање у ваздушној линији износило преко 100 км. Поред тога, снаге су биле раздвојене и немачким гарнизонима у Велесу и Штипу које је требало ликвидирати и тек онда створити услове за заједничко наступање. Захваљујући енергичном дејству јединица, задатак спајања снага у рејону Велеса извршен је са незнатним закашњењем 50 дивизије (за један дан). До закашњења је дошло услед веома јаког отпора Немаца у рејону Штипа, недостатак артиљерије и потпуно пасивног држања 5 бугарске дивизије на Злетовској Реци.

Јединице су имале веома мало артиљерије: један дивизион 50 дивизије и Артиљериску школу Главног штаба, која је претстављала артиљерију 42. дивизије код Велеса.

Артиљерија 42. дивизије није узела учешћа у нападу на Скопље, јер на десној обали Вардара нема комуникација за довођење артиљерије, а на леву обалу, услед порушених мостова и неумешности младих артиљераца, није била пребачена. Све је ово диктирало да се напад на Скопље изведе без задржавања — са марша и изненадно, што се могло извести само захваљујући високом моралу наших јединица. На овај начин, постављени план напада на Скопље довео је до постепеног ангажовања снага. Прво је ангажована 42 дивизија у јужном делу града, потом 50. диви-

зија (скоро за дан касније) на источном делу града, а нешто касније и 16. бригада на северозападном делу. Незгода оваквог начина ангажовања снага огледа се у томе, што је највећи терет борбе примила на себе 42 дивизија. Но, с друге стране, Немци су у току 11 и 12 новембра ангажовали гро својих снага према 42 дивизији (у јужном делу града). Ово је омогућило релативно лако надирање 50 дивизије и 8 бригаде са истока и условило да резултати битке буду већи и да се немачке снаге на појединим отпорним тачкама потпуно униште.

Ударне групе, формиране у граду од стране партиске организације, дале су велике резултате.

Снажним налетима јединица, нарочито 42. дивизије, и њиховим беспримерним пожртвовањем и храброшћу, немачке снаге су брзо расцепкане и блокиране у појединим утврђеним зградама (отпорним тачкама), а усто је спречено и рушење мостова на Вардару, иако су они били минирани.

Борбе 14 новембра северозападно и западно од Скопља биле су веома тешке. Немци и балисти су покушавали да противнападима задрже надирање наших јединица, да заузму хидроцентрлу „Матка" и да, евентуално, поврате Скопље. Била је то веома критична ситуација, али су наше јединице својом упорношћу издржале све непријатељске нападе и разбиле га.

У борбама за Скопље заробљен је велики број Немаца и заплењена знатна количина наоружања (топова разних калибара, митраљеза и друге технике.[1])

[1]) Напомена:

Овај одељак, битка за Скопље, први пут је објављен као чланак под истим насловом поводом дана Армије 1947 године у листу „Народна армија" од 22/12, затим је са незнатним стилским исправкама отштампан у „Новој Македонији" од 14. 11. 1948 године.

Међутим, развој политичке ситуације после резолуције ИБ налагао је да се, поред описа, осврнемо и на односе са руководиоцима БКП и НР Бугарске, о којима се раније, пре изласка резолуције ИБ — из жеље да би се развијали и продубљавали односи пријатељства између бугарског и југословенских народа — није говорило. Из ових разлога, за јубиларни број зборника „Пет година слободно Скопље" (издан

6

ОПЕРАЦИЈЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЗАПАДНЕ МАКЕДОНИЈЕ

НЕПРИЈАТЕЉСКЕ И НАШЕ СНАГЕ У ЗАПАДНОЈ МАКЕДОНИЈИ И ПЛАН ДЕЈСТВА

У Западној Македонији главне непријатељске снаге биле су балистичке формације, организоване у војне формације још 1943 године од стране италијанских фашистичких власти и немачких команданата.[1])

Балистичке формације биле су организоване потпуно на војничкој бази. Старешински кадар је већим делом прошао кроз разне немачке војне курсеве, и служио у немачким јединицама, нарочито у „Скен-

---

поводом дана ослобођења Скопља 1949 године), овај сам чланак допунио освртом на писање неких бугарских војних писаца и руководилаца НР Бугарске, који су желели да херојске борбе јединица НОВ и ПОЈ припишу бугарским јединицама, које нису ни виделе како је текла битка за Скопље — но, при овоме је опис битке у потпуности остао онакав, какав је био први пут објављен.

Износећи овај одељак (као саставни део ове књиге) из текста како је отштампан као чланак у зборнику „Пет година слободно Скопље“ изостављен је само уводни део, који говори о општем развоју борбе македонског народа и последња три става, која говоре о значају револуције македонског народа. Поред овога, текст до заглавља „Ток битке“ је унеколико коригиран и нешто је из њега избачено да би се избегла понављања, као и да би се боље повезао са изнетим у овој књизи. Остали део текста је неизмењен, а текст који говори о писању бугарске штампе изнет је у трећем делу ове књиге.

[1]) Балистичка организација постојала је од раније, али су се организоване војне формације балиста појавиле 1943 године у Западној Македонији када се народни устанак у том крају разбуктао.

дербег" СС дивизији, а било је и обичних војника који су прошли кроз немачке јединице. Тако је, на пример, међу заробљеним балистима у Гостивару и Тетову било и таквих који су учествовали и саставу немачких јединица у борбама у Источној Македонији. Ове су јединице биле добро наоружане лаким пешадиским наоружањем и минобацачима.

Тачно бројно стање балистичких снага тешко је било установити, јер су у појединим борбама балистичке вође успевали да на верској и националистичкој бази мобилишу велики број несвесних Шиптара. По завршетку борби, овако мобилисано становништво обично се враћало својим кућама.

Према подацима које је Главни штаб Македоније имао у овом периоду, у Македонији је било око 15.000 балиста, од којих је у Западној Македонији било око 12—13.000 организованих бораца.[1])

Распоред балистичких снага био је: у рејону Кичево — Зајас — Тујна око 5.—6.000; у Гостивару и околини око 2.000; у рејону Тетова око 5.000 балиста.

Карактеристично је истаћи да су балистичке вође, иако су виделе пропаст Немачке, и повлачење њихових јединица из Грчке и Албаније, остале до краја верне својим немачким господарима. Они су до краја водили упорне борбе и тиме олакшавали немачко извлачење кроз Македонију, везујући прилично јаке снаге наших јединица. У односу на немачку Армију они су успешно одиграли улогу заштитнице.

Иако балистичке вође нису имале никаквих перспектива у овим борбама (свакако под утицајем најцрње реакције из иностранства), ипак су настојале да се одрже у Западној Македонији, па су чак намеравале да одрже и Скопље. У том циљу се, пред саму

[1]) У извештају ГШМ Пов. О. бр. 67, од 30. 10. о овоме се наводи: „Албанске снаге у Македонији могу се рачунати на 10—15.000 наоружаних већином пушкама, пешадиским аутоматским оружјем и минобацачима. Њихово дејство осећа се у западном делу Македоније, на сектору Кичево — Гостивар — Тетово и на Скопској Црној Гори, са правца Качаника и Прешева".

битку за Скопље, око 2.000 балиста спустило са Скопске Црне Горе у град.[1])

Главни штаб Македоније имао је, у првој половини новембра, поред знатног броја мањих јединица, 7 ударних дивизија, које су већ дуже времена биле ангажоване у непрекидним борбама. Пред почетак операција за ослобођење Западне Македоније ове су снаге извршавале следеће задатке:

— 42 и 50. дивизија са 16 македонском бригадом ангажоване су у бици за Скопље под командом Штаба 16. корпуса;

— Кумановска дивизија (без 16 бригаде) била је ангажована у борбама за Куманово у заједници са јединицама 1. бугарске армије;

— 49. дивизија (без 7 бригаде) и Струмичка дивизија (без 20 бригаде) налазиле су се на граничном фронту према Грчкој и делимично према Албанији (у рејону Охридског Језера) и имале су задатак да затварањем јужне границе спрече даље продирање заосталих немачких група као и евентуални упад реакционарних снага (у то време су у Грчкој постојале разне реакционарне групе које су дотле сарађивале са Немцима);

— 41. и 48. дивизија и 7. бригада 49 дивизије под командом Штаба 15. корпуса могле су се употребити за ослобођење Западне Македоније, и то у првом реду у рејону Кичева и Гостивара, а потом да преко Тетова евентуално садејствују снагама 16. корпуса у бици за Скопље. Ако, пак, Скопље буде раније ослобођено, могле су са делом снага 16. корпуса да изврше потпуно опкољавање и уништење балиста у рејону Гостивар — Тетово.

План дејства јединица 15. корпуса за ослобођење Западне Македоније детаљно је разрађен на састанку у Охриду са Штабом корпуса и штабовима дивизија (заповест за рад Штаба корпуса издата је усмено од стране команданта, комесара и начелника Главног

---

[1]) Радиограм од 12 новембра износи: „У Скопљу је примећено задњих дана око 2.000 Албанаца... Тежња Албанаца је да завладају Скопљем и Кумановом и њиховом околином". (Књига депеша ГШМ за 1944—45).

штаба Македоније), а све је у најкраћим цртама оформљено у заповести Главног штаба Македоније Обр. 33 од 10 новембра (издато у Охриду у 23.00 часа) и у заповести Штаба 15. корпуса Обр. 10 од 11 новембра (издато у Охриду у 4.50 часова).

На овом састанку дате су директиве за извођење операција за ослобођење Западне Македоније. Затим је наглашено да после ослобођења Кичева, Гостивара и Тетова дејство јединица 15. корпуса треба да се усмери у правцу Скопља и Качаника.[1])

На истом састанку детаљно је разрађен план за уништење непријатељских снага у рејону Кичева.

У операцијама за ослобођење Западне Македоније требало је да узме учешћа и 1. НО албанска дивизија, што је требало да има више политички карактер у односу на несвесне шиптарске масе. Међутим, 1. албанска дивизија није узела никаквог учешћа у овим борбама. Овакав однос према утвђеним плановима заједничког дејства од стране албанских руководилаца није био усамљен случај. И раније је било случајева да се примљена обавеза о заједничком дејству, без икаквог обавештења и разлога, не извршава[2]) (има неколико таквих случајева из борби 1943 године у рејону Дебар — Кичево, а такође и из борби током лета 1944).

[1]) Према заповести Главног штаба Македоније Обр. 33 од 10 новембра задаци 15. корпуса овако су формулисани:

1. — „да обезбеди стару југословенску границу од Кожуфа до Дебра;

2. — да очисти од албанских банди рејон: Кичево-Гостивар—Тетово, да ослободи ове градове, како би се народ ове области ослободио од албанског терора;

3. — да се потпуно разоружа албанско становништво и успостави наша народноослободилачка и позадинска власт, да би се на овој територији створила база за дејство нашег корпуса у правцу Скопља и Качаника“.

[2]) Из ових разлога у заповести Главног штаба Македоније Обр. 33 од 10. 11. нису дати конкретни задаци за 1. албанску дивизију, већ је наглашено да ће она по разбијању балиста у рејону Кичева узети учешћа у чишћењу рејона Гостивара и Тетова.

О планирању операција за ослобођење Западне Македоније обавештен је Врховни штаб 9 новембра.[1]) Два дана касније Главни штаб Македоније, у времену када се водила битка за Скопље, обавестио је Врховни штаб да 15 новембра почиње чишћење територије Западне Македоније снагама јачине 7 бригада.[2]) За почетак ових операција Главни штаб Македоније, и поред великих напора, успео је да групише 8 бригада, тј. једну више него што је мислио да ће груписати када је обавештавао Врховни штаб.

УНИШТЕЊЕ БАЛИСТИЧКИХ СНАГА У РЕЈОНУ КИЧЕВА

(Скице бр. 24 и 25)

План дејства јединица 15. корпуса за уништење балистичких снага у ширем рејону Кичева био је:

1) Јединице ће се груписати у три групе, прва: 1 и 15 македонска бригада, под командом Штаба 48 дивизије (уствари 48. дивизија без 4. шиптарске[3]) и 6 македонске бригаде); друга: 4 шиптарска, 6 и 7 македонска бригада, под командом посебног оперативног руководства; и трећа: комплетна 41. дивизија.

2) Место концентрације поменутих група биће:

— за прву групу рејон с. Тајмишта, северозападно од Кичева;

— за другу групу: јужно од Кичева на линији: Извор — Подвис — Карбуница — Челопеци; и

— за трећу групу рејон: с. Самоков — Бенче, Ковач — Луиште, североисточно од Кичева.

3) замисао операције била је следећа:

[1]) „... 12. XI почињемо заједно са 1. НО штип. див. са чишћењем Кичева, Гостивара и Тетова од арнаутских банди". (Радиограм од 9. 11. књига депеша ГШМ за 1944—45).

[2]) „15 новембра почињемо са седам бригада дефинитивно чишћење Кичева, Гостивара и Тетова". (Радиограм од 12. 11. књига депеше ГШМ за 1944—45).

[3]) 4 шиптарска или Албанска бригада формирана је од Шиптара Западне Македоније. Она је услед једне грешке у радиограму добила назив 4, а требало је да буде 22; постоји од раније 4 македонска ударна бригада, која је била у саставу 50, а потом 51. дивизије.

Улазак у ослобођено Скопље

а) прва група, са простора Тајмишта, да нападне балистичке снаге на сектору Зајаса и да по овлађивању Зајасом једну бригаду одмах усмери ка Буковику, а једном да садејствује снагама друге групе у овлађивању Кичевом;

б) друга група да нападне Кичево са југа;

в) трећа група да са две бригаде нападне с. Тујну, Јагол, Србицу и да садејствује снагама друге групе у овлађивању Кичевом. Са једном бригадом да избије на Буковик, тако да га у заједници са једном бригадом прве групе поседне и тиме спречи извлачење балистичких снага из Кичевског базена ка Гостивару, као и долазак балистичких појачања из тог места.

У времену од 11 до 14 новембра јединице 15. корпуса вршиле су покрете ка одређеним просторијама за прикупљање. 41. дивизија извршила је покрет из рејона Велеса у рејон Самокова, Ковача и у околна села.

48. дивизија са 1. и 15. бригадом извршила је покрет из рејона Охрид — Струга у рејон око с. Тајмишта.

Друга група бригада, 4 шиптарска, 6 и 7, такође су из рејона Охрид — Струга извршиле покрет и избиле на линију Подвис — Карбуница — Челопеци.

По избијању јединица на одређене просторије за прикупљање, стање непријатељских снага и распоред појединих група за напад био је:

1) Прва група

На фронту напада јединица прве групе балисти су имали организован главни положај на линији: од потока Дервен Дол — врх западно од села Мидинца (к 1049) — гребен до к 984 — с. Грешница. Испред ове линије имали су истурено борбено осигурање (претстраже) и држали с. Коларе, безимени пошумљени широки врх[1]) јужно од Колара, с. Бачиште с. Речане. У дубини су била организована с. Зајас и Челиковци Мах.

---

[1]) Овај врх ћемо у излагању називати Широки Врх, а овако су га и у документима 48 дивизије именовали.

На бази оваквог распореда балистичких снага руководство прве групе (Команда 48 дивизије) дало је следеће задатке бригадама:

— 1. бригада напада на део балистичког положаја с. Грешница — к 984 — к 1049, са тежиштем према к 1049;

— 15. бригада напада на део балистичког положаја од к 1049 до Дервен Дола;

— идеја маневра је била обухват Зајаса са северозапада и југозапада;

— почетак напада 15 новембра у 6.00 часова. До овог времена 1. и 15. бригада да разбију непријатељско борбено осигурање, заузму полазне положаје на линији Колари — Бачиште — Лешница и припреме се за напад на непријатељски главни положај.

2) Друга група

Пред фронтом ове групе балисти су држали периферију Кичева (са запада и југа), к 842 — В. Корија (триг. 1201), затим села: Стрелце, Горане, Шутово, Премку. У дубини су имали организован положај код с. Колибара.

Распоред и задаци бригада за напад били су:

— 6. бригада напада (са простора с. Челопеци) на села: Премку, Шутово, Горане, Стрелце;

— 7. бригада напада В. Корију — к 842 — на јужни део града Кичева;

— 4 шиптарска бригада напада на западни део Кичева;

-- тежиште напада: обухват Кичева са источне стране;

— почетак напада 15 новембра у 4.00 часа (за два часа раније од осталих група), са циљем да што више непријатељских снага привуче у рејон Кичева.

3) Трећа група

На фронту 41. дивизије балисти су организовали за одбрану положај на линији: Ћафа — Папрадишта — Тујна — Ново Село; а у другој линији: Бериково — Јагол — Србица.

Јединице 41. дивизије заузеле су полазне положаје у току 14 новембра на гребену Добра Вода (триг.

1062) — Скала (к 1826) — Белезик Планина са следећим распоредом за напад:

— 11. бригада напада на с. Ћафу и Папрадиште и развија напад даље у правцу Буковика. Задатак — спречавање придоласка појачања са правца Гостивара и извлачења балистичких снага из Кичева у правцу Гостивара;

— 2 бригада напада с. Тујну и развија напад ка с. Србици;

— 10. бригада у дивизиској резерви;

— почетак напада 15 новембра у 6.00 часова.

Међутим, борбе су на сектору ове дивизије почеле још у току 14 новембра.

Овакав распоред јединица 15. корпуса омогућавао је потпун обухват непријатељских снага у рејону Кичева и осигуравао дејство јединица са правца Гостивара.

Ток борби 14, 15 и 16 новембра

14 новембар

Две бригаде 41. дивизије (трећа група) биле су овако прикупљене: 11. бригада на простору Бенче — Ковач; 2 бригада на простору Луиште — Сушица; 10. бригада била је у покрету од Богомиле за Самоков.

Јединице друге групе биле су прикупљене, и то: 4 шиптарска бригада у с. Брждáнима; 7. бригада у с. Кладнику и 6 у Челопецима.

Ове су јединице у току ноћи 14/15 новембра изишле на полазне положаје за напад, и то:

— 6. бригада на Голи Рид — Капит Рид, а један батаљон на Разбојиште (1136);

— 7. бригада, преко Бигор Доленаца, избила је на В. Корију (к 1201) спремна да одавде развије напад косом преко к 842 и косом северно од ове, а један батаљон ове бригаде подишао је Кичеву и припремио се за напад на јужну ивицу града. Командно место бригаде било је на к 1201.

— 4 бригада је преко Пополжана избила на полазне положаје за напад источно од линије Кнежина — к 891 — к 931 и била спремна да са једним батаљо-

ном нападне преко к 828 на железничку станицу, а са осталим снагама на северозападни део града.

Јединице 48 дивизије (прве групе) избиле су у току 14 новембра на одређену просторију у рејону с. Тајмиште — Дарда Кула (триг. 1543). 15 бригада из с. Јавореца (где је претходног дана заноћила) стигла је у с. Тајмиште око 15.00 часова. Њен претходнички батаљон, пре стизања у с. Тајмиште, ступио је у борбу са извиђачким деловима балиста на Вртен-Камену. После краће борбе непријатељски извиђачки делови протерани су у с. Коларе. Око 20.00 часова претходница 15. бригаде ушла је у с. Коларе. Међутим, балисти у Коларима добили су појачања из Зајаса те се у овом рејону развила јака борба, која је трајала до 21.00 часа. 15. бригада заноћила је у Тајмишту с претстражом на Вртен Камену.

Прва бригада 48 дивизије отпочела је 14 новембра око 14.00 часова, наступање из с. Добреноваца (где је стигла претходног дана), избила на Дарду Кулу и ту заноћила.

Извиђачка служба корпуса открила је да се 14 новембра у Кичеву и селима Зајасу, Коларима, Горанима, Шутову, Србици и Ћафи налази око 3.000 балиста, наоружаних са 17 митраљеза, 42 пушкомитраљеза и 3 минобацача. Такође је установљено да се и у осталим селима у рејону Кичева налазе балистичке јединице, али њихова јачина није откривена.[1])

Штаб 15. корпуса стигао је у с. Карбуницу.

15 новембар

Овог дана све су јединице 15. корпуса према утврђеном плану отпочеле са нападом.

На сектору 41. дивизије (трећа група) напад је отпочео у 5.00 часова. 11. бригада напала је на с. Ћафу и Папрадишта, а 2 бригада на с. Тујну и Ново Село.

11 бригада је у нападу на с. Ћафу и Папрадишта наишла на јак отпор. Балисти су били утврдили своје положаје, те су и поред жестоких борби успели да

[1]) По подацима из релације 15. корпуса.

их одрже. Сви су напади 11 бригаде одбијени тако да је она била принуђена да се повуче на своје полазне положаје, на гребену Добра Вода (к 2062) где је отпочела да се припрема за поновни напад.

2 бригада је напала на с. Тујну и Ново Село, где је непријатељ, такође, пружио веома жилав отпор. Балистичке снаге, које су отступале са сектора 6 бригаде из рејона Шутова и Горана, убачене су у борбу код с. Тујна и појачале његову одбрану. После дужих борби јединице 2. бригаде успеле су да разбију балисте, да овладају селом и продуже надирање ка с. Јаголу и Србици.

Услед недовољне сналажљивости руководства 41. дивизија није успела да у потпуности изврши постављени задатак (посебно на фронту 11 бригаде). С обзиром на ово, за балисте је правац Гостивар — Кичево остао тога дана слободан.

Јединице друге групе (сем 7 бригаде) отпочеле су са нападом у одређено време. Међутим, 7. бригада је у току ноћи 14/15 запала у блато у долини Велике Реке, у рејону Бигор Доленаца, због чега је на полазне положаје В. Корије (1201) избила са закашњењем од око 1½ часа.

6. бригада је са гребена Голи Рид — Капит Рид успела да се непримећено привуче Премки, Шутову, Горанима и Стрелцима и изненада нападне балисте, тако да је у току дана савладала њихов отпор и овладала поменутим селима. Непријатељ је најјачи отпор дао у Горанима, где је борба вођена скоро за сваку кућу.

4 шиптарска бригада са запада и један батаљон 7 бригаде са југа отпочели су у 5.30 часова са нападом на Кичево. Око 7.00 часова борба је достигла кулминацију. Наше јединице су одлучним нападима успеле да сломе спољну одбрану Кичева. У ово време 7. бригада је са положаја В. Корије отпочела да се спушта према Кичеву. Обухватним дејством 4 и 7 бригаде Кичево је било ослобођено око 8.00 часова.[1]) Услед за-

[1]) „Кичево је заузето", гласи радиограм 15. корпуса упућен Главном штабу Македоније 15. 11. 1944. (Књига депеша ГШМ, број 2).

кашњења 7 бригаде непријатељ је успео да своје снаге извуче из Кичева и са њима организује одбрану северно код с. Колибара, а једновремено и да појача одбрану Зајаса.

По ослобођењу Кичева 4 бригада је продужила гоњење (иако прилично споро и неодлучно) у правцу с. Раштани — Трапчин Дол и успела је да уз помоћ артиљерије овлада Раштанима.

До мрака 15 новембра јединице друге групе, после упорних борби, избиле су, и то:

— 6. бригада је заузела села: Премку, Шутово, Горане, Стрелце;

— 7. бригада (са 4 бригадом) је овладала Кичевом, где је задржана у резерви корпуса;

— 4 бригада је овладала Раштанима и положајима источно од овог друма. На овој линији јединице друге групе су и заноћиле.

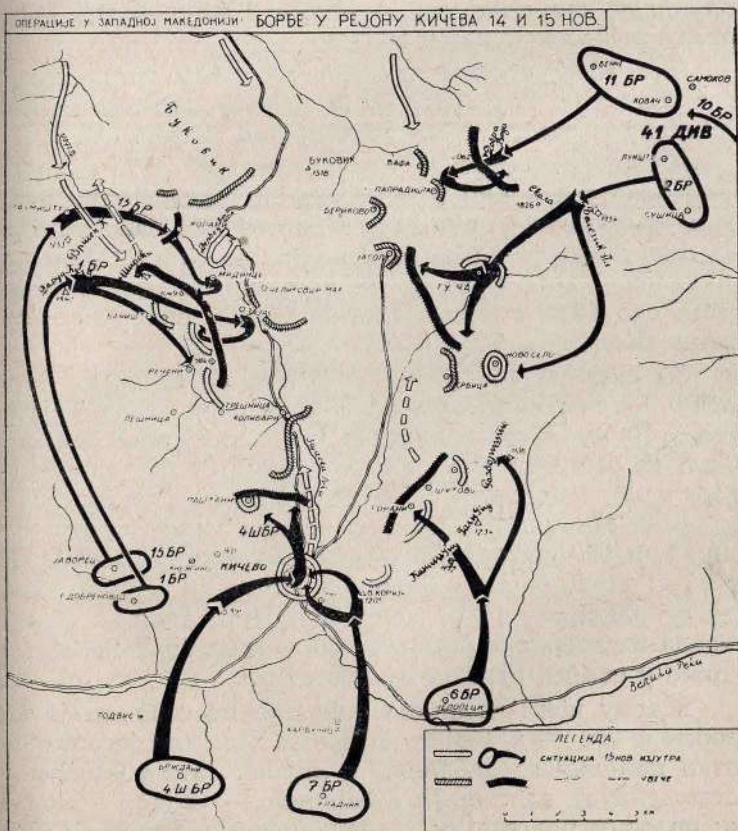
Задоцњење 7 бригаде са почетком напада и недовољна активност 4. бригаде у гоњењу после заузимања Кичева имали су за последицу да су се балистичке снаге извукле из Кичева, а јединицама 48 дивизије (прве групе), које су у рејону Зајаса биле у веома тешкој ситуацији, није се указала потребна помоћ.

Јединице 48 дивизије заноћиле су 14 новембра у додиру са непријатељем. У току целе ноћи извиђачка делатност је била веома јака. Балисти као што је раније изнето су били утврдили и чврсто поселили борбеним осигурањем висове непосредно уз западну ивицу с. Колари — Широки Врх, а главним снагама линију с. Колари — вис западно од Мидинаца — к 1049 — гребен до к. 984.

15 новембра у 3.00 часа 15. бригада је предузела покрет из с. Тајмишта, а у 4.00 часа и 1. бригада са Дарда Куле, ради заузимања полазних положаја за напад. До 8.00 часова обе бригаде су успеле да разбију непријатељско борбено осигурање и овладају линијом с. Колари — Широки Врх.

У 8.30 часова Команда 48 дивизије издала је заповест да у 9.00 часова бригаде продуже напад на непријатељски главни положај. Према овој заповести 1. и 15. бригада отпочеле су напад великом силином. Ба-

листи су давали веома јак и жилав отпор, но, и поред тога, око 12.00 часова јединице 1. и 15 бригаде овладале су к 1049 — с. Коларима, а око 14.00 часова 1. бригада је после неколико узастопних јуриша, успела да овлада важнијим висовима око с. Зајаса, док је 15. бригада овладала селом Мидинци. Око 11.00 часова резерва 1. бригаде (један батаљон) очистило је с. Бачиште и продужила надирање ка с.Речанима и Грешници.

Скица бр. 24

Око 14.30 часова, после упорних борби, 1. и 15. бригаде су успеле да овладају линијом: с. Грешница — Зајас — Мидинци — Колари. Непријатељ је био у повлачењу ка с. Стрегомишту, Челиковци Мах. и Буковику.

Балисти су око подне 15 новембра осетили тежину напада јединица 15. корпуса на простору Тујна — Кичево — Зајас и уочили да њиховим снагама у рејону Кичева прети опасност да буду потпуно уништене. Услед овога, они су од снага у Гостивару упутили мањи део као појачање на отсек Ћафа — Паппрадишта, а већи део у рејон Зајаса.

Око 15.35 часова примећене су три композиције са трупама из Гостивара, које су се искрцале код Среткова и одатле упутиле у правцу Тајмишта.

Карактеристично је напоменути да су балисти врло брзо реагирали и искористили железничку пругу за упућивање појачања. Пристизање ових појачања омогућило је да се њихове снаге, које су биле у повлачењу, врло брзо среде и са пристиглим појачањима око 16.30 изврше противнапад у правцу с. Мидинца, Колара и Тајмишта.

На сектору 15 бригаде развиле су се веома јаке борбе. Једна непријатељска колона преко села Тајмишта и Дарда Куле извршила је (из позадине) три јуриша на Широки Врх, али су они били одбијени. Исто тако, извршили су и неколико неуспелих јуриша на с. Мидинце и Коларе. И поред свих противнапада 1. и 15. бригада успеле су да одрже положаје на линији: Грешница — Зајас — Мидинци — Колари, где су заноћиле 15/16 новембра. Исто тако, и поред напада из позадине јединице 48 дивизије успеле су да одрже у својим рукама Широки Врх.

У току ноћи главнина дивизије постављена је на гребен к 984 — к 1049 — Широки Врх, где је организован положај за одбрану, а делови за обезбеђење остављени су на линији Грешница — Зајас — Колари; на овим положајима сачекани су сутрадан, 16 новембра, напади балиста.

16 новембар

У току овога дана продужене су борбе са великом жестином на целом фронту.

На сектору 41. дивизије (трећа група), 10. бригада, која је у току 15 новембра била у дивизиској резерви, убачена је у борбу и са положаја Добра Вода — к 1520 извршила је напад на Папрадишта и даље, ка Маја Срту (к 1382) и Берикову. Како су балисти у току борби претходног дана претрпели знатне губитке, овога дана, иако појачани свежим снагама из Гостивара, нису успели да пруже већи отпор, тако да је 10. бригада, без нарочитих тешкоћа, овладала Папрадиштима и Маја Сртом, а затим с. Бериковом — Јаголом и Поповјанима.

Овога дана 11. бригада је поново упућена у напад на с. Ђафу којом приликом су балисти опет били веома упорни у одбрани овог села. Они су извршили више противнапада и покушали да обухвате десно крило 11 бригаде. И поред њихове велике упорности бригада је, после веома жилавих борби, успела да заузме село и избије на Гариште — к 1437, где је и заноћила 16/17 новембра.

У току 16 новембра 2 бригада 41 дивизије успела је да ликвидира отпор балиста у: Новом Селу, Србици, Аранђелу, Ђубрину, где је и заноћила.

На сектору Кичева 6. и 7, (део) бригада извршили су чишћење Кичева и непосредне околине и једновремено служили као резерва Корпуса.

На сектору 48 дивизије, у току 16 новембра је ситуација била веома критична. Непријатељ је у току ноћи добио нова појачања из Гостивара, а поред овога, прикупио је и снаге које су се повукле са сектора Кичева и из рејона Тујне, чиме су снаге балиста према 48 дивизији знатно ојачане. Балисти су од свануђа 16 новембра били веома активни и предузели су напад на положаје борбеног осигурања 48 дивизије[1]) на линији Грешнице — Зајас — Колари. Око 8.00

[1]) У релацији 15. корпуса говори се о борби на претстражном положају, али он одговара термину „положај борбеног осигурања".

часова непријатељ је извршио јуриш и овладао положајем борбеног осигурања, а око 10.00 часова продужио је са нападом и успео да на левом крилу дивизије овлада Широким Врхом. Једновремено са овим балисти су вршили јак напад на к 1049 и око 11.30 успели да је заузму. Пола часа касније, тј. око 12.00 часова, они су три пута поновили јуриш на гребен јужно од к 1049 — к 984. Исто тако, извршено је неколико јуриша и на Мидинце, али су сви ови напади остали без успеха. Јединице 48 дивизије, иако веома угрожене бочним дејством са к 1049, успеле су да одрже Мидинце и гребен јужно од к 1049 — к 984.

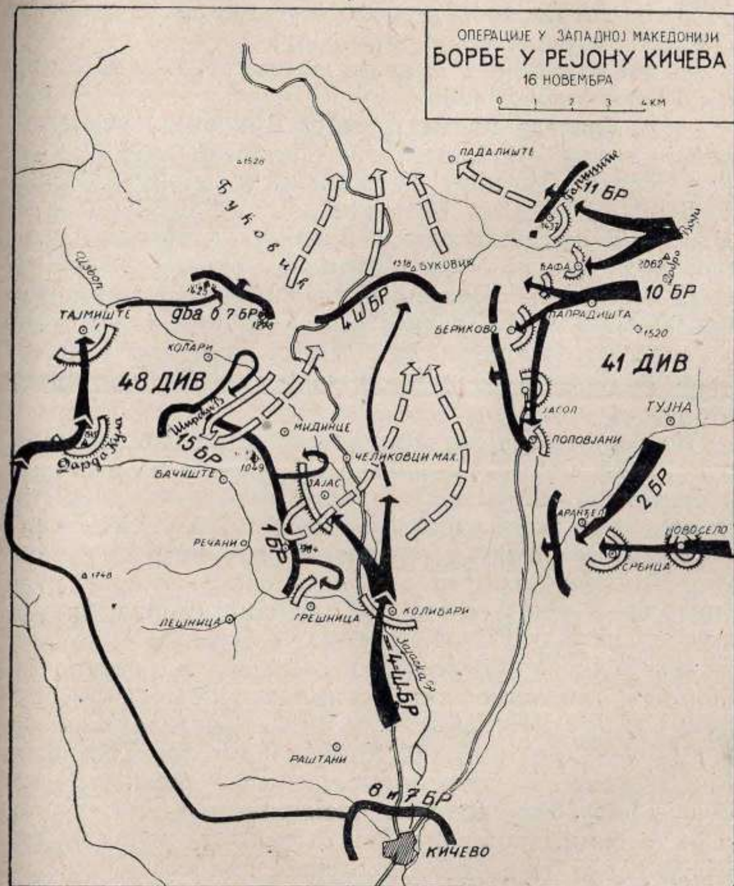
Команда корпуса увидела је тежину ситуације на сектору Зајас — Тајмиште и већ је изјутра 16 новембра ојачала 48 дивизију са 4 бригадом и два батаљона 7 бригаде.

4 бригада је упућена у напад правцем Колибари — Стрегомиште — Буковик. Њен се напад, услед рђавог времена (снег и киша) и испресецаности терена, развијао веома споро, те није указала довољно помоћи 1. и 15. бригади 48 дивизије. Два батаљона 7 бригаде хитно су упућена на лево крило 48 дивизије да са Дарда Куле дејствују у правцу с. Тајмишта. Око 12.00 часова батаљони су дошли у додир са непријатељем и отворили ватру тешким наоружањем, митраљезима и минобацачима, на Широки Врх. Одмах за овим они су продужили напад, делом снага ка Широком Врху, а делом ка Тајмишту.

Ступањем у борбу 4. и 7 бригаде стање на бојном пољу почиње постепено да се мења у корист јединица 48 дивизије. Већ у 13.00 часова 15. бригада је извршила противнапад и успела да поврати к 1049. Продор 4. бригаде ка Зајасу и к 837, који је извршен око 13.30 часова, знатно је олакшао ситуацију пред фронтом 1. бригаде. Овај успех 4. бригаде омогућио је да део јединица 1. и 15 бригаде у 14.30 часова изврши противнапад на Широки Врх и снажним јуришем разбије непријатељске снаге. Овом успеху много је допринело и дејсто 7 бригаде са Дарда Куле у правцу Тајмишта.

После извршења поменутих противнапада потпуно се изменила ситуација на фронту у корист 48 ди-

визије. Око 15.30 часова јединице су повратиле положаје које су држали изјутра пре почетка напада балиста и дефинитивно разбиле све њихове нападе и натерале их на повлачење.[1])

Скица бр. 25

[1]) О борбама 48 дивизије 16. 11. Корпус извештава Главни штаб Македоније радиограмом: „Непријатељ је добио појачање; 48 дивизији је послато појачање...“ и даље: „Данас се воде жестоке борбе на Дарда Кули — Колари — Корито. Наши су у офанзиви“. (Књига депеше ГШМ, бр. 2).

По разбијању непријатеља гоњење није било довољно енергично услед тога што су све јединице у претходним борбама биле јако заморене. Ово је непријатељу омогућило да се извуче у правцу Буковика.

У току ноћи 16/17 новембра јединице 48 дивизије заноћиле су у следећем распореду:

— два батаљона 7 бригаде на претстражи на линији к 1278 — триг. 1425;

— 4. бригада према превоју Буковик; успостављена је веза са 11 бригадом на Гаришту (к 1437);

— остале јединице 48 дивизије у рејону Зајаса.

Борбама 14, 15 и 16 новембра у рејону Кичево — Зајас — Тујна завршена је прва етапа операција за ослобођење Западне Македоније. У овим борбама задат је веома јак и одлучујући удар балистичким снагама. Ово је главни разлог што је њихов даљи отпор до Гостивара био незнатан. Нешто јачи отпор оне су пружиле 16 корпусу који је нападо из Скопља према Тетову.

Из борби у рејону Кичева могу се извући многе поуке, међутим, ја ћу овде указати само на два врло интересантна момента. Одлука Команде 48 дивизије, у моменту када се променио однос снага у корист непријатеља, да пређе у одбрану — и у исто време одлука Команде корпуса да уведе своју резерву ради поправљања ситуације код 48 дивизије — пресудне су за успешан развој борбе и неуспех балиста.

Неизвршење постављеног задатака од стране јединица 41. дивизије, која је имала да са једном бригадом избије на Буковик, а то није извршила, имало је двојаке последице. Прво, интервенција из Гостивара није спречена, и, друго, непријатељске снаге у рејону Кичева нису биле потпуно блокиране и уништене како је то било планирано, а што се могло извести, већ је дозвољено да се већи део снага балиста повуче ка Гостивару.

Интересантно је овде напоменути да су балисти услед тога што нисмо имали техничких средстава, посебно артиљерије и авијације, могли да за довлачење појачања у непосредну близину фронта искористе и узану железничку пругу Гостивар — Кичево.

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ГОСТИВАРА

(Скица бр. 26)

Овим борбама, као и борбама јединица 16. корпуса на правцу Скопље — Тетово почиње друга етапа операција за ослобођење Западне Македоније.

Операције у другој етапи, и поред заморености јединица, продужене су без икаквог задржавања.

Пред мрак 16 новембра било је јасно да су балисти у рејону Кичево — Зајас — Тујна дефинитивно разбијени и да се налазе у општем повлачењу ка Гостивару. Да би се искористио овај успех, Штаб 15. корпуса издао је 16 новембра у 20.00 часова заповест ОБр. 20, којом се наређује гоњење непријатеља и регулише рад јединица до заузимања Гостивара. Према овој заповести јединице 25. корпуса биле су подељене на три оперативне групе и упућене у гоњење:

— 41. дивизија (са 2 бригаде) упућена је правцем: с. Падалиште — Србиново — с. Куново — с. Беловиште — с. Чегране; зона дејства — десно према потреби, а лево до линије; железничка пруга (на делу док иде долином р. Локојце) — с. Чајле — с. Чегране, све закључно; задатак — гоњење и потпуно чишћење зоне дејства од заосталих непријатељских делова;

— 48. дивизија (са 3 бригаде) упућена је у гоњењу општим правцем Буковик — Гостивар; зона дејства — десно до леве границе 41. дивизије, а лево до линије: с. Сретково — с. Церово — пут Дебар — Гостивар; задатак исти као и код 41. дивизије;

— 1. македонска бригада, ојачана са два батаљона 7 бригаде[1]), упућена је у гоњење правцем: с. Тајмиште — с. Леуново — Влајница — с. Дуф — с. Речане — с. Вруток — Врапчиште; зона дејства — десно до леве границе 48 дивизије, а лево по потреби; задатак је био исти као и за 48 дивизију, с тим да у нападу на Гостивар садејствује 48 дивизији.

За поседање и даље чишћење територије Кичево — Зајас — Тујна одређене су 7. бригада (без 2 батаљо-

---

[1]) То су исти батаљони 7 бригаде који су 16. 11. дејствовали на левом крилу 48 дивизије. — Прим. писца.

на) и 2 бригада 41. дивизије. Распоред ових јединица био је:

— 7. бригада у Кичеву (једна ојачана чета у с. Шутову;

— 2 бригада на простору с. Ћафа — с. Тујна — с. Србица — с. Зајас.

Ток гоњења до Гостивара

17 новембар

Иако је непријатељ претходним борбама био разбијен, овога дана је извршено незнатно напредовање.

На десном крилу 41. дивизије водила је јаче борбе у с. Падалишту и њени предњи делови избили су у с. Речане и с. Србиново. На центру и левом крилу вођене су незнатне борбе и јединице су до мрака избиле на линију: Мализи (к 1338) — Чука (к 1362) — Колари (триг. 1425) — с. Тајмиште. Уствари, овог дана јединице су се прикупиле на линији на коју су претходног дана избили предњи делови са незнатним изменама према височима Мализи и Чука.

На центру и левом крилу вршено је прегруписавање и сређивање јединица да би се 18 новембра приступило извршењу заповести Команде корпуса ОБр. 20, тј. гоњењу непријатеља.[1])

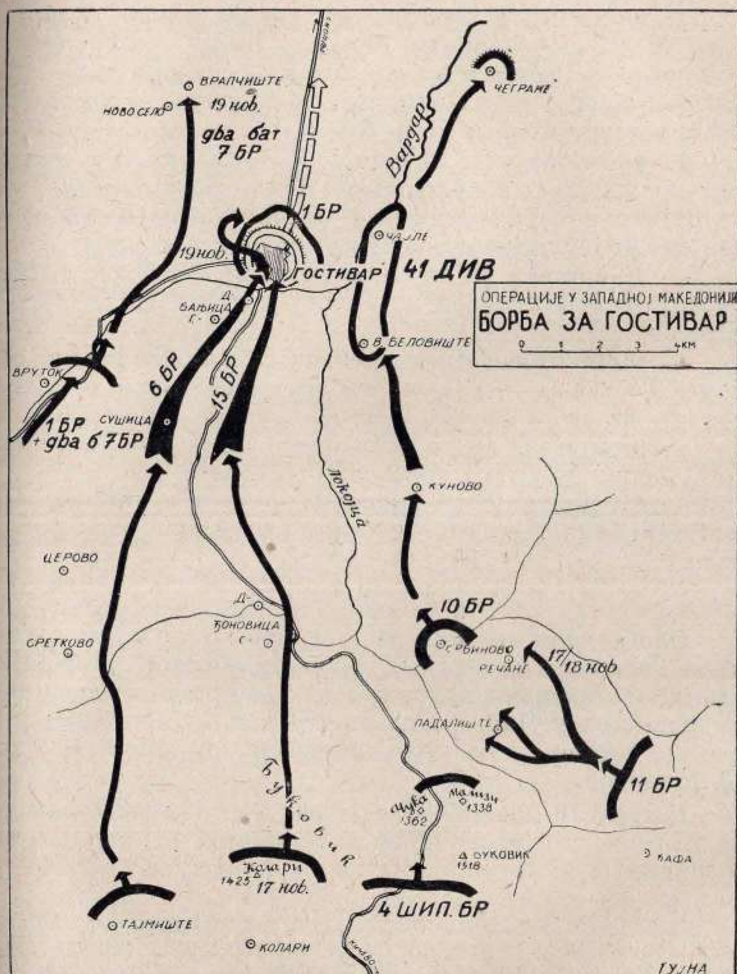
18 новембар

Овога дана 15. корпус је предузео гоњење непријатељских снага и чишћење просторије, не наилазећи на озбиљан отпор.

У извршењу постављеног задатка 41. дивизија је до мрака 18 новембра избила у рејон с. В. Беловишта.

Савлађујући слаб отпор балиста, 15. бригада 48 дивизије ушла је у Гостивар у 15.50 часова, а око 18.00 часова у Гостивар су ушле и 4. и 6. бригада. Да би

[1]) У извештају Штаба 15. корпуса ОБр. 26 од 17. 11. у напомени је стављено да ће се извршењу заповести од 16. 11. приступити 18. 11.

Скица бр. 26

убрзала гоњење, дивизија је наступала у две колоне десна правцем Буковик — Ђоновица — Гостивар, а лева правцем: с. Тајмиште — Сретково — Церово — Бањица — Гостивар.

1. македонска бригада са два батаљона 7 бригаде успешно је извела гоњење преко с. Леунова и Влајнице и 18 новембра до 20.00 часова предњим деловима избила у с. Врапчиште (главнина је заноћила на простору Ново Село — Вруток).

18 новембра у 19.15 часова Штаб корпуса је издао усмену заповест за блокирање Гостивара како би се извршило потпуно чишћење од балиста.[1]) Према овој заповести јединице су заузеле следећи распоред:

— 1. бригада је заузела источни отсек од друма Гостивар — Тетово до железничке пруге Гостивар — Кичево;

— 15. бригада је распоређена на јужном отсеку од пруге Гостивар — Кичево до друма Гостивар — Маврово;

— 6. бригада је заузела отсек од друма Гостивар — Маврово до друма Гостивар — Тетово;

— 41. дивизија је задржана у селима источно, а два батаљона 7 бригаде у селима западно од Гостивара.

19 новембар

Овога дана 15 корпус је извршио потпуно чишћење Гостивара и околних села. Јединице 41. дивизије избиле су предњим деловима до с. Чеграна, а главнина је задржана у Чајлу, Беловишту и др. Све остале јединице остале су на положајима према заповести од 18 новембра.

У току 19 новембра, у рејону Тетова, успостављена је веза између извиђачких јединица 15. корпуса и 50 дивизије.[2])

---

[1]) Корпус је командама дивизија могао издати ову заповест, јер је непосредно пратио развој ситуације и видео да је отпор балиста у претходним борбама био сломљен и да је остало само да се они разоружају.

[2]) О борбама за Гостивар и Тетово Главни штаб Македоније обавестио је Врховни штаб радиограмом:

„Наше јединице по заузећу Скопља и Кичева продужише наступање: из Скопља једна колона ка Качанику и једна ка Тетову; из Кичева ка Гостивару и Тетову. Албанци дају врло јак и жилав отпор. Нарочито тешке борбе су вођене на Буковику, код села Матка и Групчин. Главни отпор Шиптара је

По дефинитивном рашчишћавању Гостивара и уништењу и заробљавању непријатељских делова који су се затекли у овом рејону, Штаб 15. корпуса издао је 19 новембра заповест Обр. 28 којом су јединице распоређене за поседање територије Западне Македоније. Њихов распоред је био:

— 41. дивизија у рејону Кичево — Зајас — Тујна;

— 48. дивизија у рејону Гостивара;

— 7. бригада се враћа у састав 49 дивизије и дислоцира у Дебру.

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ТЕТОВА

(Скица бр. 27)

Одмах по ослобођењу Скопља 42. и 50. дивизија упућене су у гоњење за немачким колонама које су отступале ка Косову, а незнатним деловима ка Тетову.

42 дивизија (без једне бригаде) упућена је ка Качанику; њој је прикључена и 16 македонска бригада.

50. дивизија, ојачана једном бригадом 42. дивизије, упућена је општим правцем Скопље — Тетово, са задатком да енергичним дејством разбије балисте и преостале групице Немаца у рејонима: Матка, Групчин и Тетово, затим да садејствује и јединицама 15. корпуса.

Обе ове дивизије убрзо су наишле на веома јак и жилав отпор балиста и Немаца на правцу Качаника, на положајима код с. Ормана, а на правцу Тетова на линији: Чифлик Љубин — к 420 — с. Глумово — манастир Св. Богородице. У току 14 новембра јединице 16. корпуса прикупљале су се и припремале за напад. Непријатељ је осећао опасност која му је претила и

сломљен. Наше јединице се налазе: колона ка Качанику заузела га је, колона која је наступала ка Тетову после тродневних жестоких борби 18 ов. м. избила је на 5 км од Тетова и заузела рудник хрома Радуша. Следи".

„Данас 19 ов. м. очекује се заузимање Тетова и Гостивара. Предузели смо потпуно разоружавање албанског елемента из области Кичева, Гостивара, Тетова и Прешева. По овлађивању Тетовом и Гостиваром јаким снагама рашчистићемо арнаутске банде на Скопској Црној Гори". (Књига депеша ГШМ, бр. 9).

успео је да према 50 дивизији прикупи из Тетова и околних села доста јаке снаге, тако да је 15 и 16 новембра извршио низ противнапада. У овим противнападима развиле су се нарочито жилаве борбе око хидроцентрале Матке и с. Глумова. Сви су ови противнапади одбијени, а јединице су се једновремено припремиле и за извршење напада.

Распоред 50 дивизије за напад 17 новембра био је следећи:

— 3 бригада 42. дивизије развијена је за борбу на простору између Вардара и Треске, са задатком да напада на део непријатељског положаја Чифлик Љубин — к 420 до железничке пруге;

— 14. бригада развијена је за борбу на простору код с. Шишева на десној обали Треске, са задатком да напада на с. Глумово и део фронта од железничке пруге до у висини Шишева;

— 13. бригада развијена је на десној обали Треске, на простору од с. Шишева на југ, са задатком да напада на с. Матку, а делом снага да штити хидроцентралу Матку;

— 19. бригада у резерви дивизије у с. Грчац;

— артиљерија (1 брдски дивизион) на простору код Шишева.

17 новембар

Са овим распоредом јединице 50 дивизије су узору 17 новембра отпочеле напад на солидно организоване непријатељске положаје.

Под заштитом ватре артиљерије и тешког пешадиског наоружања 13. и 14. бригада, са приручним средствима, прешле су под борбом Треску и отпочеле напад на положаје балиста. 3 бригада је исто отпочела са нападом.

После жестоких борби непријатељ је разбијен и око подне су јединице овладале положајима у дубини непријатељске одбране на линији: Копаница — с. Арнаћија — с. Семениште и Чајлане.

По овлађивању овом линијом јединице су без задржавања продужиле гоњење у следећем распореду:

— 3 бригада 42. дивизије према с. Рашчу, продужујући надирање долином Вардара и преко Радуше за Тетово, а један батаљон ове бригаде упућен је правцем с. Бојане — с. Церова;

— 14. бригада са артиљериском бригадом (1 брдски дивизион) правцем: Арнаћија — Буковић — Балван (к 906) — Копачин Дол;

— 13. бригада правцем: Чајлане — Раовић — Мерово — Ларце;

19. бригада у другом ешелону у покрету за 14 бригадом.

У овом распореду јединице су брзо надирале и разбиле непријатељски отпор у с. Рашчу, с. Бојану, Паничару, Раовићу и Мерову и 17 новембра пред мрак избиле пред линију: Грамада (триг. 1114) — Групчин — Копачин Дол — к 833 — с. Ларце, на којој су линији наишле на организован отпор непријатеља и ту се задржале ноћу 17/18 новембра.

18 новембар

У току ноћи 17/18 новембра привучен је други ешелон дивизије (19. бригада) и развијен за борбу између 13 и 14 бригаде.

18 новембра изјутра јединице 50 дивизије предузеле су напад са следећим распоредом:

— један батаљон 3. бригаде 42. дивизије нападао је на с. Церово, а једном четом на Грамаду (триг. 1114);

— 14. бригада нападала је на део непријатељског положаја с. Групчин — с. Копачин Дол;

— 19. бригада нападала је врх к 833 (део положаја Копачин Дол — Ларце, све искључно);

— 13. бригада нападала је на с. Ларце, а лево, на Крстац Тепе (триг. 1401), упутила је једну побочницу у јачини једне чете.

Напад је отпочео уз артиљериску подршку. Непријатељ је пружао веома јак и жилав отпор, нарочито код с. Групчина и на к 833. Отпор на овој коти савладан је уз садејство једне чете 13 бригаде са правца Ларце, и то дејством у позадину.

До подне је сломљен непријатељски отпор. Потпуно разбијен, непријатељ је отпочео у нереду да се повлачи ка Тетову.

По разбијању отпора на положају Церова — Грамада — Групчин — к 833 — Ларце јединице 50 дивизије су без нарочитог задржавања продужиле широким фронтом гоњење у правцу Тетова, и то:

— батаљон 3. бригаде 42. дивизије правцем: Церова — Шемшево — Тетово;

— 14. бригада правцем: Копачин Дол — Добрце — Сараћинце — Тетово;

— 19. бригада правцем: Чифлик — к 983 — Лешница — Брвеница — Тетово;

— 13. бригада правцем: Ларце — Средњи Рид — Челопек — Г. Седларце — Камењане — Палчиште — Тетово.

Овим распоредом, широким фронтом, продужено је гоњење уз савлађивање незнатног отпора балиста. Гоњење је настављено и у току ноћи 18/19 новембра, а ујутру 19 новембра, око 7.00 часова, 14. и 19. бригада ушле су без борбе у Тетово, док је нешто касније ушла и 13. бригада. У исто време батаљон 3. бригаде 42. дивизије избио је код Тетова и на положајима између с. Џепчишта (Пороj) и Тетова затворио излаз из Тетова.

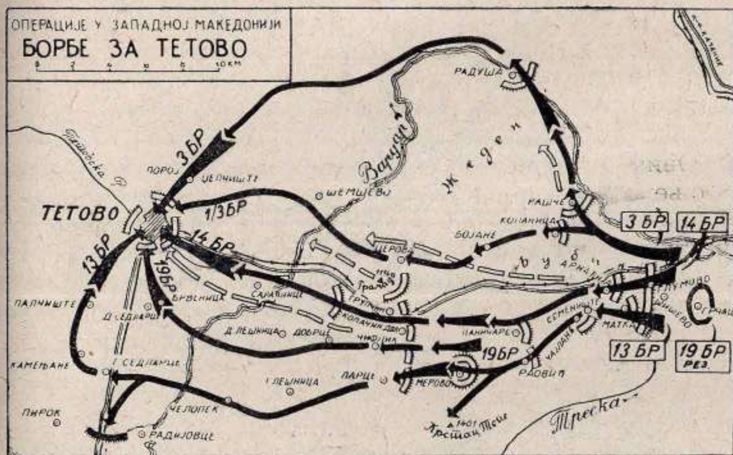
На правцу према Гостивару, ради обезбеђења дејства са правца Гостивара и хватања везе са јединицама 15. корпуса, 13. бригада је истурила један батаљон на положај у висини с. Пирок — Радијовце.

Балисти су се у повлачењу прикупили у Тетову, али како су били већ деморалисани и добрим делом разбијени, покушали су преваром да задрже своје јединице наоружане, претстављајући се као да су „на страни партизана" и изјављујући да желе да преговарају. Јединице 50 дивизије, не осврћући се на ове изјаве балистичких вођа, одмах су блокирале Тетово и у току 19 и 20 новембра потпуно га очистиле од балистичких снага.

У овом периоду, док су јединице 50 дивизије водиле борбе на правцу ка Групчину и Тетову, 3 бригада 42. дивизије после разбијања непријатеља код Ко-

панице 17 новембра, разбила је истог дана балисте код с. Рашча и продужила наступање ка Радуши. У току 18 новембра бригада је ослободила рудник Радушу и продужила гоњење, тако да је 19 новембра по подне избила код Тетова.

Јединице 42. дивизије, које су после ослобођења Скопља продужиле наступање ка Качанику и даље ка Косову, 21 новембра, заједно су са јединицама Космета ослободиле Урошевац.

Скица бр. 27

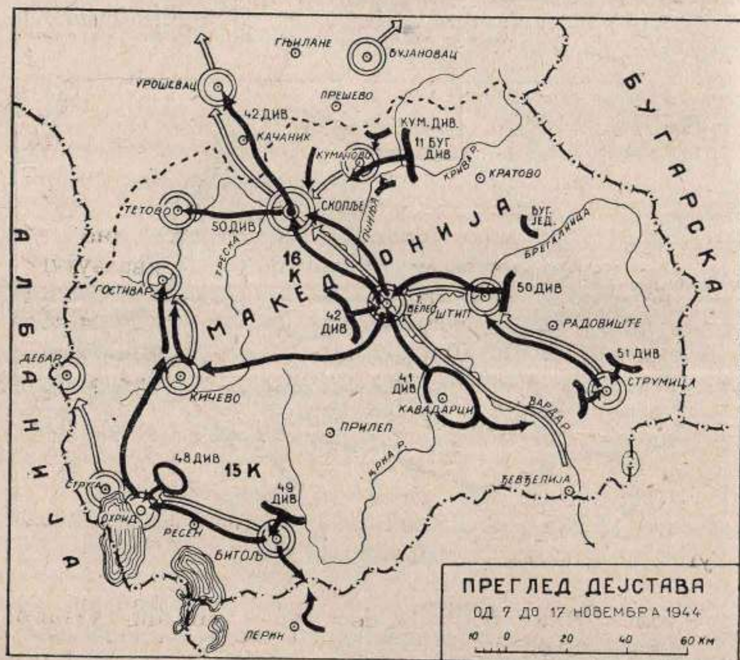
Уништењем балистичких снага код Кичева, Гостивара и Тетова и ослобођењем ових градова завршена је операција за ослобођење Западне Македоније, а тиме је и Македонија потпуно ослобођена од фашистичких окупатора.

Овом операцијом уништено је или заробљено око 13.000 балиста, што је било од великог значаја за даљи развој НР Македоније, посебно за успостављање реда и сигурности у области Западне Македоније.

У борбама код Кичева, Зајаса, Тујне, Ђафе, Матке и Групчина непријатељ је дао веома јак отпор. Наше су јединице (посебно 48. и 50. дивизија) показале велику издржљивост, умешност у борби и висок мо-

рал, што је допринело не само да издрже непријатељске противнападе, већ и да пређу у напад, разбију непријатеља и доведу до његовог потпуног уништења и заробљавања у Тетову и Гостивару.

Упућивањем 50 дивизије у правцу Тетова, ова је операција, према замисли Главног штаба Македоније,

Скица бр. 28

требало да доведе до потпуног обухвата непријатеља на простору Кичево — Гостивар — Тетово, што је и извршено. Операцијом је непосредно руководио и координирао рад јединица Главни штаб Македоније.[1])

[1]) За бољу координацију рада код 15. корпуса током операција био је упућен начелник Штаба генерал Илић, а 50. дивизија је била у непосредној вези са Главним штабом у Скопљу.

За успешно извршење ове операције ангажовано је довољно снага (12 бригада од укупно 22), што је омогућило брзо и потпуно уништење непријатељских снага.

У овим борбама наше јединице су показале да су потпуно способне за регуларне (фронталне) борбе. Оне су издржале и јаке противнападе (48. и 50. дивизија), вршиле смеле маневре и противнападе (48. дивизија 16 новембра), изводиле организоване нападе уз подршку артиљерије и минобацача и вршиле смела и енергична гоњења и дању и ноћу.

Ако резимирамо резултате дејства јединица НОВ и ПОЈ и јединица Бугарске армије у изнетим операцијама, видимо да је армиска група „Е" била у прилично тешкој ситуацији у Македонији као и на Космету, али да је ипак успела да се организовано повуче у северније области Југославије, захваљујући, прво, релативно слабом наоружању наших јединица на том подручју (посебно у техници), које услед тога нису биле у могућности да нанесу озбиљније ударце Немцима и спрече њихово правилно извлачење и, друго, веома спором, колебљивом и неодлучном дејству јединица Бугарске армије, што је резултат колебљивог и шпекулантског става владе ОФ Бугарске, што је опет последица спровођења политике Кремља — која је била већ поделила интересне сфере у Југославији, па и на Балкану и Бугарску већ потчинила.

После дужих борби у септембру, Немци су били принуђени да одустану од повлачења главним снагама долином Мораве и да од Куманова и Скопља скрену преко Косова. Избијањем наших јединица (група генерала Дапчевића и јединица Главног штаба Србије) са тенковским корпусом Црвене армије 10 октобра 1944 године у рејон Велике Плане, питање употребе долине Мораве као комуникациског правца за извлачење Немаца било је дефинитивно искључено, и немачке јединице које су се нашле у овој долини северно од Лесковца имали су једино улогу бочног обезбеђења повлачења преко Косова. Оне су то извршиле.

У пресецању долине Вардара и Мораве као комуникациског правца за отступање Немаца, бугарске јединице, с обзиром на позни почетак дејства, нису учествовале, јер су оне у првој половини октобра (када су се наше јединице приближавале Београду), на правцу Ниша, биле у рејону Беле Паланке, а према Куманову у рејону Криве Паланке. Тако су и на једном и на другом правцу биле удаљене око 60 км од објеката (Ниш и Куманово) који пресецају комуникације долином Мораве. Према долини Вардара биле су на бугарско-југословенској граници.

Немачко извлачење кроз Македонију, према изјави Лера, задржано је за 14 дана. Али, поред изјаве Лера, то потврђују и други прорачуни. Немачке последње јединице прешле су југословенско-грчку границу око 1 новембра 1944 године, а Приштину су немачке заштитнице напустиле 21 новембра што значи да је овај покрет трајао 21 дан. Рачунајући марш по 30 км дневно, ово би се растојање требало прећи за око 9 дана.[1]) Према овоме излази да су немачке јединице приликом повлачења кроз Македонију изгубиле само у борбама не рачунајући време утрошено за покрет око 12 — 14 дана.

Наше јединице су својим успешним дејством у рејону Струмице, Прилепа, Битоља, Ресна и Охрида, успеле да благовремено одбаце заостале немачке колоне (посебно групу „Штојерер", која је била принуђена да се од Битоља усиљеним маршевима преко Охрида пребаци у Албанију).

Заједничким дејством у овим операцијама задати су Немцима ипак доста велики губици, који према непотпуним и недовољно потврђеним подацима износе око 30.000 војника. Овоме броју треба додати и губитке балиста. Лер посебно подвлачи да је у борбама у Македонији изгубљен велики део технике.

Посматрајући рад бугарских јединица у изнетим операцијама у Македонији, као и у операцијама у Ју-

[1]) Битољ — Скопље — Приштина износи 272 км, а растојање Ђевђелија — Скопље — Приштина 259 км.

гоисточној Србији и на Космету (ове две последње операције ми нисмо у овој студији разматрали), намеће се питање зашто су бугарске јединице у једном револуционарном периоду и за бугарски народ, биле тако неактивне? Ако би се поједини елементи изоловано посматрали по броју и количини наоружања и спреме коју су јединице имале, дало би се закључити да су могле задати озбиљне бриге немачким јединицама. Међутим, с обзиром на остале квалитете, Бугарска армија нити је учинила нити је била у стању да учини нешто што би загрозило немачком повлачењу.

Да би се ово могло схватити, неопходно је да се са неколико речи осврнемо на састав Бугарске армије, начин њеног стварања и њене ратне традиције.

У Бугарској се тек у 1943 години почео развијати народноослободилачки покрет, и то претежно дуж југословенско-бугарске границе, захваљујући несебичној и свестраној помоћи наших јединица и нашег партиског и војничког руководства. С обзиром на опортунистички став БРП (Бугарске радничке партије), НО покрет у Бугарској није се могао проширити. Стога су тек упролеће 1944 године на терену Црне Траве (Југославија) формиране 1 и 2 софиска бригада (са бројним стањем око 250 бораца у бригади); једна од ових бригада убрзо је била уништена у рејону Софије. У току лета 1944 године, у пригараничкој зони је формирано још неколико партизанских одреда. У августу 1944 године у Јабланици (Југославија), од бугарских војника формирана је бригада „Георги Димитров". Поред ове три бригаде и неколико партизанских одреда, у Бугарској су постојале по неким местима тзв. бојне групе од по неколико комуниста или симпатизера, тако да су на дан капитулације фашистичке Бугарске (9 септембра 1944 године) у Бугарској постојале незнатне снаге НО покрета. Услед овога је после капитулације фашистичке Бугарске остала скоро недирнута стара Бугарска армија, те је нова, отечественофронтовска Бугарска армија, формирана

од старе, у коју су се слиле поменуте незнатне снаге НО покрета Бугарске.[1])

Ове незнатне снаге бугарских партизана нису могле променити карактер старе Бугарске армије; оне се у јединицама нису могле много ни осетити.[2]) Код старешинског кадра нису биле извршене скоро никакве промене: стари команданти и командири остали су на својим положајима, или су само добили нове. Највећа промена у кадру је била та што су увели заменике команданата за политички рад. Нису уклонили са положаја чак ни окореле фашисте, а неки од њих су добили и веће положаје. Например, генерал Маринов, познати ратни злочинац у Македонији, од команданта дивизије постављен је за главнокомандујућег Бугарске армије, или генерал Сираков, командант окупационог корпуса у Грчкој, постављен је за команданта 4. армије, итд.

Природно је да, код овакве ситуације, када је требало да се преко ноћи „специјалном заповешћу" фашистичка армија претвори у народну армију, морално-политичко стање те армије није могло бити ни у ком случају задовољавајуће, већ, напротив, врло ниско.[3]) Старешине су добрим делом биле дезоријенти-

---

[1]) Генерал Благој Иванов у „Работническом делу" бр. 132 за 1949 годину о овоме наводи следеће:

„9 септембра 1944 године. Главни штаб Народноослободилачке устаничке армије у Бугарској издао је специјалну заповест за спајање тадашње Бугарске војске од 400.000 људи са војском народних бораца — партизана, бојних група и добровољаца којих је било 50.000". Дакле, по признању Иванова, било је 50.000, рачунајући и добровољце. Јасно је да је партизана било веома мало.

[2]) Један део партизана и добровољаца употребљен је за формирање гардиских јединица, услед чега је број партизана или добровољаца у осталим јединицама био сасвим незнатан — најчешће се сводио само на заменике команданата за политички рад.

[3]) Бугарски пуковник Кирчев, у брошури „Отечествена војна 1944/45", нехотице даје слику морално-политичког стања Бугарске армије (види стр. 8, 9, 10, 14, 16, 33). Ево неколико цитата из Кирчева: „... узроци Отаџбинског рата нису били још добро схваћени од бораца" (стр. 8).

„Изостајање војника под разним изговорима била је обична појава" (стр. 9).

сане (а међу њима је било фашиста који су у многим акцијама и борбама саботирали).[1]) Нападни дух армије је био слаб, и она фактички није била способна за нека озбиљнија офанзивна дејства.

Ово, свесно или не, признају и неки бугарски војни писци, например, мајор Христов, који, разматрајући могућности дејства Бугарске армије, наводи: „По количини снаге, армије су биле довољне за наступање, али дух војника није био на потребној висини“.[2])

Ово ће јасно потврдити и осврт само на неколико момената из борбе после 9 септембра 1944 године. Тако је, например, 1. бугарска армија просечно дневно напредовала 1,8 км (мање од 2 км на дан).[3]) Или, случај 2. коњичке бригаде, која је код једног сусрета са Немцима код Струмице у паничном бекству оставила наоружање и стигла чак до Петрича.[4]) Затим дејство јединица 4. армије још више потврђује њихову неспособност за офанзивна дејства. Тако, 7 бугарска дивизија уопште не узима учешћа у борбама, а 5 бугарска дивизија тапка за нашом 50 НО дивизијом до Кочана, и ту у даљим операцијама стоји потпуно неактивна више од 15 дана (од 19 октобра до 8 новембра). Дру-

---

„Свима је познато да је Бугарска војска око 9 септембра била дезорганизована. Дисциплина код ње била је сведена на нулу...“ (стр. 10). Кирчев спомиње чак и појаве распадања јединица (с. 16).

[1]) Случајева саботаже од стране појединих бугарских старешина има много. Например, командант 48 стр. пука, у септембру 1944 године, напушта положаје код Струмице, а не извештава суседну 4 макед. бригаду, или командант 4 армије генерал Урумов, по споразуму предвиђени дан за напад на положаје код Царевог Села, одлаже за један дан, а о томе не извештава Главни штаб Македоније, чиме су македонске јединице доведене у доста тешку ситуацију, као и много других примера.

[2]) Мајор Димитар Христов, чланак у Војно-историском зборнику бр. 58, стр. 61—62 (издање Софија, 1946).

[3]) Крива Паланка — Куманово; отстојање је 63 км, а операције 1. армије трајале су 35 дана, од 8. 10. до 11. 11. 1944 год.

[4]) Рошавелов, чланак у Војно-историском зборнику бр. 58, стр. 40 (издање Софија, 1946). Овде напомињемо да мерено по карти од Струмице до Петрича има 53 км, а ово јасно објашњава панику која је захватила 2 коњичку бригаду.

гим речима, код Кочана се за ову дивизију завршавају сва њена борбена дејства. Ни дејство 2. армије, која је дејствовала на правцу Ниша, а тек 21 новембра избила на Косово, није било ништа боље од дејства 1. армије, итд. итд.

Овакво морално-политичко стање Бугарске армије није случајна појава; то је неминовна последица њеног историског развоја. Само летимичан поглед у ближу историску прошлост објашњава нам ово. Бугарска војска у рату 1912 године, поведена у борбу против Турске Империје под паролом ослобођења поробљене браће од Султановог ропства, показала је добре квалитете. Али, већ 1913 године, када се Бугарска армија појављује као оруђе агресора, затим 1915—1918, када учествује на страни агресора и, на крају, у Другом светском рату, када служи као жандарм немачког фашизма у окупираној Југославији и Грчкој, није више у овим ратовима могла да покаже неке нарочите квалитете. Бугарска армија је 1913 године изгубила рат. У рату 1915—18, у периоду када је Српска војска, после дугих успешних офанзивних и дефанзивних операција 1914 — 1915 године, услед велике надмоћности Аустријанаца и Немаца, била у повлачењу, Бугарска је армија забележила неке успехе, али је ипак изгубила тај рат потучена на Солунском фронту; гро њених јединица разоружан је код Куманова. И у Другом светском рату, као окупатори у Македонији и Србији, од оног момента када су јединице НОВ и ПОЈ ојачале, бугарске фашистичке јединице бележиле су само крупне неуспехе (примери: уништење гарнизона у Кривој Феји, Ристовцу, злетовским рудницима, затим пролећна офанзива 1944 године у Македонији и др.).

Постојала је једна фама о Бугарској армији као да је то армија „веома способна за ноћне нападе" и томе слично. Ова фама о Бугарској армији потиче из Брегалничке битке 1913 године. Немамо намеру да описујемо Брегалничку битку (она је, мање или више, позната). Бугарске су јединице за остварење великобугарских циљева своје буржоазије почеле ову битку изненадним, мучким нападом у правом смислу те ре-

чи. Али, и поред ове подмуклости, оне нису имале неког успеха. У првом налету на претстраже Српске војске, постигли су незнатан успех (подишли Јежевом Брду и Лојзанском Риду — сектор Штип). Али, чим су јединице Српске војске осетиле да се ту ради о нападу бугарских јединица, брзо су се оријентисале у насталој ситуацији и веома брзо реагирале већ у току ноћних борби, задржали бугарске нападе, а касније и саме прешле у противофанзиву.

Историски развој Бугарске армије (истина у негативном смислу) показује и то, да су политичка зрелост маса, политички циљеви рата (правилна односно овде неправилна политичка линија владе) и руководећи кадар Армије били они који су највише утицали на квалитет Армије, а претходна излагања су довољно расветлила какав је био тај утицај. Како се у Бугарској 1944 године, поред осталог, није изменило ни руководство Армије, а политички циљеви били нејасно одређени, то не можемо говорити ни о промени квалитета Бугарске армије. При овоме морамо имати у виду да је Бугарска армија дуго времена била сателитска, — она је таква и остала, само што је променила свога господара, — а у сателитским армијама позитивни квалитети једног народа не могу се испољити ни развијати.

Поред изнетог, у моментима „претварања" Бугарске армије у „народну армију", у Бугарској су наступиле извесне друштвено-политичке промене.

Ове друштвено-политичке промене имале су великог одраза и на Бугарску армију, која је дотле била оруђе буржоазије за држање и угњетавање радничке класе бугарског народа. Посебно се ово морало одразити на старешинском кадру, који је, уствари, остао кадар старе Бугарске армије.

На бази реалног морално политичког стања Бугарске армије, која се преко ноћи није могла претворити у революционарну армију, мора се изводити закључак о њеном квалитету, о њеним могућностима у датој политичкој ситуацији, а никако једноставним упоређењем бројне јачине Бугарске армије у односу на немачке јединице, географске погодности, и тсл.

Истина, немачки команданти, према њиховим изјавама, придавали су велику важност евентуалном дејству Бугарске армије; то је од стране Немаца, док су се повлачили, било и правилно, јер постоји старо војничко правило које каже да не треба противника потцењивати. Међутим овакво гледање, или тачније, овакве изјаве немачких команданата уследиле су и после рата (у заробљеништву), међутим, овакве изјаве тешко се могу довести у склад са стварним догађајима, јер извесни поступци немачких команданата током рата приказују ствар друкчије, па делимично и побијају те изјаве. Неколико примера из немачкој дејства у периоду септембар — новембар 1944 год. ово побијају. Тако например, Немци су за окупирање Македоније и разоружање 5 бугарске армије упутили генерала Гулмана са два батаљона 297 гренадирске дивизије, а генерала Штојера са једним батаљоном рудара и нешто људства противавионске одбране Скопља — значи за разоружање 5 бугарске армије (4 дивизије и други делови) Немци упућују само непотпуна 4 батаљона. Или, други случај, Немци остављају за извесно време рејон Струмице без војске; затим, слаба је била и на брзу руку организована одбрана на правцу Куршумлија — Косово, и то са јединицама убаченим у борбу „с брда дола". Ово нам говори о томе да Немци у стварности нису рачунали на велики отпор бугарских јединица приликом окупирања Македоније (друкчије се не може објаснити да се за ову сврху одреде само четири батаљона), као и то да нису рачунали на брз и снажан напад Бугарске армије, јер не би оставили тако дуго празан простор у рејону Струмице, нити би се тако немарно односили према организацији одбране на правцу Куршумлија — Косово. Да ли је овакав однос произилазио из правилне процене Бугарске армије, или услед споразумевања о симболичној објави рата, то је друго питање, али се ствар у суштини не мења, јер само слаба армија може склапати такав споразум.

Поставља се питање да ли је Бугарска армија (онаква каква је била у октобру 1944 године) могла да допринесе више или не? Можемо одмах одговорити да

је она, поред свих тешкоћа и недостатака, могла допринети више него што је то учинила. Бугарска 1. и 2. армија на правцу Ниша, и поред свих могућности да у заједници са јединицама НОВ и ПОЈ брже наступају и изводе смелије маневре, нису у томе успеле. Темпо наступања 1. армије износио је, као што смо раније навели, испод 2 км, а 2. армије испод 4 км (3,5 км) на дан.[1]) Овде је карактеристично да се јединице Бугарске армије нису у довољној мери користиле нашим слободним територијама за маневар (бочни и из позадине) нити искоришћавале заједнички постигнуте успехе ради енергичног гоњења, већ су се после извесних (тактичких) успеха увек задржавале, и сувише губиле времена око поновног сређивања (случај код Страцина, пред Кумановом и др.). У односу на дејство јединица 4. армије, стање је још теже. Командант ове армије се веома неодговорно односи према операцијама. Тако, например, генерал Урумов одлаже почетак напада, а о томе не обавештава никога. Али генерал Сираков (који је заменио Урумова) задржава јединице 5 дивизије код Кочана, а 7 дивизију уопште не ангажује у борбама код Струмице. Ова армија као да је имала намеру да изврши окупацију извесног дела Македоније, а никако да води борбе противу Немаца.

Узроке за овакав начин дејства бугарских јединица у првом реду треба тражити у неспремности старешинског кадра за дејства противу Немаца, као и у недовољној жељи бугарских старешина за координацијом дејства бугарских јединица са дејством наших јединица, а, разуме се, и у морално-политичком стању бугарских јединица у целини, које, захваљујући опортунистичком и колебљивом ставу руководства БРП, као што смо напред изнели, није било нити је могло бити на пожељној висини.

---

[1]) Бела Паланка — Ниш — Прокупље — Приштина по путу износи 161 км. Овај је простор пређен од 8. 10. до 21. 11 — „свега" 45 дана.

Прво ванредно заседање Антифашистичког собрања народног ослобођења Македоније (АСНОМ) у Скопљу 1944

ТРЕЋИ ДЕО

1

ОПШТЕ О „ОЦЕНИ” НАШЕ ОРУЖАНЕ БОРБЕ ОД СТРАНЕ НЕКИХ БУГАРСКИ РУКОВОДИЛАЦА

У досадашњем излагању, поред дејства јединица НОВ и ПОЈ, изнели смо и дејства јединица Бугарске отечественофронтовске армије. Да би наше излагање било потпуно, потребно је да се у кратким цртама осврнемо и на приказе изложених операција од стране неких бугарских руководилаца и бугарске штампе у периоду пре и после резолуције Информбироа. Осим тога, разјаснићемо и неке моменте из односа са руководиоцима отечественофронтовске Бугарске.

Јавности је познато да је Бугарска радничка партија комуниста у току рата по питању оружаног устанка имала потпуно опортунистички став, а у односу на Македонију имала је истоветан став са велибугарском буржазијом, тј. многи бугарски руководиоци сматрали су да су 1941 године Борисове хорде „ослободиле Македонију”; да су се остварили „идеали” бугарског народа; и т. сл.[1])

---

[1]) Бугарска радничка партија (к) испољавала је на различите начине свој опортунистички став, као например, да нема услова за оружани устанак у Бугарској и Македонији. Фашистичка војска називана је „Народна армија“, или „јединствена оружана снага на Балкану“ итд. Све се ово јасно види у писмима ЦК БРП (к) из 1942 године, која су изнета у књизи Лазе Мојсова: „Бугарска работничка партија (комуниста) и македонско национално питање“ — издање 1948 године — Софија. Овде их нећемо цитирати пошто смо опширније о овоме писали у чланку „Осврт на тенденциозно писање неких бугарских војних писаца“ (штампано у „Народној армији“ 1949 године) и брошури „Прилог историској истини“, издање Савеза бораца Македоније 1949 — Скопље.

шетку рата ставили у погон своју пропагандну машину, да би доказали како је њихова партија заједно са ЦК имала „марксистичку" и „револуционарну" линију. И њихови гласноговорници, као, например, Орлин Василев, потпуковник Караиванов[1]) и др., почели су нашироко да пишу и објашњавају ту „марксистичку" и „револуционарну" политику. Отпочело се са фалсификовањем историје, извртањем чињеница и др.

Злонамерне и фалсификаторске „теорије" извесних бугарских руководилаца о „ослобођењу" Македоније од стране бугарских јединица имале су различите фазе и форме. У току борби 1944 године оне су се огледале у томе што је Радио-Софија тендециозно објављивао неистините и лажне вести са фронта — које су имале једини циљ да све успехе на фронту припишу бугарским јединицама, негирајући борбе јединица наше Народноослободилачке војске. Тада се ишло толико далеко да су бугарским јединицама приписивани и они успеси који су резултат борбе у којима оне уопште нису учествовале, или су чак биле десетине километара далеко (случај: Струмица, Штип, Велес, Скопље и др.).

Касније, поред чланака у разним дневним листовима, излази књига пуковника Кирчева „Отечествена војна 1944 — 45" и „Војно-историски зборник", књ. 58, у издању Министарства народне одбране НР Бугарске. Ове две књиге, издате много пре резолуције Информбироа (1946 године), на највулгарнији начин приказују или, тачније, фалсификују борбе у Македонији и Србији 1944—45 године и негирају нашу борбу и заслуге наше Армије у општој борби против фашизма. О учешћу бугарских јединица у борбама НОВ 1944 године даје се таква оцена — која не само што је далеко од стварности, него је потпуно произвољна и злонамерна. Та злонамерност је имала једну одређену линију (исту ону као и Радио-Софија октобра и новембра 1944 године), линију потцењивања борбе и Рево-

[1]) Караиванов је 1946 године написао низ чланака у листу Бугарске армије „Народна војска", а О. Василев је издао књигу под насловом: „Оружани отпор против фашизма у Бугарској, 1923—1944".

луције југословенских народа, с једне, и претенциозног уздизања заслуга Бугарске армије до несхватљивих размера и приказивања да је она ослободила Македонију, Србију, итд., с друге стране.

После изласка резолуције ИБ писање бугарских руководилаца усмерава се на приказивање како су, наводно, бугарске јединице „ослободиле” Југославију, и друге сличне глупости. Затим, старој фашистичкој армији цара Бориса приписују се неке заслуге, назива се и сада „Народна армија”, онако како је називана у току рата од неких руководилаца БРП (к).

На крају, у 1950 години, мења се гледиште о улози Бугарске армије у ослобођењу Југославије. 16 октобра 1950 године у „Работническом делу” у Софији излази чланак пуковника Гетмана, који се у потпуности разликује од свих досадашњих писаца из Софије. По Гетману излази да су бугарски руководиоци желели да извојују одлучујуће битке за ослобођење Југославије, али у томе су их омели Југословени, јер нису хтели да пусте бугарске трупе на територију Југославије како би (разуме се по Гетману) „помогли Хитлеру и олакшали Черчилу”.

Карактеристично је напоменути да су до резолуције Информбироа писали претежно официри — ранији припадници старе Бугарске армије. Међутим, после резолуције ИБ појавили су се са разним чланцима против Југославије скоро сви руководиоци Бугарске армије који су током НО рата дуже времена провели у нашим јединицама, или су ту израсли као руководиоци, например: генерали Благој Иванов и Славчо Трнски, пуковници Денчо Знепољски и Трифун Балкански, и др.[1])

Бугарски руководиоци у служби НКВД (Червенков, Поптомов и др.) „мајсторски“ су припремали ауторе разних чланака да пишу у духу мрачне информбировске логике. Они су притом хтели да постигну

---

[1]) Поред ових има и других писаца, а има и таквих који су у току рата до 9 септембра 1944 били у окупаторским јединицама у Југославији, као например, потпуковник Бајчев, који је био у 48 бугарском пуку у Струмици до септембра 1944 године.

два циља: прво, да „ауторитативно" наступе они руководиоци који су били у Југославији, те да, према томе, свим њиховим изјавама о томе да је „Титова клика" шпијунска, да је она Југославију превела на страну империјалиста, да у Југославији влада терор и томе слично, бугарски народ треба да поверује у то, јер су ти који то пишу били у Југославији и, друго, да се од бугарског народа сакрије истина, како би се мрачни циљеви совјетских руководилаца у поробљавању малих народа могли лакше остварити. Стога је Червенкову неопходно да се уништи сваки траг пријатељства, добрих и братских односа народа Југославије и бугарског народа.

2

О УЧЕШЋУ БУГАРСКЕ АРМИЈЕ У ОСЛОБОЂЕЊУ МАКЕДОНИЈЕ

Бугарски војни писци настоје да све борбе у Македонији и Србији припишу искључиво својим јединицама, ради чега и износе разне нетачности и измишљотине.

Ради лакшег упоређења са ранијим описима појединих борби, овде ћемо о учешћу Бугарске армије у тим борбама писати истим редом по коме су поједини догађаји изложени у првом и другом делу ове књиге.

О КАПИТУЛАЦИЈИ 5 БУГАРСКЕ АРМИЈЕ

Капитулација 5 бугарске армије у Македонији, захваљујући издајничком држању њених руководилаца, баца љагу на слободољубиви бугарски народ. Али, после рата, разни бугарски писци (пре и после резолуције ИБ) покушавају да пред бугарским народом у лажном светлу прикажу срамну капитулацију бугарских окупаторских јединица у Југославији. Они настоје да докажу како су ове јединице водиле борбе против Немаца, како су оне тобоже спасле Бугарску од упада немачких снага и још многе друге измишљотине.

Али, ово је само један делић покушаја обмањивања бугарског народа од стране неких његових руководилаца из доба рата и после рата. И као што сада Червенков и његови компањони покушавају да преваре бугарски народ о тобожњој „несебичној помоћи" Совјетског Савеза бугарском народу и томе слично,

тако да су многи бугарски писци и руководиоци, у жељи да прикрију свој опортунизам, покушали да отпор бугарског народа потпуно лажно претставе, као например: да је покрет отпора „постојао много година пре рата" (Караиванов); да је Бугарска још пре 9 септембра 1944 година била „скоро сасвим ослобођена" (Караиванов); итд. Они су покушали да варају бугарски народ и о улози Бугарске армије током рата, например: по писању разних бугарских писаца, а и по разним писмима ЦК БРП (к), Бугарска армија је „део народа" (Орлин Василев); Бугарска армија је била „јединствена оружана сила на Балкану" (писмо ЦК БРП (к) из 1942 године); Бугарска армија се није борила против партизана, већ је „покровитељствовала према партизанима" (Орлин Василев); она „није испуњавала војне заповести својих фашистичких организатора и проводилаца борбе против партизана" (генерал Б. Иванов); Отечествени фронт је узео власт у држави 9 септембра 1944 године „уз подршку" ондашње фашистичке војске (Караиванов); итд.

Овде није место нити је могуће да се изнесу све њихове лажи и измишљотине које служе искључиво за обмањивање бугарског народа (наше и друге народе не могу варати). Била нам је намера да са неколико речи, на познатим догађајима из доба рата, истакнемо примере фантастичних измишљотина, које, разуме се, имају своје тенденције. Оне имају за циљ да сакрију опортунизам бугарских руководилаца у току рата; да сакрију злочине извесних бугарских команданата и да се додворе московским властодршцима.

Разматрајући разоружање[1]) бугарских окупаторских јединица у Југославији, ми износимо истину да

---

[1]) Још 1946 године, бугарски потпуковник Караиванов у листу „Народна војска", органу Бугарске армије, а у чланку „Други светски рат" о овоме поред осталог, износи: „Делови 1. корпуса и 5 армије (Југославија и Македонија) били су помешани са јаким немачким, првенствено брзим јединицама, које су имале јаку ударну моћ. Налазећи се у централном положају у односу на наше разбацане јединице и користећи се својом покретљивошћу, немачке јединице су могле да упуте *надмоћне снаге* противу сваке од наших група и да на тај начин туку наше дивизије почесно. То се доиста и догодило,

је шака Немаца — свега око 4 батаљона Немаца разоружала скоро целу бугарску армију; али једновремено ми не поричемо борбе неких бугарских јединица на југословенско-бугарској граници, које су делом саме, а делом у заједници са нашим јединицама, водиле против Немаца. Например: случај код Куле, Власотинаца и још неке друге мање борбе. Али, тврдња да су Немци покушали да продру у Бугарску углавном је измишљена од стране Караиванова.

Немци (немачки команданти) у својим изјавама поричу да су имали намере да продру из Македоније у Бугарску. Ако се узму у обзир оперативне могућности Лерове групе у Грчкој, Албанији и Македонији, онда је јасно да се немачке снаге нису могле усмерити у правцу Бугарске, када је тамо већ била Црвена армија. Напротив, оне су тежиле да се што пре извуку из Грчке, Албаније и Македоније. Свака акција Немаца према Бугарској претстављала би само задржавање Лерове армије и њено довођење у још тежу ситуацију.

али не у потпуности, с обзиром на сналажење неких команданата и с обзиром на борбену истрајност њихових јединица. На превару Немци су успели да разоружају само неке од корпусних јединица у Нишу, мале јединице 24. и 25. пешадиске дивизије, већи део 14 и 15 пешадиске дивизије и већи део разних осигуравајућих и позадинскх јединица. Друге јединице, као херојски гарнизон у Прилепу, 17 пешадиска дивизија (нарочито њена струмичка група) и скоро све остале дивизије корпуса успели су да пробију себи пут кроз немачке кордоне и да се врате у земљу".

На другом месту:

„Гонећи наше јединице које су отступале из Србије и Македоније, Немци су неколико пута покушавали да продру у нашу земљу да би омели мобилизацију наших трупа, а по могућности и устројавање народне власти. Од 9 до 14 септембра 1944 године *Немци су покушавали да продру* преко Куле за Видин, преко Деве Баира за Ћустендил — Софију, преко Царевог Села за Горњу Џумају и преко Струмице за Петрич. Са изузетком малога успеха који су Немци забележили освајањем Куле, сви остали њихови покушаји сломили су се пред нашим брзо упућеним заштитним јединицама".

(Као што се види, Караиванов измишља надмоћне немачке снаге, иако је свега неколико немачких батаљона разоружало 5 бугарску окупаторску армију. Он затим не спомиње све окупаторске јединице, као например: 29 дивизију, 1 и 2 коњички пук и др. — примедба М. А. Подвукао М. А.)

Лер је, пошто је одустао од продора долином Мораве, кренуо своју армију преко Косова и Санџака, те, према томе, још мање је могло бити говора о неком продирању у Бугарску.

Лер је у Македонији и даље на север водио само такве операције које су му обезбеђивале извлачење главних снага и продужење отпора у Југославији. Например у Источној Србији Немци су организовали одбрану са циљем да заштите Београд (у плану Немаца било је да одбрану територију Србије организују јужно од Београда) и да обезбеде извлачење и прихват Лерове армиске групе из Грчке. Овим се и може објаснити дејство Немаца према Кули и Власотинцима, као и неке борбе у правцу Пирота.

На сектору Македоније Немци нису ни покушавали да продру у Бугарску, нити су вођене ма какве одбранбене борбе на југословенско-бугарској граници. Изузетак чине дејства за Буковик, али су она била одбранбена за Немце, а нападна за Бугаре. Немци са Буковика нису уопште могли да изврше напад према Бугарској, јер су у његовом рејону имали само једну ојачану чету а свакоме је јасно да се са једном четом не може вршити продор у Бугарску. На криворечком правцу Немци нису ишли даље од Криве Паланке, а ка Деве Баиру су слали само извиђачке групе.

Све измишљотине разних бугарских писаца о опасности по Бугарску, о наводном покушају Немаца до продру у њу, о одбранбеним борбама, итд., имају за циљ да оправдају неактивност Бугарске армије, односно издајство њених старешина. Међутим, да 9 септембра 1944 године није постојала никаква опасност по Бугарску од упада Немаца потврђују, поред осталих, и Васил Коларов бивши претседник Бугарске владе и пуковник Рошавелов.[1])

[1]) Васил Коларов у чланку „Девети септембар и БКП" у листу „Отечествени фронт" од 8 септембра 1948 пише:

„9 септембра на бугарској територији није било више никаквих озбиљнијих немачко-фашистичких снага, способних да ремете народни антифашистички устанак".

Рошавелов о овоме наводи следеће: „Стварне одбранбене борбе нису се развиле". (Војно-историски зборник, књ. 58, издање 1946 — Софија).

ЗАДАЦИ БУГАРСКЕ АРМИЈЕ

Пре него што пређемо на разматрање операција према писању појединих бугарских писаца, неопходно је да се са неколико речи осврнемо на задатке бугарских јединица и њихово извршење, онако како их поједини бугарски писци износе, пошто не располажемо другим документима.

Према писању генерала Б. Иванова, бугарске јединице су добиле задатак да дејствују ка долинама Мораве и Вардара, да туку непријатељска обезбеђења и да пресеку комуникације којима су се Немци извлачили из Грчке кроз Македонију и Србију.[1])

Разуме се, и по генералу Б. Иванову и по писању разних писаца као што су Караиванов, Рошавелов и др., Бугарска армија је после низа сјајних (у оригиналу — блестјашћих) операција „извршила" задатке, „пресекла" долине Мораве и Вардара, „ослободила" Македонију и Србију и тукла „на Косову једну од највећих и одлучујућих битки за ослобођење братске Југославије"[2]), итд; а што се тиче наших јединица, њих нема, оне су или тек у „формирању" или се неодређено назначује да су „партизанске јединице садејствовале" итд.

Морамо овде нагласити да Бугарска армија по свом квалитету ниуком случају није могла бити таква какву би је појединци хтели да претставе.

Ово је и логично, јер се једном „специјалном заповешћу" (по Б. Иванову) стара фашистичка армија није могла да претвори у Народну армију. За ово је потребан огроман, дуготрајан, напоран рад на прева-

---

[1]) „Нашој војсци је наређено да наступа ка долинама р. Мораве и Вардара, да туче непријатељска обезбеђења (у оригиналу — заслони) и брзим дејством да пресече путеве за отступање немачких јединица на север". (Генерал Иванов Благој — „Работническо дело", бр. 132—136 за 1949 годину — Софија).

[2]) У „Работническом делу", бр. 275, за 1948 г. Рајчев пише:

„Задатке је наша војска сјајно испунила, (мисли се на испуњење задатака од стране Бугарске армије — наша примедба), — она је добила једну од највећих и одлучујућих битки за ослобођење братске Југославије".

спитавању борачког и старешинског састава и енергично чишћење Армије, а свега тога у ондашњој Бугарској армији није било.

Бугарски војни писци посебно истичу да су њихове јединице пресекле долине Мораве и Вардара и тиме омеле извлачење Немаца из Грчке, износећи притом да су постигле и неке друге оперативне успехе — што је у суштини измишљено.

Избијањем армиске групе генерала Дапчевића и тенковског корпуса Црвене армије генерала Жданова у долини Велике Мораве 10 октобра 1944, практично је за Немце била разбијена одбрана Србије, а за Лерову групу пресечена комуникација долином Мораве. Овоме треба додати још и то да су наше јединице већ од септембра држале комуникације од Бујановца до Грделице. Немци су већ крајем септембра одустали од пробијања долином Мораве и продужили своје извлачење преко Косова.

Када је долина Мораве била потпуно искључена за повлачење Лерове групе (време око 10 октобра) — Бугарска армија је тек онда отпочела офанзивно дејство (1 и 2 армија 8 октобра, 4 армија 16 октобра).

Што се тиче долине Вардара, ни бугарске ни наше јединице нису успеле да је у потпуности пресеку и тиме спрече немачко извлачење из Грчке. Немци су успели, иако под борбом, да извуку скоро све своје снаге сем једног ешелона (група „Штојерер”, јачине девет батаљона), који је првих дана новембра из рејона Битоља одбачен ка Охриду, а затим на територију Албаније, али у овоме бугарске јединице нису узеле никаквог учешћа. Остале немачке снаге којима је пресечен пут за извлачење биле су уствари незнатне групице које су се на један или други начин одвојиле од својих јединица.

Стога се не може говорити о пресецању долине Вардара, а најмање да су га извршиле јединице Бугарске армије.[1])

---

[1]) Јединице 1. бугарске армије стигле су у долину Вардара — у Скопље тек 14 новембра, када је и последња немачка заштитница напустила долину Вардара под ударцима јединица НОВ и ПОЈ. У ово време мањи број Немаца био је

О РАДУ 1. БУГАРСКЕ АРМИЈЕ НА ПРАВЦУ КРИВА ПАЛАНКА — КУМАНОВО

У ранијем излагању изнели смо да је са 1. бугарском армијом, на овом правцу, дејствовала и наша Кумановска дивизија (17. и 18. бригада, док је 16. бригада дејствовала у Качаничкој Клисури). Поред овога, у рејону Бујановца дејствовале су 2 и 3 косовска бригада, а касније и 46. дивизија. Међутим, бугарски писци друкчије износе ове историске чињенице.

По Караиванову и Рошавелову наше се јединице уопште не спомињу. По П. Х. Иванову и Кирчеву учешће наших јединица је нејасно: „садејствовале су јединице Југословенске војске". Које јединице? где? како и колико? — то се не види.

Генерал Иванов коригира поменуте бугарске војне писце и тврди да је учествовала „Кумановска партизанска бригада, састава 500 људи, распоређених по 100 — 200 људи по пуковима 2. бугарске пешадиске дивизије".

Међутим, у нашим описима ових операција (уз које смо дали довољно докумената) јасно смо истакли да су и пре почетка дејства 1. бугарске армије, као и за цело време операција од Криве Паланке до Куманова, садејствовале наше јединице у јачини од четири ударне бригаде и других јединица команди подручја и команди места. При овоме напомињемо да су само три ударне бригаде и језгро артиљериске бригаде Кумановске дивизије бројале преко 6.000 људи.[1])

Бугарска 1. армија, знатно надмоћнија од немачких снага које су се налазиле на правцу Крива Паланка — Куманово, потпомогнута дејством наших јединица и постојањем велике слободне територије, имала је све могућности за извођење обухватног маневра. Али, она није умела да искористи ове повољне

у Западној Македонији помешан са балистичким јединицама, чије је уништење било у току.

[1]) Радиограм од 15 октобра са сектора Куманова, упућен ГШМ, говори о бројном стању ових бригада. Он гласи... „16. бригада броји 1.700, 17. бригада 2.074 и 18. бригада 1.992 борца; формирали смо артиљерију од 7 противтенковских топова и 3 топа 75 мм са 243 бораца за послугу".

околности. Она је наступала веома споро; за 35 дана прешла је 65 км или просечно 1,8 км дневно. Затим, поред свих повољних могућности, почев од Криве Паланке па до Куманова, нигде није успела да уништи непријатељске снаге, већ је, напротив, недовољном активношћу старешинског кадра немачким снагама пружена могућност да се извуку и организују одбрану на следећим положајима.

Услед овако спорог развоја јединице 1. бугарске армије, немачке снаге су извршиле задатак бочног осигурања за повлачење својих снага из Грчке. За овакво споро дејство 1. армије неки бугарски писци, као што су Рошавелов, Кирчев и др., бацају кривицу на борце. Међутим, борци су дали релативно велике жртве, али старешински кадар бугарских јединица у већини случајева није био дорастао за извршење постављених задатака, нити је био спреман за борбу противу Немаца. Другим речима, добар део старешинског кадра били су фашистички официри и, природно, морално и политички нису били за борбу за слободу свога народа. Ово потврђују многобројни примери, као: случај паничног напуштања положаја пред Кумановом — пошто су бугарски официри дим, који су Немци пустили. прогласили за „бојне отрове"; или, 2 коњичка бригада у с. Колицко седи без обезбеђења; или услед артиљериског дејства Немаца, изјутра 23 октобра, старешине 13 пука пред Страцином задржавају јединице на месту цео дан; или, 2 пешадиска дивизија, услед неуспеха једног њеног пука, који је извршио продор према друму Куманово — Скопље, остаје цело време напада на Куманово неактивна у рејону Пчиње; и још много других примера.

Но, и поред овога, нужно је истаћи да наше јединице (Кумановска дивизија са 2 бригаде и јединице Команде подручја и Команде места) нису биле способне да саме ликвидирају Немце на правцу Крива Паланка — Куманово, због тога што су и бројно и технички биле знатно слабије. Њихово дејство било је усмерено на изненадне нападе на поједине посаде и транспорте, на садејство са бугарским јединицама;

конкретно, оне су садејствовале 1. бугарској армији у затварању планинског правца преко Рујена и Козјака, што су са успехом извршавале.

О БОРБАМА 4. БУГАРСКЕ АРМИЈЕ У ДОЛИНИ БРЕГАЛНИЦЕ И НА СТРУМИЧКОМ ПРАВЦУ

Као и код других борби, тако и овде, бугарски руководиоци и војни писци не спомињу наше јединице, или то чине неодређено. Генерал Иванов, описујући борбе у долини Брегалнице — прво спомиње 50 НО дивизију, затим исту заборавља, а после тога спомиње неке новоформиране јединице.

Генерал Иванов признаје у својим излагањима да је 17 и 18 октобра 5. дивизија (без једног пука), заједно са нашом 50 НО дивизијом водила борбу за калиманске положаје. Само никако не спомиње да командант армије није извршио план који је био утврђен у Штабу 4. бугарске армије, као ни то да је за један дан одложио почетак напада, а да притом није известио наше јединице — (конкретно Главни штаб Македоније, који се тада налазио у Митрошинцима).[1])

У даљем излагању генерал Иванов, говорећи о борбама око Кочана, тврди да наше јединице нису у њима учествовале, а о борби код Штипа говори као да су 5 бугарску дивизију помогле неке македонске јединице.[2])

Пуковник Пецо Трајков у својој књизи: „Национализам скопских руководилаца", штампаној у Софији 1949 године, поред свих лажи, фантастичних измишљотина, разних погрда на рачун нашег руководства, ипак, говорећи о дејству Брегалничко-струмичког кор-

[1]) Писмо пуковника Маринова од 15. 10. 1944 године, као и одговор Главног штаба Македоније од 16. 10. 1944 год. ово потпуно јасно и недвосмислено потврђује, а текст ових писама даће се у нашем даљем излагању.

[2]) Б. Иванов пише:

„После тога (мисли се после заузимања Кочана — наша примедба) дивизија, помогнута од већ формираних македонских јединица и 2 коњичке бригаде, води борбе са непријатељем на низу положаја између Кочана и Штипа, који је био ослобођен 8. XI."

пуса (хвалећи себе), несвесно или нехотице износи неке истине и тиме побија све бугарске писце, па и генерала Иванова. Истина, Пецо Трајков жели да успехе припише у крајњој линији бригади „Гоце Делчев",[1]) а индиректно Бугарској армији, која је формирала поменуту бригаду. Узгред напомињемо да по глупим разматрањима Пеце Трајкова испада да је бригада „Гоце Делчев" „ослободила" Македонију. Ово је, иако смешно, ипак нова теорија „војсковође" — парадмајстора и шпијуна Пеце Трајкова. Али, ова нова теорија је забила нож старим теоријама бугарских писаца о ослобођењу Македоније, јер се тек сада за неке бугарске руководиоце и писце не зна ко је „ослободио" Македонију, да ли Бугарска армија или бригада „Гоце Делчев"?!

Без обзира на истицање заслуга бригаде „Гоце Делчев" и на схватања Пеце Трајкова о борцима из Бугарске и Македоније и томе слично — из његовог излагања се може закључити: да је 50. НО дивизија водила борбе заједно са јединицама 4. армије од бугарско-југословенске границе па до заузимања Кочана; затим, да је 50. НО дивизија, после заузимања Кочана (без јединица 4. армије), пребачена на сектор Штипа и, на крају, да је 50. НО дивизија заузела Штип и продужила дејство ка Велесу и Скопљу, такође без јединица 4. бугарске армије.[2])

[1]) Формирана у Софији од Македонаца — насилно мобилисаних бораца у старој Бугарској војсци (о њој ће бити говора посебно).

[2]) Борбе на брегалничком правцу Пецо Трајков овако претставља:

„50. дивизија била је упућена правцем: село Блатец, Лаки, Виница, а друге јединице правцем: Калиманско Поље, Кочани, где су водиле тешке офинзивне борбе против немачких јединица заједно са 5 п. дивизијом 4. армије; после заузимања Кочана дивизија се упутила према селу Никоман и после заузимања Штипа правцем Велес—Скопље. У тим бојевима борци — бугарски војници, Македонци последњег позива и добровољци који су дошли из Бугарске заједно са партизанима — показали су чуда од храбрости, неустрашивости и хероизма". (За Трајкова борци-Македонци, повучени из Бугарске армије — који су насилно мобилисани за време окупације — и када се налазе у јединицама НОВЈ — још су увек бу-

Као што смо већ раније навели, 5 бугарска дивизија (без једног пука) заједно са нашом 50 НО дивизијом водила је борбе на Калиманцима и за Кочане. После заузимања Кочана она је остала и више није водила никакве борбе. Касније, по ослобођењу Штипа, отприлике увек на дан марша, кретала се за нашом 50 НО дивизијом све до Катланова, одакле је враћена назад по наређењу издатом на лицу места од команданта и комесара Главног штаба Македоније.

50. НО дивизија сама је водила борбе за Штип и сама је, без икакве помоћи од стране бугарских јединица, заузела Штип. Генерал Иванов покушава да на струмичком правцу[1]) прикаже неке борбе или, тачније речено, да их измисли, пошто ни 2 коњичка бригада, ни 5 пук, ни 7 дивизија нису водиле борбе.

Међутим, по ономе што пише П. Трајков о дејствима на струмичком сектору[2]) може се закључити да је 51. дивизији садејствовао само 5 пук (у току рата Трајков је тврдио да се тај пук, као и 7. дивизија, држао пасивно, док је наша 51 Струмичка дивизија водила борбе), као и то, да 7. дивизија и 2 коњичка бригада нису учествовале у борбама, иначе би П. Трајков свакако и њих поменуо.

гарски војници, а борци јединица НОВЈ, који нису дошли из Бугарске војске, за П. Трајкова су партизани — наша примедба).

[1]) Борбе у „одбранбеној фази" рата генерал Иванов не описује, вероватно због исувише срамног и издајничког држања и паничног бекства 48 пука и 2. коњичке бригаде.

[2]) Борбе на струмичком сектору Пецо Трајков овако претставља:

„51 див. Брегалничко-струмичког корпуса пребачена је у рејон: Радовиште, Валандово, Дојран и Ђевђелија".

„Својом 20 бригадом 51. дивизија је пресекла отступницу немачким јединицама из Грчке — путем Дојран, Струмица, Радовиште, 21 бригада исте дивизије заједно са 5 пеш. пуком из 4. бугарске армије, дејствовала је у рејону Струмица — Радовиште, а 4 бригада исте дивизије у рејону Валандово — Ђевђелија", и даље: „Заједно са горе поменутим бугарским јединицама (5 пук 4. армије — наша примедба) 4, 20, 21 и артиљериска бригада 51. дивизије овога корпуса угрозиле су и извршиле напад на Струмицу и после крвавих борби, које су трајале неколико дана, 6 новембра заузеле су град".

Другим речима, П. Трајков тврди оно што смо ми тврдили, тј. да бугарске јединице на овоме сектору нису водиле борбе.

Природно је да се није много ни могло очекивати од поменутих бугарских јединица. 5 пук је имао строго ограничен задатак да штити правац ка Берову. Како је пук био далеко од дивизије (ова се налазила ангажована у борбама код Царевог Села и Кочана), а још даље од Команде армије (ова је била у Горњој Џумаји) није могао ништа да ради нити да добија конкретна наређења; притом није било иницијативе код команданта пука.

Јединице 7 рилске дивизије и 2. коњичке бригаде биле су веома слабог морално-политичког стања. До 9 септембра оне су биле окупаторске трупе у Егејској Македонији — васпитаване да је Немачка армија „непобедива", а са сопственим веома слабим официрским кадром (официри су били фашистички настројени, исти они који су и раније били у дивизији, изузев заменика команданта).

Као што је раније напоменуто, у борбама код Струмице, у септембру, 48 пук и 2 коњичка бригада претрпели су неуспех и били потпуно разбијени. Ово се негативно одразило на морално-политичко стање 7 рилске дивизије. Посматрајући све изнете околности у којима су се налазиле бугарске јединице, потпуно је разумљиво што оне нису биле способне за озбиљније и теже борбе, а то и бугарски војни писац пуковник Кирчев потврђује.[1])

Ово је главни разлог што јединице 5 и 7 бугарске дивизије нису учествовале у борбама за Струмицу, већ су стајале потпуно неактивне.[2])

---

[1]) „Неуспели развитак првобитних дејстава у правцу Струмице и знатно растројство наших јединица овде ограничавале су могућности да армије предузму одлучан напад у правцу долине р. Вардара". („Отечествена војна 1944—45", страна 52—53).

[2]) Депеша од 9. 11., упућена Врховном штабу, јасно приказује борбе код Штипа и Струмице.

„Јединице Брегалничког корпуса после петодневних жестоких бојева заузеле су Штип, Радовиште, Струмицу, Валан-

О БИЦИ ЗА СКОПЉЕ

У времену док су наше јединице водиле битку за Скопље, 1. бугарска армија, заједно са нашом Кумановском дивизијом, заузела је Куманово 12 новембра. Предњи делови 1. бугарске армије стигли су у Скопље тек пошто је ово било ослобођено и потпуно очишћено од Немаца (командант 1. бугарске армије покушао је да у Скопљу одржи параду — што је од стране Главног штаба Македоније забрањено). Командант 1. бугарске армије није хтео 14 новембра да ангажује снаге у борбама према Тетову и Качанику -- где су наше јединице водиле веома тешке борбе. Овакав став ондашњег руководства 1. бугарске армије јасно је испољавао великобугарске намере, које су се огледале у жељи да се стабилизују у Скопљу, да се парадом покажу као „ослободиоци" Македоније, итд., док се за борбу противу Немаца нису много бринули.

Што се тиче 4. бугарске армије, односно њене 5 дивизије, она није ни стигла до Скопља (предњи делови ове дивизије стигли су до Катланова, одакле је дивизија, према усменом наређењу Главног штаба Македоније, враћена за Бугарску).

А сада да погледамо како приказују Битку за Скопље неки бугарски руководиоци и војни писци. Они заправо и не говоре о бици за Скопље, већ о „улажењу" или „освајању" Скопља.

У низу чланака под насловом „О Другом светском рату" у органу Бугарске армије, листу „Народна војска" од 1947 године, потпуковник Караиванов — битку за Скопље описује једном јединим фразом:

„... армија је освојила Куманово, *а 14 новембра једновремено са јединицама IV армије и Скопље*".

По писању пуковника Кирчева и П. Иванова —

дово, Дојран и Ђевђелију и његова једна колона кренула на Велес".

За све време ових борби Бугари су се налазили према Штипу на линији Кучићино — Соколарци, према Струмици на Палазлији и код Новог Села (удаљено од Штипа око 19 км, од Струмице више од 22 км — наша примедба).

„У току последње недеље Бугари су били потпуно неактивни".

Скопље је ослобођено 13 новембра (значи дан раније од Караиванова).

У једном чланку пуковника Рошавелова (штампаном у „Војно-историском зборнику", на страни 56 и 57 — књига 58) овако се приказује „ослобођење" Скопља од стране бугарских јединица:

„I армија, *без нарочитих напора, 14. XI. заузела град Скопље*" и даље, говорећи о 4 бугарској армији, наводи: *„13. XI. 5. пешадиска дивизија ушла је у Скопље, заједно са деловима I армије*" (све подвукао М. А.).

У излагању ових писаца види се прилична збрка. Например: прво, не зна се када је Скопље ослобођено — 13 или 14 новембра! По Рошавелову изгледа и 13 и 14 новембра! Затим, код Рошавелова је 1. армија 14 новембра заузела Скопље, а одмах затим се констатује да је 5. дивизија са деловима 1. армије 13 новембра ушла у град (не говори да ли су вођене борбе), по чему испада да се прво у један град улази, па се после тај исти град заузима!? На крају — се незна — ко је заузео град, 1 или 4 армија, или пак заједно, и једна и друга.

Поменути бугарски писци олако „ослобађају" Скопље. По њиховим излагањима не види се да ли су уопште вођене борбе, а то је могуће само зато, што бугарске јединице уопште нису учествовале у бици за Скопље. Они би требало да знају да се у Скопље није могло лако ући. То није био марш на Скопље, него тешка и крвава тродневна битка (један дан на спољној одбрани и два дана уличне борбе) у којој је учествовало преко 15.000 наших бораца противу утврђеног немачког гарнизона јачине преко 6.000 бораца.

Посебно ћемо се задржати на писању бугарског генерала Благоја Иванова. Своја тврђења поткрепићемо извесним документима из времена саме битке.

Износимо целу мисао генерала Иванова о борбама за Скопље. Ево шта он говори:

> „Делови пуковника Попова наступали су 12 новембра и 13 новембра су у 23 часа стигли на периферију града Скопља. Исте ноћи (значи 13/14 новембра — наша примедба) ушли су у град. По-

сле подне (ког дана?, по редоследу мисли 14 новембра — наша примедба) у Скопље је ушла цела 2 пешадиска дивизија и водила је борбе против немачког гарнизона, заједно са југословенским партизанима".

А сада да направимо паралелу између оног што генерал Иванов пише и стварног развоја догађаја:

1) Ми тврдимо да је напад на спољну одбрану Скопља отпочео 11 новембра, то Иванов не побија — значи слаже се. У то време 1. армија је водила борбе код Куманова.

2) 12 новембра је вршен напад на сам град и вођене су уличне борбе. Депеша упућена врховном команданту 12 новембра у 18.10 часова гласи:

„Борбе за Скопље су у току".

Ово Иванов не пориче, но за 12 новембар Иванов говори да су делови пуковника Попова отпочели наступање ка Скопљу. Када, у колико часова су 12 новембра отпочели наступати, са које линије и колико су били јаки ти делови пуковника Попова? — о томе не говори Б. Иванов. Према подацима пуковника Кирчева, команданти дивизија 1. армије били су генерали: Генчев, Тошев, Доцев (пуковник Кирчев — „Отечествена војна 1944 — 45", стр. 45). Могло би се закључити да је пуковник Попов био један од команданата пукова, а пошто су само његови делови кренули, значи 12 новембра је ка Скопљу кренуло из састава 1. армије мање од једног пешадиског пука. Само остаје неодређено када су кренули, са које линије и до које линије су стигли?

3) 13 новембра се у Скопљу продужавају уличне борбе. Радиограм Врховном штабу од 13 новембра у 11.20 часова гласи:

> „Наше јединице, водећи тешке уличне борбе у Скопљу, овладале су делом града на десној обали Вардара, освојиле Душанов мост и пребациле се на леву обалу реке..."

По генералу Иванову делови пуковника Попова 13 новембра у 23 часа стигли су на периферију Скопља, а на ком делу града — не говори. Међутим, не види се да ли су успоставили везу са нашим јединицама,

да ли су наишли на некакав отпор од стране Немаца, итд.

Наше јединице нису приметиле долазак јединица пуковника Попова на периферију Скопља — што практично значи да јединице Попова нису биле ту, јер би иначе морале да буду примећене, пошто би се са њима успоставила веза; утолико пре што је на правцу Куманова било бочно обезбеђење.

4) Ноћу 13/14 новембра извршено је чишћење града од Немаца. Радиограм Врховном штабу од 14. 11. изјутра гласи:

> „Наше јединице заузеле град Скопље, врше чишћење заосталих непријатељских упоришта".

По Иванову, јединице пуковника Попова улазе у град (истина, не говори да ли су водиле борбу или не! Оне само улазе у Скопље). Међутим, прва патрола бугарских јединица са правца Куманова стигла је код нашег бочног обезбеђења тек око 5 сати изјутра 14 новембра. Ноћу 13/14 новембра бугарске јединице нису стигле у Скопље.

5) 14 новембра наше су јединице, пошто су потпуно очистиле Скопље, водиле борбе на правцу Качаника и Тетова. Радиограм о потпуном ослобођењу Скопља од 14 новембра у 10.30 гласи:

> „Јединице 42, Кумановске и 50 дивизије НОВ Југославије (од Кумановске дивизије 16. бригада тј. две дивизије и једна бригада — наша примедба) ослободиле су 14. XI. у 8 часова престоницу Федеративне Македоније, град Скопље, после дводневних жестоких уличних борби..."

По Б. Иванову 14 новембра „победоносно" улази 2 пешадиска дивизија у Скопље — и води борбу са немачким гарнизоном — који не постоји — јер после 8 часова 14 новембра нема Немаца у Скопљу (сем заробљеника).

Да су бугарске јединице учествовале у бици за Скопље и генерал Иванов и други војни писци не само што би описали ток битке, него би дали и број жртава и величину ратног плена, као што то редовно раде за сва места где су водили борбе (што је правилно), али за Скопље тих података досада још нема.

3

О ОДНОСИМА СА РУКОВОДИОЦИМА ОФ БУГАРСКЕ

У наредним излагањима задржаћемо се на неким интересантним моментима у односима наших и бугарских руководилаца после 9 септембра па до новембра 1944 године, искључиво по проблемима дејства бугарских јединица у Македонији. Овај контакт је карактеристичан, јер се у поступцима бугарских руководилаца јасно уочава шовинизам и великобугарски став према Македонији и македонском народу, и то у временском периоду када је тек био скинут фашистички јарам са врата бугарског народа (да би му га сада други наметнули) када је требало да сређују своје унутрашње стање.

СПОРАЗУМЕВАЊЕ О ЗАЈЕДНИЧКОМ ДЕЈСТВУ

Бугарска Врховна команда, иако је знала да од 5 окупаторске армије у Македонији није остало ништа, да она у септембру практично није постојала[1]), одредила је новог команданта ове армије, генерала Кецкарова. Једновремено су бугарски руководиоци известили нашег врховног команданта, друга Тита, о томе да су наредили команданту 5 бугарске армије (која није постојала) да сарађује са јединицама НОВ и ПОЈ у борби противу Немаца. Поводом овога, друг

---

[1]) Ми смо описали распад 5 бугарске фашистичке армије. Овде цитирамо један радиограм упућен врховном команданту, другу Титу, поводом овог случаја:

„Бугарска 5 армија као целина више не постоји. . . " и даље се ређа начин разоружања. (Књига депеша ГШМ, бр. 11, од 15. 9. 1944).

Тито је наредио Главном штабу Македоније (радиограм од 15. IX. 1944) да се састане са генералом Кецкаровим и утврди координацију заједничких операција. Овом приликом друг Тито је наредио да (поред команданта и комесара Главног штаба Македоније) овоме састанку присуствују делегат Врховног штаба друг Темпо и начелник Главног штаба Македоније генерал Илић.

Нужно је да нагласимо да је, пре но што је дошло до састанка са Кецкаровим, врховни командант друг Тито тражио од Главног штаба Македоније и друга Темпа мишљење о томе како би народ, после капитулације бугарских јединица на територији Југославије, примио сарадњу са бугарским трупама. Даље, друг Тито је нагласио да би „бугарске јединице морале бити под нашом командом на нашој територији..."[1])

Радиограмом бр. 4 од 18 септембра друг Темпо и командант Главног штаба Македоније дали су мишљење да македонски народ нерадо гледа на сарадњу са бугарским трупама, јер су у више случајева, и поред образовања ОФ владе, бугарске јединице задржале непријатељски став према македонском народу и његовој војсци. Затим је наглашено да сарадња са Бугарском војском ни у војничком погледу не би много помогла, јер је она у то време била „деморалисана и није ни за какву борбу".

На основу наређења врховног команданта друга Тита, уговорен је састанак са генералом Кецкаровим, који је одржан 23 септембра у малом градићу Источне Македоније, Пехчеву (о резултату састанка обавештен је врховни командант радиограмом од 23 септембра 1944.[2]) Сам састанак текао је у пријатељском разговору. Генерал Кецкаров је изнео да, наводно, нова ОФ бугарска влада жели да узме учешћа у борби противу Немаца у Македонији, како би се тиме спрала љага коју су борбом противу народа Југославије ранији фашистички режими Бугарске бацили на бугарски народ. Генерал Кецкаров, који је био само

[1]) Радиограм број 48 од 17. 9. 1944.

[2]) Књига депеша Главног штаба Македоније, бр. 11.

војник и ништа више, изгледа да је искрено говорио оне фразе о борби противу Немаца, које му је лицемерно натурило бугарско руководство, а можда и само руководство Бугарске комунистичке партије. Каснији догађаји, тачније речено поступци чланова ЦК БРП (к) демантовали су још истога дана речи генерала Кецкарова (о овоме биће говора касније).

На састанку са генералом Кецкаровим, после анализе стања 5 бугарске армије и утврђивања да она више не постоји — (сем незнатног дела бораца код Прилепа)[1]), затим после разматрања дотадашњег односа бугарског руководства према македонском народу, и процене ситуацију на фронту у Македонији, донета су решења[2]) да се тражи одобрење од маршала Тита да прими бугарску делегацију и да се реши питање начина извлачења остатака 5 бугарске армије код При-

---

[1]) Овог дана, тј. 23. 9, упућена је депеша маршалу Титу о стању 5 бугарске армије следеће садржине: „Од 5 бугарске армије остало је код Прилапе око 800 војника. Та армија уствари не постоји. На границу је доведена 4 бугарска армија са турске границе, ова је деморалисана и за борбу неупотребљива". (Књига депеша ГШМ, бр. 1, 23. 9. 1944).

[2]) На састанку је састављен протокол у коме је изнето следеће решење:

„1) Да се упита маршал Тито за слање војних узајамних делегација — војних претставништва код врховних штабова Бугарске и маршала Тита.

2) Да се упита Бугарска влада како да се помогне извлачење 15 дивизије. Артиљериски материјал да се преда ослободилачким јединицама Македоније или цео артиљериски пук да остане за дејство са овим.

3) У погледу заједничког дејства у општим операцијама да се тражи одобрење маршала Тита. По питању припрема и извођења да се одмах указује помоћ.

4) Да се замоли Бугарска влада да изјасни свој став у погледу признавања решења АСНОМ-а, који се састао у манастиру Пчињском.

5) У Македонску ослободилачку бригаду (мисли се на бригаду „Гоце Делчев" — наша примедба) да уђу сви војници из Македоније — позива 22. и 23. годишта и добровољци.

Да се одреде официри за везу између Македонске ослободилачке војске и бригаде".

Протокол су са бугарске стране потписали Кецкаров и још три официра, а са наше Темпо и командант и комесар Главног штаба Македоније.

лепа, а у односу на заједничка дејства да се претходно тражи одобрење маршала Тита, али да се у смислу припрема операција и извиђања организује сарадња. Потом је у неколико речи поменут и начин формирања бригаде „Гоце Делчев”.

Најкарактеристичнија тачка целог споразума јесте четврта тачка протокола, којом се тражи да се ондашња влада ОФ Бугарске изјасни по решењима АСНОМ-а (Антифашистичког собрања народног ослобођења Македоније), другим речима, по признавању Македоније. Ова је тачка била неминовна, јер бугарски руководиоци никада (све до Бледског споразума) нису признавали постојање Македоније, па, према томе, ни постојање македонског народа. Бугарски руководиоци (чланови ЦК БРП(к)) у разговорима су износили да они признају Македонију, али да не смеју то да објаве, тобоже да не би наљутили своју буржоазију. Уствари они су били ти који никако нису хтели да признају постојање македонског народа (о овоме има много докумената). Они су били и остали на позицијама великобугарских шовиниста.

Истог дана начелник штаба Бугарске армије (писмо бр. 5928, од 23. 9. 1944 — Софија) извештава Главни штаб Македоније да ће Бугарска армија, по тражењу совјетског командовања, предузети операције у Македонији и Србији и уверава Главни штаб Македоније да ће дејства Бугарске армије имати само војни карактер.

Док су се овако у пријатељском тону развијали разговори са претставником званичне Бугарске, дотле је претставник ЦК БРП (к) имао сасвим други став. У мојим белешкама о овоме је забележено следеће[1]):

„У току ноћи стигао је генерал-мајор Копчев и захтевао да хитно разговарамо (ово се догађа у Пехчеву). Генерал Копчев је тоном велике супериорности отпочео да се претставља да је члан ЦК Радничке партије у Бугарској и да је опуномоћен да води разговоре са нама (са Главним штабом Македоније). Одмах

[1]) Оригинал мојих бележака налази се у Историском одељењу ЦК КПМ.

је почео супериорним тоном и са потцењивањем да пита шта смо у току дана са генералом Кецкаровим разговарали, и добио сам утисак да ЦК или није желео тај наш састанак са Кецкаровим, или су пак желели они сами (мисли се на чланове ЦК БРП (к) — садашња примедба) претходно да разговарају са нама па после да се разговара са Кецкаровим. Копчев је својим осорним тоном продужио са питањима у вези наших разговора и бележио... Поред овога, почео је да напада наш рад. На ово му је Темпо, као претставник ЦК КП Југославије и Врховног штаба, одговорио доста оштро и тражио као од комунисте да се бугарска Партија изјасни по питању Македоније, па тек после да можемо разговарати и при томе му указао на многе неправилности учињене према Македонији. Исто тако сам и ја, у једном доста оштром тону, указао на неке њихове грешке и тражио да се изјасне по питању Македоније. После наших оштрих иступа, Копчев је отпочео да се извињава и од супериорности спустио се до понизности".

Разговори су трајали у току целе ноћи. Генерал Копчев је почео да окривљује Главни штаб Македоније за деморализацију бугарских јединица, узимајући као аргуменат што је по наређењу Главног штаба Македоније разоружана 5 армија; она армија која је четири године уништавала села и градове, убијала и децу и старце; армија, противу које су четири године водили крваве борбе најбољи синови македонског народа; армија која није хтела да изврши наређење своје Владе.[1]) Бугарски руководиоци нису желели капитулацију 5 армије у Македонији из простог разлога што су желели да је искористе за остварење својих, привремено прикривених и замаскираних великобугарских циљева. А када је та армија била разоружана, ништа им друго није остало него да жале за њом, за том „народном армијом", како су је још 1942 године називали, те, природно, и да окривљују југословенске

[1]) Радиограм 24. 9 — упућен Врховном штабу гласи:
„Данас смо се састали са претставником ЦК Бугарске. Они нас оптужују да смо ми криви за деморализацију Бугарске армије, зато што смо разоружали бугарску 5 армију.."

руководиоце. Затим су почели да се служе лажима и разним блефовима, јер одређивање генерала Кецкарова за новог команданта 5 армије — која није постојала — није ништа друго него један обичан блеф руководилаца БРП (к). Разговори са генералом Копчевим завршени су без икаквих закључака, те се исти вратио у Софију. Међутим, руководиоци ЦК БРП (к) нису били задовољни са овим и исконструисали су једну превару. Следећег дана поново је генерал Копчев стигао у Главни штаб Македоније у Пехчево и саопштио да је маршал Толбухин (онда командант Ш украјинског фронта) тражио да друг Темпо и команкомандант Главног штаба[1]) оду одмах у Софију ради вођења разговора о развоју борбених дејстава у Македонији. Међутим, по одласку у Софију испоставило се да маршал Толбухин уопште није био у Софији, а затим да нико из Толбухиновог штаба није тражио никога из Главног штаба Македоније, већ је ту превару исконструисао ЦК БРП (к) са жељом да води преговоре са руководиоцима из Главног штаба Македоније. Природно, ценећи тада ауторитет маршала Толбухина, а притом и не помишљајући да се чланови ЦК једне комунистичке партије могу служити преварама, неколико чланова ЦК КПМ, друг Темпо и Командант Главног штаба Македоније отишли су у Софију, но и овом приликом никакви разговори нису вођени, већ су бугарски руководиоци упућени на то да разговоре по свим питањима у односима између ОФ Бугарске и Југославије треба водити са другом Титом.[2])

[1]) Напомињемо да је Копчев изричито тражио да друг Темпо и командант Главног штаба оду у Софију. Међутим, из ЦК КПМ није тражио никога — свакако да би избегли сусрет са члановима ЦК КПМ — вероватно због махинација, које је од 1941—1944 ЦК БРП (к) вршио у односу на Македонију.

[2]) О овоме је друг Темпо упутио Врховном штабу радиограм следеће садржине:

„Код нас је пре 4 дана стигао један члан ЦК Бугарске. Он је дошао у пола ноћи, пробудио нас и саопштио нам да маршал Толбухин хитно тражи да пођемо код њега у Софију ради неких војничких информација. Ми смо захтевали да се претходно обавести друг Тито, јер ми не можемо без претходног одобрења Тита.

Овде желимо да истакнемо да је у овој игри генерал Копчев био само једна послушна фигура ЦК БРП (к), те стога није умео да одреди своје држање — час је био супериоран, а час понизан. Другим речима, Копчев, као и многи други, био је жртва опортунистичког ЦК БРП (к).

Првих дана октобра 1944 године Толбухинов штаб обавестио је Врховни штаб НОВ и ПОЈ да ће бугарске јединице узети учешћа у борбама у Македонији, природно, у садејству са нашим јединицама[1]), а исто тако је о овоме био обавештен и привремени претставник Главног штаба Македоније у Софији. Да би се утврдило садејство бугарских и наших јединица на сектору Македоније, поново су отишли у Софију командант и комесар Главног штаба Македоније. Овом приликом одржана су три састанка. Први састанак са главнокомандујућим Бугарске армије, други у штабу маршала Толбухина (са његовим замеником генералом Бирјузовим) и трећи састанак са генералом Урумовим у Горњој Џумаји.

У Софији, на састанку са главнокомандујућим Бугарске војске, генералом Мариновим, разматрана је ситуација, а пошто су бугарске јединице биле већ концентрисане на секторима према Кривој Паланци (1. армија), Царевом Селу и Пехчеву (4 армија — само једна дивизија) и према Струмици (7. дивизија), то се

Дотични члан ЦК саопштио нам је да је маршал Толбухин обавестио Тита и да због хитности не треба чекати одобрење. После таквог одговора ми смо исте ноћи отишли за Софију. Кад смо тамо стигли, показало се да нас маршал Толбухин уопште није звао. ЦК Бугарске нас је преварио само да би нас довео у Софију ради преговора. Ми смо одбили сваке разговоре и упутили их на маршала Тита". (Радиограм бр. 1 од 2. 10. 1944).

[1]) „Штаб Црвене армије у Софији саопштио нам је да је издато наређење Бугарској војсци да у сарадњи са нама отпочне офанзиву на сектору Македоније, на правцима Куманово, Кочани и Струмица." (Радиограм Врховног штаба од 14. 10. 1944 — књига депеша ГШМ, бр. 11). Ово је уследило после пријема бугарске делегације код маршала Тита и издатог саопштења из кабинета Претседника Националног комитета од 5. 10. 1944 (Документ је објављен у књизи: „Преглед НО рата у Македонији 1941—44", страна 142).

није могло ништа изменити у распореду снага, већ је само утврђено садејство између наших и бугарских јединица. Интересантно је овде напоменути да су се бугарски војни руководиоци врло мало интересовали о стању код Немаца (распоред и јачина), иако су о немачким снагама имали веома оскудне податке; сама та чињеница остављала је утисак као да их претстојеће борбе много не интересују, али су зато за фамилије окупаторских службеника и официра, које су остале у Македонији, показали веома велико интересовање и настојали да им се што више помогне.

На састанку у штабу маршала Толбухина поновљено је оно што је утврђено са бугарским руководиоцима о заједничком дејству. Овом приликом је генерал Бирјузов нагласио да ће се бугарске јединице одмах вратити назад чим се Немци протерају из Македоније. За разлику од бугарских руководилаца, генерал Бирјузов се интересовао и за најситније детаље о распореду и јачини Немаца, о њиховом повлачењу на север и тражио је да му Главни штаб Македоније шаље што више података о непријатељу.

У Горњој Џумаји одржан је састанак са командантом 4. бугарске армије, генералом Урумовим, који је уствари у саставу армије имао само једну дивизију (5. дивизија). Генералу Урумову је саопштен план који је утврђен са главнокомандујућим Бугарске армије, и требало је да се утврде детаљи око извршења овога плана на сектору Брегалнице.

Међутим, карактеристично је назначити да је генерал Урумов са великим неповерењем гледао ово (мисли се на план садејства) и са великим потцењивањем на наше јединице. Он је мислио да партизанске јединице не постоје, да су то само мале групице и да не могу ускладити своје дејство са једном регуларном армијом. Било је немогуће убедити га да ће наше јединице не само ускладити своје дејство са бугарским јединицама, него да ће се и боље тући. Урумов је био генерал са старим схватањима старом тактиком повезаних фронтова и без употребе маневра, што је данас главно, а поготову у ситуацији када су Немци држали само неколико тачака на путу Царево Село — Ко-

чани, док су нам сви планински путеви и сва села стајали на располагању за маневар, а притом смо располагали и са партизанским јединицама, способним за маневар по сваком терену.[1]) После дугих дискусија дошло је до извесне сагласности о координацији дејства. На захтев генерала Урумова утврђено је да напад на немачке положаје код Царевог Села (рејон Бигле) отпочне 15 октобра (ток операција описан је раније).

Услед оваквог схватања генерала Урумова произилази и његов каснији однос према извођењу операција и утврђеном плану садејства. Потпуно је разумљиво његово одлагање напада за један дан, а да притом не обавести јединице Главног штаба Македоније, а исто тако и неупућивање групе (колоне) капетана Манева и артиљерије у састав 50 НО дивизије, као и много других аката, који су ишли на штету македонских јединица.

ОДНОС БУГАРСКИХ РУКОВОДИЛАЦА ПРЕМА САДЕЈСТВУ

Кроз описе операција и Источној Македонији изнето је садејство наших и бугарских јединица. Може се констатовати да је до садејства како-тако долазило на правцу дејства 1. бугарске армије, тј. на правцу Крива Паланка — Куманово. Оно је, пак, на сектору Брегалнице (као што се из ранијих излагања види) било мучно и са великим натезањем, тако да се може рећи да је терет борби на овоме сектору пао на нашу 50 НО дивизију. На сектору Струмице садејства није ни било, јер су се бугарске јединице за цело време операција држале потпуно пасивно на југословенско-бугарској граници источно од Новог Села.

Осврнућемо се само на неколико докумената који говоре о садејству јединица на сектору Брегалнице и о садејству у смислу давања обавештајних података.

У септембру месецу (пре споразума о заједничком дејству) командант 4. бугарске армије у своме плану

[1]) Из мојих личних бележака из рата — сада у историском одељењу СК СКМ.

(H-I-70 од 23. 9. 1941[1]) предвиђа задатке за неке наше јединице, које су према његовој замисли имале да дејствују у долини Брегалнице. По овоме плану „Одред Митрошинци", јачине око „300 људи", требало је да дејствује тако да изолује Калиманско Поље, а „Одред Штип" од „200 људи" да дејствује дубље преко планине Плачковице и да обухвати Немце са југа.[2])

Овде командант 4. армије, генерал Урумов, потпуно измишља и називе одреда и њихову јачину. У ово време, када је поменути план генерала Урумова прављен, на сектору Брегалнице постојала је 50. НО дивизија, за коју исти тај бугарски командант у своме извештају (из истог временског периода) тврди: да се испред њега налазе, поред осталих јединица, „у с. Митрошинци — Штаб IV македонске бригаде, која се овог момента претвара у 50. македонску (југословенску) дивизију, вероватног састава 6.000 људи."[3])

Дакле, командант 4. бугарске армије предвиђа да једна група од 300 бораца пресече и изолује Калиманско Поље, које се налази око 24 км у дубини непријатељске одбране и да друга група од 200 бораца, преко Плачковице, изврши дубок обухват непријатеља са југа. Овакве задатке — пресецање непријатеља на великој дубини и извршење дубоких обилазака — могу да извршавају веће јединице, као што су, например, дивизије, али никако одреди од 200 — 300 бораца. Из предвиђених задатака излази: или да су ти „одре-

---

[1]) Износимо по генералу Иванову, „Работническо дело", број 132—136 за 1949 — Софија.

[2]) „Одред Митрошинци", јачине 300 људи Македонске народно-ослободилачке војске, наступаће из рејона Митрошинци општим правцем на Црни Камен (источно од Истибање) за пресецање и изолирање Калиманског Поља".

И даље:

„ „Одред Штип", састава од 200 људи, такође од истих јединица, наступаће из с. Митрошинци, по гребену пл. Плачковица, за извијање непријатеља на њој и за обилазак непријатеља са југа".

(По генералу Иванову, „Работническо дело", број 132—136 — за 1949 — Софија).

[3]) По генералу Иванову — исто.

ди“ били јачи и способнији за извршавање оваквих задатака — или да задаци нису били правилно постављени.

Међутим, тачно је да је командант 4. армије знао колико су биле јаке наше јединице испред његове армије. Он је такође знао да ће оне моћи да изврше и веће задатке но што то може да учини група од око 200—300 бораца. У свом плану он је ставио само „одреде“ а не 50 НО дивизију, да би евентуалне успехе „убедљивије“ приписао себи. Али то је био само план генерала Урумова и остао је план на папиру. Све до 16 октобра генерал Урумов није покренуо своје јединице, ни за каква дејства, а што је још важније наше јединице о томе плану није ни известио.

Осврнућемо се на два писма од 15 и 16 октобра (период када су отпочела дејства 5 бугарске дивизије која је до 24 октобра сачињавала 4 бугарску армију). Као што смо изнели, на инсистирање генерала Урумова одређено је да 15 октобра отпочне напад на немачке положаје код Царевог Села у рејону с. Бигле, и да се у састав 50 НО дивизије упути један батаљон са једним брдским дивизионом (група капетана Манева).

Међутим, из писма начелника штаба 4. бугарске армије, пуковника Маринова[1]), од 15 октобра види се

---

[1]) Цитирамо цео текст писма пуковника Маринова од 15. 10. 1944, које је упућено команданту Главног штаба Македоније:

„У испуњењу наше оперативне заповести број I—4/195, коју и Ви имате, јединице армије данас су избиле на полазни положај за напад у рејону код Царевог Села. Због извештаја од ваших партизанских војника да у селу Тработовиште има око 500 немачких војника са 50 моторних кола, 100 коњских кола и око 15 мотоцикла, група капетана Манева, којом ће убудуће командовати мајор Младенов, а која је требала данас да се усмери у правцу Пехчево—Митрошинци—Лаки и да се стави под Вашу команду за извршење постављеног јој задатка, данас 15 октобра остала је у рејону града Пехчево.

Због неутврђених података о непријатељу у рејону Тработовишта, по наређењу команданта армије дошао сам данас после подне у град Пехчево да утврдим стварно стање на лицу места. Међутим, до овога момента подаци за присуство немачких војника у рејону Тработовиште још нису утврђени. Ваше партизанске јединице поново су потврдиле податке да у Тработовишту има немачких војника, но ове податке су

да јединице 4. армије нису дејствовале према утврђеном плану. Као разлог наводи се да је у рејону с. Тработовишта била отсечена једна мања група Немаца. Група мајора Младенова такође је задржана код Пехчева уместо да се упути у састав 50 НО дивизије. За њено упућивање постојала је потпуно слободна територија, например, путем Пехчево — Будинарци — Митрошинци — којим се свакодневно одвијао аутомобилски саобраћај, а који је у првој линији од с. Тработовишта (место где су били Немци) удаљен 14 км (мерено по карти 1:100.000 на месту где је то растојање најкраће, тј. Митрошинци — Тработовиште). Пуковник Маринов се задржао у Пехчеву (18 км далеко од најистакнутије групе Немаца) и одатле је хтео да утврди каквих снага има у с. Тработовишту. Међутим, да је дошао у с. Митрошинце код Главног штаба Македоније (а ово је могао учинити аутомобилом, без икакве опасности), могао је, уместо да се мучи и организује извиђање са сеоским партизанским стражама, да добије тачне податке о стању немачких снага не само у Тработовишту већ и на целом секто-

---

прикупљали од месног становништва и у њих као такве треба сумњати. Одредио сам ове вечери посебне извиђаче од Ваших и наших војника да уђу у село Тработовиште и лично се увере и известе о стварном стању има ли у селу немачких војника или не.

Ако се утврди да у селу нема немачких војника, колона мајора Младенова (капетан Манев), сутра 16 октобра т. г. у 6 часова, кренуће из рејона Пехчево правцем Митрошинци — Лаки за испуњење досадашњег задатка. Ако се испостави да у селу Тработовиште има немачких војника, то ће иста колона истога дана и часа кренути у правцу Пехчева — Тработовиште са циљем да зароби или уништи непријатеља око поменутог села, а после тога ће колона наступати путем Тработовиште—Јастребац—Пекљане—Црвено Брдо да би извршила постављени задатак заједно са бригадом 50 НО дивизије.

Сутра 16 о. м. наша армија са достигнуте линије Киселица, в. Тумба, в. Чавка напашће непријатеља у рејону Бигле.

Молим у име команданта армије да ове вечери Ваша бригада из састава 50 НО дивизије неодложно буде на линији в. Чавка, в. Голак и успостави тесну везу са командантима наших јединица које дејствују у том рејону, да би помогле да се утврде и проведу успешно општа дејства на дан 16. о.м. сагласно утврђеном плану дејства“.

ру у рејону Царевог Села. А да је код команданта 4. армије било жеље да се збиља бори против Немаца, свакако се са својим штабом не би задржао у Горњој Џумаји (од Царевог Села далеко око 35 км), него би се приближио фронту, и то тим пре што је било потпуно јасно да, с једне стране Немци не могу предузети никаква офанзивна дејства и да воде само заштитничке борбе, и с друге, да његова армија треба да пређе у офанзиву. Из писма се такође види да је командант армије наредио почетак напада на немачке положаје у рејону Бигле за 16 уместо 15 октобар, како је било установљено. О овоме је извештен Главни штаб Македоније писмом од 15 октобра, које је у Митрошинце стигло око 22 часа истог дана, а дотле су наше јединице цео дан саме нападале на немачке положаје. Из овог писма може се закључити да је генерал Урумов свесно и намерно одложио напад 5 дивизије за 16 октобар, јер 14 и 15 октобра дивизија није водила никакве борбе у правцу Царевог Села, а могла је несметано да се приближи немачким положајима. Треба имати у виду и то да се дивизија налазила на положајима на југословенско-бугарској граници још од септембра и да је, имала довољно времена и за извиђање и за стварање плана за напад.

Овакав однос генерала Урумова не може се никако друкчије оквалификовати него једино као саботажа у односу на македонске јединице.

Услед оваквог односа генерала Урумова, Главни штаб Македоније упутио је 16 октобра писмо главнокомандујућем Бугарске армије, генералу Маринову, у коме се износи да су у духу вођених разговора у Софији 13 октобра отпочела дејства на правцу ка Пехчеву и Берову и да се та два града налазе у нашим рукама. У писму се даље говори о томе да се бугарски команданти не придржавају утврђених планова, да су неодлучни у борбама, да се много боје за своје бокове и позадину. Указује се на то да је ситуација веома повољна за комбиновано дејство са фронта и на бокове, затим се износи гледиште да нема никакве потребе да се јединице због малих изолованих немачких групица задржавају на целом фронту.

У писму се наглашава да генерал Урумов није погодан за сарадњу и даје се сугестија да би генерал Кецкаров био погоднија личност. Поред овога, предлаже се да се 4 бугарској армији потчини и т. зв. Струмичка група (7. дивизија и 2 коњичка бригада.[1])

---

[1]) Износимо у целини поменуто писмо Главног штаба Македоније, упућено главном команданту Бугарске армије генералу Маринову:

„Сагласно нашим разговорима, 13 овог месеца отпочела су дејства противу Немаца и у нашим се рукама налазе Пехчево и Берово, а сада се воде борбе код Калиманаца и Кочана. Офанзива је требала да отпочне по плану на који смо се сви сагласити у Вашој канцеларији. Са истим планом сагласио се и командант 4. армије, али је дошло до неиспуњења плана. Требало је да један батаљон са једним артиљериским дивизионом, заједно са једном нашом бригадом, дејствује на правцу село Лаки — Калиманци.

Из разлога што су наше јединице одвојиле једну групу Немаца од око 500—800 душа у селу Тработовишту, овај батаљон и артиљериски дивизион нису упућени. Ово је довело у веома неугодан положај наше јединице, оне нападају на Калиманце без артиљериске подршке.

Ваши команданти много се боје за своје бокове и позадину. У данашњем модерном рату треба да се команданти науче да сами обезбеђују своје бокове и да се не боје никакве опасности за ове, тим пре, што је становништво на нашој страни. Немци треба да се нападају тако, прво, да се раздробе на мање групе, да се заокруже, а потом уништавају. У току офанзиве тежиште треба да буде ка главном објекту, а немачке групе које остају десно или лево, или чак и у позадини нашој, не треба да нам сметају, према њима се оставља заслон, али напад треба да се продужава смело и енергично.

Ми Вас молимо у овом смислу да издате потребно наређење да се убудуће не догоди тако да наше јединице нападају по утврђеним плановима, а Ваши команданти пак да не извршују оно што је предвиђено и уговорено само због тога што су негде остале мале групе Немаца.

При пролазу кроз Дупницу навратили смо се код г. н. Кецкарова. Из разговора добили смо утисак да би он био много погоднији за команданта 4. армије, с тим да му се потчине и јединице на Струмичком сектору. Изгледа ми да он има више разумевања за садејство са нашим јединицама, а генерал Урумов гледа са неповерењем на наше јединице и ми се због те његове изјаве неповерења бојимо да наше јединице не буду остављене саме, слично садашњем случају при Калиманцима и на тај начин да буду изложене великим жртвама, а можда и доведене у тешку ситуацију. Ако има могућ-

Убрзо је генерал Урумов смењен са положаја команданта 4. армије (да ли на бази поменутог писма или из неких других разлога остало је за јавност непознато), а на његово место дошао је познати ратни злочинац из Егејске Македоније генерал Сираков.

И поред смењивања команданта бугарске 4. армије, односи у погледу садејства наших и бугарских јединица нису се побољшали; напротив они су се још више погоршали. Бугарски официри и војници су вршили разне инциденте (смењивање народних власти у Истибањи, туча становништва, пљачкање и др.), а бугарски команданти нису хтели да се организује садејство, избегавали су да се озбиљно заложе у борбама противу Немаца, тако да је терет борби скоро увек падао на наше јединице. Све ово је врло јасно изнето у писму Штаба Брегалничко-струмичког корпуса стр. пов. бр. 15 од 4 новембра, које је упућено бугарском војном министру. Ово је писмо изнето у књизи „Преглед народноослободилачког рата у Македонији 1941 — 44", у издању Војно-историског института ЈА у 1950 години. Овде ћемо се задржати само на два момента из писма који говоре о садејству и односу бугарских команданата према нашим јединицама и штабовима.

После ослобођења Кочана командант и комесар 50 НО дивизије покушали су да организују садејство са бугарским јединицама за даље дејство, те су 23 октобра отишли у Штаб 5 бугарске дивизије у Оризаре. Оставимо по страни некултурни однос команданта те дивизије (није хтео одмах да прими нашег команданта и комесара, већ их је оставио да чекају сат и по). Када је дошло до разговора о даљем дејству противу Немаца и организацији сарадње између наших и бугарских јединица, бугарски командант није хтео ни да чује мишљење и захтеве нашег команданта и комесара, већ је хтео просто да наметне неке своје планове, који нити су одговарали стварној ситуацији на фронту,

---

ности за ово, ми Вас молимо да буде постављен за команданта 4. армије генерал Кецкаров и њему да се потчини група на Струмичком сектору зато што и тамо треба да започну дејства у заједници са оним на правцу Берово — Струмица".

нити су могли бити прихваћени, уколико су се односили на дејство наших јединица. Он је тада рекао: „То су наши планови, или ћете их примити или узмите капе и идите".[1]) Наш командант и комесар су отишли, али нису примили план бугарског команданта. Природно, овакав некултуран однос једног бугарског команданта није могао да побољша односе.

Генерал Урумов (пре смене са положаја команданта 4. армије) у једном писму упућеном команданту Брегалничко-струмичког корпуса покушао је да прикаже како све македонске јединице у зони дејства 4. армије треба да буду потчињене њему — тј. команданту 4. армије.[2]) Генерал Урумов је овде изнео једну потпуну измишљотину. У свим разговорима са бугарским руководиоцима који су вођени у смислу заједничког дејства у Македонији, наглашавано је да се македонске јединице неће никако потчињавати бугарским командантима, напротив, да ће се бугарске јединице потчињавати Главном штабу Македоније, а да ће се на појединим секторима заједничка дејства развијати искључиво по претходним споразумима штабова бугарских и наших јединица.

Свакако је и овај став генерала Урумова да потчини себи наше јединице био у склопу великобугарских планова у Македонији, које су можда мислили да ће моћи да остваре овом махинацијом, а и преко шпијуна и свог агента Пеце Трајкова, кога су упутили са бригадом „Гоце Делчев"

Из односа са појединим бугарским командантима могли бисмо да износимо још много момената, али сматрамо да је то непотребно, јер ништа ново не бисмо

---

[1]) „Преглед народноослободилачког рата у Македонији 1941—1944", документ на страни 197.

[2]) У писму генерала Урумова између осталог, стоји: „2. Све јединице и делови МНОВ (Македонске народноослободилачке војске) који дејствују у зони армије, сагласно установљеном плану садејства, узимају учешћа у одређеној борбеној радњи, с тим што од припреме за борбу до завршетка исте улазе у строгу *потчињеност* одговорних команданта јединица армије. Последњи су дужни да дају јасне и исцрпне задатке по времену и месту деловима МНОВ. За неиспуњење ових одговараће по установљеном реду у Штабу армије".

открили, осим то да се наше јединице потцењују, да се не испуњавају утврђени планови, да и поред преврата који је извршен у Бугарској, бугарски руководиоци (звали се комунисти или не) нису изменили своје великобугарске погледе на Македонију, да су се служили разним преварама, да нису желели да воде борбе против Немаца, итд, итд.

Током разговора о заједничком дејству наших и бугарских јединица било је утврђено да се међусобно измењују подаци о непријатељу. Утврђено је затим да се подаци које ће достављати Главни штаб Македоније уручују одмах Штабу III украјинског фронта. Радиовеза за размену обавештајних података организована је преко бугарског пуковника Винарова, који је остављао утисак да је више на служби у Штабу III украјинског фронта него у бугарском Министарству војном.

У периоду октобра и новембра Главни штаб Македоније имао је доста тачних података о распореду и кретању Немаца кроз Македонију и стога је био у могућности да бугарском командовању и Штабу III украјинског фронта пружи добре и корисне податке. Ово су, уосталом, онда и бугарски руководиоци признавали[1]) и тражили да им Главни штаб што пре доставља све податке о немачким концентрацијама и уопште о стању код њих.[2])

Све интересантне податке Главни штаб Македоније послао је пуковнику Винарову са назнаком да су то подаци за Штаб маршала Толбухина и бугарско Министарство војно. Тако је у радиограму бр. 4 од 6 октобра дат распоред немачких снага у Македонији; у радиограму бр. 7 од 8 октобра допуњени су подаци о распореду Немаца у Македонији, као и то да Немци покушавају да се пробију према Врању.

Радиограм број 11 од 12 октобра много је оппир-

[1]) У радиограму бр. 6 од 14. 10. 1944, Винаров, поред осталог пише: „...Подаци које дајете веома су значајни (у оригиналу „много цени") како за маршала Толбухина, такође и за бугарски штаб".

[2]) У радиограму бр. 4 од 9. 10. 1944, Винаров пише: „Апостолски, шаљите одмах све податке о Немцима и њиховој концентрацији".

нији и у њему се, поред распореда, дају бројни називи дивизија и пукова који се налазе у Македонији и који се повлаче кроз Македонију. У овом се радиограму износи распоред 11 ваздушнодесантне дивизије, распоред и састав 41. тврђавске дивизије, дивизије генерала Гулмана, распоред 119 дивизије (ова дивизија није постојала — вероватно су то били делови 117 дивизије), итд. Изнет је састав 22. корпуса (104 дивизија и други делови). Наведено је да се у Солуну налази немачка Беломорска команда, као и то да је врло вероватно да се штаб генерала Лера налази у Косовској Митровици. У следећим радиограмима (број 17 од 12 октобра, број 18 од 16 октобра, број 23 од 17, број 3 од 3 новембра и др.) дати су многобројни подаци о распореду и покретима немачких снага у Македонији.[1])

ПОКУШАЈ СТВАРАЊА ЛАЖНИХ ДОКУМЕНАТА ОД СТРАНЕ БУГАРСКИХ РУКОВОДИЛАЦА

На крају излагања о односима са руководиоцима ОФ Бугарске, неопходно је са неколико речи осврнути се на тенденциозне и лажне извештаје о завршним операцијама, који су предавани преко Радио-Софије.

---

[1]) Примера ради какви су подаци достављени бугарском командовању износимо радиограм од 3. 11., број 3, који гласи:

„На територији Македоније непријатељ има следеће снаге: на кумановском сектору: делови 4 СС, 2. ваздушне ловачке, 12 пешадиске ловачке и 22. пешадиске дивизије (код Куманова је био велики број група из разних јединица у саставу 22. дивизије — примедба М. А.); 2) на штипском сектору: 117 ловачка дивизија, у коју улазе 757 и 749 ловачки пешадиски пукови, 670 планински арт. пук, 116 извиђачки батаљон, 118 извиђачки ескадрон. Овом дивизијом командује генерал-мајор фон Свир. 3) На скопско-велешком сектору: 11 ваздушна дивизија, под командом генерала Кола, у саставу 21. и 22. пеш. пук, 11 арт. пук, 11 противавионски арт. дивизион, 11 пионирски батаљон. 4) На сектору Струмице налазе се: делови 41. тврђавске дивизије у саставу 938 и 965 пешад. посадни пук, 837 руски батаљон, 680 тешка моторизована батерија..... 5) На сектору Прилеп—Битољ: 297 пешад. дивизија, под командом генерала Гулмана, у саставу 521 и 523 гренадирски пук, 297 арт. пук..." и тако даље; износи се још доста података о покрету немачких јединица, као о 104. дивизији и др.

Тешко се може рећи да ли је у времену после 9 септембра 1944 године Радио-Софија пренео ма и једну тачну вест са фронта. Али, када су наше јединице почеле да ослобађају поједине градове, Радио-Софија је доносио свакодневно само тенденциозне и скроз нетачне извештаје и измишљотине о успесима бугарских јединица.

Тако например, иако бугарске јединице нису уопште учествовале у борбама за ослобођење Струмице, Штипа, Велеса, Скопља и неких других места, Радио-Софија је ипак у својим редовним и специјалним емисијама објављивао да су све ове градове ослободиле бугарске јединице, а наше јединице нису уопште ни споменуте. Овде је карактеристично да бугарски команданти, не само што са својим јединицама нису учествовали у борбама, већ се нису ни интересовали о току и развоју операција све док их наши штабови о томе не би обавестили; такав је случај са ослобођењем Струмице и Штипа, Велеса итд. Када им је скретана пажња да Радио-Софија даје нетачне вести, они су били веома дрски, као например, генерал Копчев у разговору са руководиоцем нашег Брегалничког корпуса.[1])

Бугарски руководиоци нису се задовољили само изношењем лажних вести преко Радио-Софије. Они

---

[1]) Износимо радиограм Главног штаба Македоније од 14. 11. 1944, упућен Врховном штабу, у коме су рељефно описани поменути односи:

„Јединице Струмичке дивизије НОВЈ заузеле су Струмицу 5 новембра у 20 часова после дводневне борбе око к 717, села Чам Чифлика и Добрејци. Следећег дана у Струмицу су ушли: 5. пук 4. бугарске армије, а за њим и 7. бугарска дивизија. Наши су продужили марш и без борбе заузели Валандово, Удово, Дојран, Ђевђелију, док су се за то време, 6 и 7. XI, бугарске снаге одмарале у рејону Струмице. Следи."

„Међутим, Радио-Софија одмах, чим смо о овом известили Штаб 4. армије, објављује да су бугарске јединице заузеле ове градове, и то за Струмицу и не спомињући наше јединице. Јединице 50. дивизије, по наређењу Главног штаба, са фронта, на коме је била и бугарска 5. дивизија, рокирале су се на непријатељски бок, напале 6. XI. немачке снаге у с. Радање (Штипско), истерале Немце и приближиле се доминирајућим котама Штипа. Следи".

су, служећи се свим средствима пропаганде, хтели себе да претставе као ослободиоце Македоније. Они су свим могућим средствима желели да умање значај народног устанка, те зато нигде нису спомињали учешће наших јединица у борбама противу Немаца. Но, поред вести преко Радио-Софије и разних листова, покушали су да створе и нека друга документа; например: 14 новембра, када је стигао Штаб 1. армије

„Борбе су продужене у току 7. XI. главним ударцем са југа и маневром 14. бригаде са севера, заузет је град 8. XI. у 10 часова ујутру. Немци су се извукли из града у 5 часова и у отступању давали отпор само на положајима западно од Штипа. Штаб 4. бугарске армије 8. XI. није знао ситуацију око Штипа ни до 18 часова. Штаб Брегалничког корпуса НОВЈ обавестио је начелника штаба армије и генерала Копчева о успеху наших јединица код Штипа, а они су се изненадили и топло захвалили за обавештење речима: „Ми немамо извештаје и наше јединице још стоје код с. Крупишта. Следи".

„Међутим, Радио-Софија је у специјалном саопштењу објавио да су бугарске јединице, после десетодневних упорних борби, заузеле Штип, уопште не спомињући наше јединице. Штаб корпуса је одмах протестовао код начелника 4. бугарске армије и лично код генерала Копчева, заменика команданта 4. армије, који је иронично одговорио: „Овакве ствари се не уређују телефоном. Јесте ли забележили то? Имате ли још што да кажете?" и затворио телефон. Следи".

„Јединице 42. дивизије напале су 8 новембра увече Велес и после 20-часовне борбе заузеле га. Бугари су чули од руског пуковника при 5. бугарској дивизији да је Велес ослобођен и Радио-Софија објави 9 новембра да су њихове јединице заузеле Велес у садејству са македонском НО војском. Најзад, наше јединице 12. XI. напале су Скопље, док је 5. дивизија била на левој обали реке Пчиње и тражила од наше Команде подручја Велес да им пошаље материјал за оправку моста код Катланова. 13 новембра ујутру заузети су мостови на Вардару у Скопљу. Следи".

„Кад су Бугари чули за ове успехе, пожурили су да уђу у Скопље и 13. XI. по подне кренули су са положаја на левој обали р. Пчиње. После борби у току 12 и 13 новембра наши су 14 новембра ујутру овладали целим градом и дочекали бугарске снаге, које су у колони друмом Куманово—Скопље изашле на ивицу Скопља. Радио-Софија 14. XI. пре подне објавио је: да је 14. XI. у 6 часова генерал Стојчев ослободио Скопље, у које су ушле претходнице генерал-мајор Генчева, уз помоћ месних партизана. Следи."

„Овакав поступак Бугара изазива оправдан револт код наших бораца и народа, пред чијим се очима збива ово. Мо-

у Скопље, командант и његов политички заменик покушали су да се поставе као највиша команда. Стога су послали официра у Главни штаб Македоније, тражећи да се командант и комесар јаве у Штаб бугарске армије. Природно, ово им није успело и били су принуђени да се јављање обави мало друкчије, тј. командант 1. бугарске армије и његов заменик морали су да се јаве Главном штабу Македоније, којом приликом им је саопштено да се бугарске јединице не могу задржавати у Скопљу, него да морају или да продуже дејство ка Косову, преко Качаника или Гњилана, или да предузму мере и да одмах отпочну са повлачењем армије из Македоније.

Поред изнетог, Штаб 1. армије покушао је да одржи параду у Скопљу — свакако са жељом да се прикаже као „ослободилац" — али му ни то није дозвољено. У трци да створе ма какав документ о борбама код Скопља, покушали су да одрже помен „палим борцима" у Скопљу, иако није било ниједног бугарског војника који је погинуо у бици за Скопље, што је природно, јер нису ни учествовали у борбама.

На крају, када су им пропали сви покушаји о стварању докумената, онда су искористили говор политичког комесара 16. корпуса, који је бугарским јединицама говорио о братству бугарског и југословенских народа. Они су тај говор нашег политичког комесара изокренули као да је он одао признање Бугарској армији за ослобођење Скопља, што претставља обичну лаж, јер то ниједан борац који је знао истину и гледао махинације бугарских руководилаца, није могао изговорити.[1])

лимо, ако је могућно, да се протестује код От. фронта и демантују вести Радио-Софије преко „Слободне Југославије". Исто тако молимо да се бугарске трупе повуку што пре из Македоније. Апостолски—Темелковски".

[1]) Два радиограма Главног штаба НОВ и ПО Македоније од 19. 11. 1944, упућена Врховном штабу, говоре о овим догађајима, те их стога доносимо у целини:

„ДДД — Бугарски Радио — Софија и новине објавили су да су бугарске јединице ослободиле Скопље. Новине су донеле чак и опис борби. Међутим, бугарска војска је стигла до Скопља онда кад је у Скопљу био и последњи Немац очишћен и

4

БРИГАДА „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ"

Бугарски руководиоци често спомињу бригаду „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ" као велику помоћ НО покрету у Македонији. Стога је нужно да се осврнемо и на стварање, живот и улогу ове бригаде. Она је одмах после формирања (у Софији, септембра и октобра 1944 године), по доласку на тле Македоније, морала бити расформирана и подељена по јединицама 50. и 51. дивизије.[1])

последња кућа ослобођена. Бугари нису водили борбе ни пред Скопљем. Нетачним вестима Радио-Софије и бугарских новина народ у Македонији много је револтиран. Молимо да се јавно демантују лажне вести о тобожњем ослобођењу Скопља, Велеса, Штипа, Струмице, Дојрана, Валандова и Ђевђелије. Следи".

„ДДД — Све те градове у жестоким борбама ослободиле су наше јединице. Бугарске јединице седеле су на положајима далеко 15 до 20 км потпуно неактивне, па чак ни њихова артиљерија није дејствовала. У свима овим операцијама, које су трајале два месеца, бугарске јединице водиле су борбе само код: Криве Паланке, Страцина, Куманова, Царевог Села и Кочана. На свима другим местима уопште нису ни виделе како теку операције — биле су потпуно неактивне".

„ДДД — Радио-Софија је објавио лажну вест да је политички комесар Скопског корпуса НОВЈ тобоже одао признање бугарским јединицама за ослобођење Скопља. Наш политички комесар у неколико речи говорио је само и искључиво о братству народа Југославије са бугарским народом. Молимо да се јавно демантује ова нетачна вест и да се скрене пажња бугарској влади да престане са ширењем лажних пропагандних вести за Македонију".

[1]) О овој бригади износимо већи део текста онако како је под истим насловом отштампан у листу „11 октоври" од 5 децембра 1949 године — на македонском језику.

Према глупим, али тенденциозним разматрањима Пеце Трајкова[1]) испада да је Македонију ослободила бригада „Гоце Делчев". Природно, и ова нова теорија Пеце Трајкова у крајњој линији се своди на ону стару — да је „заслугама" бугарског руководства „ослобођена" Македонија. Раније, Македонију су „ослободиле" 1. и 4. бугарска армија, а сада, по Пецу Трајкову, то „ослобођење" извршава бригада „Гоце Делчев". По шпијунској логици Пеце Трајкова, ова је бригада тобоже требала да изврши и присаједињење Пиринске Македоније Вардарској Македонији, — али, разуме се, то „скопским руководиоцима није испало за руком". Чудне ли бригаде!?

Ово писање је нов прилог општој пакости, збрци и извртању чињеница од стране великог броја бугарских руководилаца.

Да бисмо за историју оставили расветљене чињенице, изнећемо у најкраћим цртама историјат кратког живота бригаде „Гоце Делчев".

Познато је да је током рата Македонија била окупирана од стране Бугарске војске и анектирана тадашњој фашистичкој Бугарској. Како је у Македонији била заведена потпуна бугарска власт и администрација, то су бугарске војне власти приступиле регрутовању младића за Бугарску војску, и у овоме су имале извесног успеха, — у почетку већих, — али је тај успех развијањем устанка бивао све мањи и мањи. Приликом капитулације фашистичке Бугарске — у редовима Бугарске армије било је извесних насилно регрутованих младића из Македоније. Нова Отечественофронтовска влада (уколико је признавала постојање НР Македоније) требало је одмах да отпусти све Македонце из јединица Бугарске армије. Један део Македонаца напустио је својевољно бугарске јединице и вратио се у Македонију одмах после 9 септембра 1944 године. Овде треба нагласити да је руководство

---

[1]) П. Трајков је Македонац, емигрант у Бугарској. 1944 год. дошао је као командант бригаде „Гоце Делчев" и из политичких разлога био је постављен за команданта Брегалничког корпуса НОВЈ; демобилисан је из ЈА под сумњом да је непријатељски агент и поново се вратио у Бугарску.

ЦК БРП (к) у току рата инсистирало да се не само бугарски народ и комунисти, него и македонски народ и комунисти одазову мобилизацији и ступе у Бугарску фашистичку армију, коју су називали „народном“ и приписивали јој велика револуционарна дела. Међутим, бугарско Министарство рата (на иницијативу ОФ односно БРП) донело је решење да се од Македонаца, који су се затекли у јединицама Бугарске армије и добровољаца-Македонаца из Бугарске, формира бригада „Гоце Делчев“ (поверљива заповест Штаба армије Бр. 1091 од 19 септембра 1944 године — допуњена са Бр. 1097 од 23 септембра 1944 године). Главни штаб, не сумњајући ни у какве намере бугарског Министарства народне одбране, а још мање у БРП, поздравио је ово решење и сматрао да ће брзо добити једну добро наоружану јединицу коју ће моћи да употреби као појачање 50. и 51. (Струмичке) дивизије, које су формиране на сектору Брегалнице.

Међутим, ускоро се показало да намере са формирањем бригаде „Гоце Делчев“ нису биле искрене. Неколико ствари је карактеристично код формирања те бригаде:

1) Наређење за прикупљање Македонаца послато је само дивизијама, а не и дивизиским областима. Ово је, поред осталог, изазвало велико закашњење у упућивању Македонаца у бригаду „Гоце Делчев“. (Овде не улазимо у то да ли је од стране потчињених било и саботаже у извршењу овог наређења).

2) Формирање бригаде је отежавано. Оно је свесно или несвесно одуговлачено, што је код нас изазвало велико чуђење. Главни штаб Македоније је инсистирао да се батаљони бригаде упуте макар и појединачно. За ондашњу ситуацију све је то изгледало чудно. Док у Софији седе добро обучени и опремљени војници, дотле се наши борци, голи и боси, свакодневно боре са Немцима, отимају оружје од непријатеља и наоружавају се.

Да није било свакодневног инсистирања делегата Главног штаба Македоније, питање је када би бригада дошла у Македонију, да ли би уопште ступила у борбу и каква би била њена улога. Ово задржавање бри-

гаде „Гоце Делчев" у Софији изазвало је сумњу у намере неких руководилаца Армије или БРП — (онда смо мислили и претпостављали да то задржавање долази од неких руководилаца у Бугарској армији, у првом реду од генерала Маринова и других).

3) Старешински кадар бригаде био је састављен од бивших официра (југословенских и бугарских). Југословенски бивши официри били су углавном они који су се затекли у Бугарској као претседници (кметови) појединих сеоских општина и у радним (трудовим) јединицама (већина од њих је из разних разлога избегавала да ступи у јединице НОВ и ПОЈ пре 9. 9.). Бугарски официри били су пореклом Македонци. Карактеристично је и то да у Штабу бригаде није било ниједног официра из Вардарске Македоније, већ су сви били официри Бугарске армије. Једини изузетак био је капетан Глигор Марков који је неко време био у Штабу бригаде. Међутим, како је он указао на неке неправилности у раду Штаба — одмах је премештен за команданта батаљона. Старешински кадар је у целини био непроверен (међу њима је било и поштених људи). Али, било је и таквих — нарочито оних из Штаба бригаде — (капетан Аврамов, Каранфилов, Мицев, потпуковник Иванов и др.) — који су одавали сумњу у искрене намере и жеље да се боре за ослобођење Македоније. Они су желели, а то су јавно манифествовали и говорили, да се дочепају водећих положаја у македонским јединицама, да створе неку агентуру, која би требало да ради, за неку страну земљу.

Ово је довољно да се види какав је требало да буде лик бргаде „Гоце Делчев" и да се разуме какву је она улогу требало да одигра међу македонским јединицама.

Од првог судара 1. батаљона ове бригаде у борбама код Берова (од 1. до 8. 10.) јасно се видело да већина старешина у батаљону није желела да се бори против Немаца, нити за слободу и интерес радног народа Македоније. Официри су са јединицама напуштали положаје, нису издавали заповести за борбу нити су о томе извештавали суседе и претпостављене старешина-

не (најречитији је случај напуштања положаја источно од Берова, код триг. 966, 2 октобра 1944 године).

Политичка неприпремљеност бригаде за борбу против Немаца (служећи у старој Бугарској армији борци су васпитавани у фашистичком духу; њима је говорено да је немачка армија непобедива, итд.), непровереност кадра и сумњиво иступање неких официра бивше Бугарске војске (нарочито Аврамова, Каранфилова, Мицева и др.) дали су повода да Главни штаб Македоније донесе одлуку да се јединице бригаде „Гоце Делчев", по мери пристизања, укључе у 50. и 51. (Струмичку) дивизију, а да дотадашња 19. бригада 50 НО дивизије добије назив 19 ударна македонска бригада „Гоце Делчев". На овај су начин борци и руководиоци бригаде „Гоце Делчев" ушли у састав бригада које су политички биле припремљене за борбу, које су већ водиле успешне борбе са Немцима и кроз те борбе се уздигле и прекалиле. Ова мера се показала као правилна. Борци бригаде „Гоце Делчев", помешани са осталим борцима 50. и 51. дивизије, ускоро су се показали добри. Они су брзо схватили циљеве борбе, пошто је на сваког од њих долазило 2 до 3, па и више бораца који су, пре и у периоду капитулације Бугарске армије, добровољно ступили у НОВ.

Из писања Пеце Трајкова у књизи „Национализам скопских руководилаца" јасно се виде неискрене намере бугарских руководилаца по питању формирања и употребе бригаде „Гоце Делчев". Пеце Трајков пише:

„По формирању бригаде појавила су се два гледишта: бугарско, тј. гледиште *двојног командовања*, и друго, гледиште Темпа и Апостолског. Прво је гледиште било да се бригада екипира као цела борбена јединица, која је по свом саставу била већа од дивизије, и као таква да дејствује у борбама у координацији са бугарском армијом. Са војног гледишта то је било правилно. Таква би борба донела резултат. Али су Темпо и Апостолски били супротног мишљења. Они су тражили да им бугарско војно командовање да оружје,

јер су имали мобилисане људе и намеравали да их наоружају за партизанска дејства, а што се тиче бригаде, њу треба што пре формирати у батаљоне и по деловима послати у Македонију. То ме је зачудило, али тада нисам могао да схватим њихове тајне намере. Чим сам отишао у Глави штаб Македоније њихове намере постале су ми јасне. Намеравало се да се *бригада не уређује као бугарска формација,* већ да буде претстављена као део македонске Народноослободилачке војске, да би се касније порицао допринос ОФ Бугарске и БРП у ослободилачкој борби Македоније". (Подвукао М. А.)

Ако анализирамо само овај цитат Пеце Трајкова, јасно видимо намеру бугарских руководилаца: бригада „Гоце Делчев" да се организује „као бугарска формација", што значи да и у условима нове ОФ владе Македонци Вардарске Македоније треба да се боре под бугарском заставом, мада је НР Македонија већ постојала и имала своју војску.

Шта претставља овакво гледиште? Ништа друго него великобугарски шовинизам у односу на Македонију. Ово Пецо Трајков још јасније потврђује у даљем излагању када чињеницу што су борци бригаде „Гоце Делчев" „скинули" знаке бугарских униформи назива „непријатељство". Међутим, борци су сами, чим су прешли на територију Македоније, скинули ознаке Бугарске војске и ставили петокраке звезде и чинове на рукаве (ознаке Народноослободилачке војске).

Бугарски руководиоци нису желели да формирају македонску јединицу већ бугарску. Да ли су таква гледишта и такви поступци помоћ македонском НО покрету? Овде нису потребни никакви коментари, то види свако. А шта смо ми радили за то време? Од пребеглих и заробљених војника стварали смо чисто бугарске јединице (батаљон „Христо Ботев", бригада „Георги Димитров" и др.), и нико није ни помишљао да од бугарских бораца формира југословенске јединице. Ко је у овом случају националиста, и то је јасно!

Оваква гледишта, која Пецо Трајков сада отворено износи, потајно су избијала и онда код извесних бугарских руководилаца.[1])

Даље, Пецо Трајков говори о неком двојном командовању. Истина, он не даје довољно објашњења како би то двојно командовање изгледало. Он говори о садејству са 4 бугарском армијом, мада је на сектору Брегалнице дејствовао и цео Брегалничко-струмички корпус, коме и сам Пецо Трајков приписује знатне успехе у ослобођењу Штипа и Струмице. Значи, не ради се ту о „двојном командовању" само у погледу садејства, него о нечем другом! А то друго, била је жеља да бригада „Гоце Делчев" остане у саставу 4. бугарске армије. Сем тога, жеља бугарских команданата била је да наше јединице у операцијама буду њима потчињене, што ми ни у ком случају нисмо хтели да дозволимо. По нашем мишљењу, дејство бугарских и наших јединица требало је да се усклађује на принципу заједничког решавања питања и узајамног садејства. Своје гледиште Пецо Трајков покушава да поткрепи једном измишљотином, наиме да је генерал-пуковник Бирјусов, помоћник маршала Толбухина, наредио да се наше јединице потчине бугарском командовању (састанку код генерала Бирјусова Пецо Трајков није присуствовао). Међутим, овако нешто генерал Бирјусов никада није ни споменуо. Он је био веома задовољан са подацима које му је дао Главни штаб Македоније о кретању Немаца кроз Грчку и Југославију. Команданту и комесару Главног штаба Македоније генерал Бирјусов је саопштио да ће одређене јединице Бугарске армије дејствовати на територији Југославије и да ће се повући у Бугарску одмах по

[1]) Из ових је разлога на састанку делегата Југословенске и Бугарске владе у Пехчеву 23. 9. 1944 године, поред осталог, састављена и следећа одредба:

„4. — Да се замоли Бугарска влада да изнесе свој став у односу признавања решења АСНОМ-а, који се састао у Манастиру Св. Прохор Пчињски".

Да су бугарски руководиоци имали јасан став по питању Македоније, ова клаузула свакако не би ушла у поменути протокол. У сваком случају, она баца светлост на линију БРП у погледу решења националног питања.

повлачењу Немаца. О неком потчињавању наших јединица бугарском командовању није било ни говора — нити бисмо ми на то пристали. Садејство наших и бугарских јединица требало је да се решава на земљишту између команданата. Нажалост, морамо констатовати да се није увек налазило најбоље решење због надменог става бугарских команданата и потцењивања наших јединица а све бугарске јединице да се потчињавају Главном штабу Македоније за време дејства у Македонији.

Међутим „двојно командовање", тј. жеља да бригада „Гоце Делчев" буде под бугарском командом, односно, по речима Пеце Трајкова, „да у борбама дејствује у координацији са 4 бугарском армијом" и као таква да буде на њеном левом крилу, имало је за циљ да се преко ове бригаде дође у везу са јединицама западних Савезника које су већ биле окупирале Грчку. Намера Пеце Трајкова, старог шпијуна, била је да се овим путем повеже са неким реакционарним елементима западних Савезника. У овом циљу Пецо Трајков је још у Софији вршио све припреме. Сам или са одобрењем његових господара почео је да убацује исте такве шпијуне какав је сам био. А када је сматрао да се у Штабу са „својим" људима потпуно осигурао, тада уместо да позове војнике бригаде „Гоце Делчев" у борбу против Немачког поробљивача, он баца паролу: „напред на Солун". Ова парола није значила паролу Немаца, него припрему војника за евентуалну полиполитичку борбу и то у сваком случају противу Македоније, а не за њено ослобођење. Из ових разлога требало је да бригада остане комплетна и да буде у саставу 4. бугарске армије. Благодарећи нашој будности, ова издајничка намера Пеце Трајкова, Трајча Костова и других није се остварила.

Укратко речено, „двојно командовање" Пеце Трајкова би било потчињавање наших јединица бугарском командовању, али бугарским руководиоцима није успело да то наметну ни Главном штабу Македоније ни ма којој нашој јединици.

Износећи великобугарски став извесних бугарских руководилаца, Пецо Трајков покушава да цео

Брегалничко-струмички корпус прикаже као дело бугарске ОФ владе, другим речима, да је он формиран од бораца бригаде „Гоце Делчев". Да би ово некако „доказао", он измишља да је бригада била „јача" од дивизије, да је бројала преко 12.000 бораца, итд. Смешно је говорити да је једна бригада од 3 батаљона са једним дивизионом прастарих топова и приштапским деловима могла да броји преко 12.000 људи. Ако је Пецо Трајков са својим интендантом потпуковником Ивановим — овако приказивао бројно стање бригаде „Гоце Делчев" бугарском Министарству народне одбране — за своје прљаве малверзације — што је Благоје Поповски у „Новој Македонији" укратко описао, дајући лик Пеце Трајкова, то нема никакве везе са стварним бројним стањем бригаде.

Бригада је укупно са свима својим деловима имала око 4.600 бораца.[1])

Пре него што је бригада стигла у Македонију, на сектору Брегалнице био је формиран Брегалничко-струмички корпус, о чијем је дејству говорено у овој књизи.[2])

---

[1]) Ово се најбоље види из писма делегата Главног штаба Македоније у Софији од 2 октобра 1944 године, упућеног мени, у коме се дословно износи:

„2. — По питању бригаде ево података:

а) I батаљон од 900 наоружаних војника је послат Вама;

б) II батаљон од 850 наоружаних војника креће у среду;

в) III батаљон од 850 наоружаних војника поћи ће у среду и четвртак.

Овде остају још око 2.000 људи који још нису опремљени". Према овом писму у бригади „Гоце Делчев" могло је бити око 4.600 бораца.

[2]) Неколико радиограма Главног штаба Македоније који су упућени Врховном штабу јасно говоре да је много пре стизања бригаде „Гоце Делчев" постојао Брегалнички корпус:

„15. IX. 1944... На сектору прве зоне организујемо 42 дивизију, на сектору 3. зоне 50 дивизију..." (3 зона је сектор Брегалнице — МА).

„30. IX. 1944... (говори се о формирању корпуса — МА)... један корпус на рејону Брегалнице и Струмице има две дивизије по 4.000 наоружаних бораца, људство има да се попуни до 8.000 бораца..."

„2. X. 1944. У Брегалничко-струмичкој долини образовали смо један корпус у јачини две дивизије..."

Ови документи су јасни и за њих није потребан никакав коментар. Али, у спровођењу своје беспринципијелне и контрареволуционарне политике према Југославији, Пецо Трајков и многи бугарски руководиоци не служе се историским чињеницама; они се служе једино лажима, измишљотинама, разним подметањима, итд.

На крају, да закључимо. Формирајући бригаду „Гоце Делчев", бугарски руководиоци су утолико помогли што су је наоружали и опремили (борце — Македонце били су дужни да отпусте из својих јединица). Међутим, циљеви које су они желели да постигну ни у ком случају нису ишли за тим да помогну НО покрет у Македонији; напротив, они су хтели да га скрену на позиције великобугарске идеологије; и они су бригаду хтели да искористе у контрареволуционарне сврхе, стварајући у њој шпијунску агентуру. Али се све ово бугарским руководиоцима изјаловило.

*

По ослобођењу Скопља, 18. 11. 1944 године, стигао је генерал Копчев у Скопље. У Главном штабу Македоније вођени су разговори. Копчев је био дошао искључиво да тражи заостало имање бугарских грађана, који су за време рата дошли као органи окупаторских власти. Но, поред осталог, овом је приликом генералу Копчеву, као члану ЦК БРП (к), наложено да пренесе Бугарској влади захтев да се предузму мере за исправљање свих грешки које су учињене од стране појединих бугарских команданата, официра и војника. Најважније што је тражено од генерала Копчева јесте то да Радио-Софија и новине донесу исправке за све своје нетачне извештаје, које су доносили у погледу развоја операција у Македонији. Копчев је, прити-

---

Ова три радиограма јасно показују колико је бораца било на сектору Брегалнице пре доласка бригаде „Гоце Делчев". Други један радиограм команданта и комесара упућен начелнику Главног штаба Македоније — говори да је корпус постојао пре доласка бораца бригаде „Гоце Делчев". Он гласи:

„Број 7 од 8. X. 1944. . Ми сређујемо корпус и чекамо да дођу војници из Бугарске. ."

снут доказима, обећао да ће се све то исправити, али је од свега тога остало само обећање.

Далеко би нас одвело када бисмо покушали да изнесемо у детаљима све поступке бугарских руководилаца према македонском народу, према његовој армији, према народном устанку у Македонији и уопште у Југославији, — те сматрамо да неколико изнетих момената из тих поступака (као и цитирани радиограми) јасно без икаквих коментара, дају лик бугарских руководилаца, који је нажалост био исти као и њихових претходника, генерала и министара цара Бориса, само са једном разликом: ови су преко лица имали маску комуниста те су се теже распознавали, а више пута се мислило да су можда у заблуди и да не познају право стање. Међутим, резолуција ИБ и борба наше Партије данас је скинула ту маску и мудрацима из Москве, а једновремено и бугарским руководиоцима, те данас видимо да се они ни по чему не разликују од џелата цара Бориса.

Износећи издајничку политику бугарских руководилаца, ми ни у ком случају не желимо да негирамо извесне заслуге бугарског народа у борбама противу Немаца. У овим борбама бугарски народ је дао жртве; само да су бугарски руководиоци били искрени љубитељи свога народа, да су били патриоте, да су волели слободу свога народа, те жртве бугарског народа биле би мање, а допринос у борби противу Немаца био би већи.

Ми смо увек истицали да су извесне бугарске јединице, у садејству са јединицама наше Армије, учествовале у ослобођењу једног дела Македоније и Србије. Бугарски народ је за то добио признање наших народа и наших руководилаца. Тако, например, у Пехчеву, у септембру 1944 г., командант и комесар главног штаба Македоније лично су се захвалили борцима и официрима Прилепског гарнизона и истакли њихове заслуге. О овоме постоји и писмо, упућено бугарском врховном команданту. Затим, у Куманову, у новембру 1944 године, борце и официре бугарске армије — при повратку за Бугарску — поздравио је командант Главног штаба Македоније, када је истакнут значај

њихове борбе противу Немца за учвршћење братства између југословенских и бугарског народа.

На концу, испраћај 1. бугарске армије по свршетку рата кроз Југославију, када су дата одликовања бугарским официрима и војницима и говор друга Тита 14 јула 1945 године, јасан су доказ да су наши народи и наши руководиоци увек истицали заслуге бугарског народа, прелазили великодушно преко свих зала, која су починиле фашистичке јединице Борисове Бугарске армије — све у жељи да се изврши зближење бугарског и југословенских народа.

Међутим, информбировска политика московског лакеја Червенкова бацила је под ноге све те напоре за зближавање братских народа и уместо зближење, данас Червенков сеје само раздор и мржњу према народима Југославије. У односу на Македонију оживео је великобугарску идеју, а бугарском народу наметнуо најцрње ропство и најсуровију експлоатацију за рачун бирократске касте Совјетског Савеза.

— КРАЈ —

ПРИЛОЗИ

Прилог 1 — Формација јединица и установа Главног штаба Македоније

Прилог 2 — Преглед јединица

Прилог 3 — Преглед завршних операција за ослобођење Македоније

Прилог 4 — Прегледна карта Македоније

Прилог 1

ФОРМАЦИЈА ЈЕДИНИЦА И УСТАНОВА ГЛАВНОГ ШТАБА МАКЕДОНИЈЕ

Уз директиву бр. 1 од јула 1944 године, Главни штаб Македоније приложио је формацију јединица и установа по којој су јединице и установе требале постепено да се формирају, или, тачније речено, да се преформирају од раније формације која је била издата 1943 године.

Како је и у упутству, датом на крају формације, изнето, она је служила као циљ коме постепено треба тежити. Из саме формације се види да се предвиђа доста теже пешадиско наоружање (топови, минобацачи, митраљези и др.). Ово је дошло као последица тога што су јединице у борбама свакодневно заробљавале велике количине разноврсног материјала од бугарских и немачких јединица. Поред тога, у формацији је било предвиђено да се у сваком стрељачком воду формира једна десетина — са једним ручним бацачем „базука". Ово је било предвиђено из разлога што су савезничке мисије код Главног штаба Македоније, пошто су претходно приказале дејство „базука", обећале да ће доставити Главном штабу довољно „базука". Како до овога није дошло, то су и ове десетине у стрељачким водовима формиране као и остале — само са пушкомитраљезом.

Овде одмах напомињемо да ни противколске чете нису формиране онако како их је формација предвиђала. Поједине бригаде су од заплењеног наоружања имале понеко противколско оруђе, јер је током борби, артиљерија формирана у артиљериске бригаде дивизија, које су често имале у своме саставу веома различита оруђа по калибрима и тактичко-техничким особинама.

У свему осталом, јединице и установе су формиране са незнатним отступањима у односу на изложену формацију.

Изнета формација је према оригиналу који се сада налази код генерал-потпуковника Павла Илића, који је у то доба био начелник Главног штаба Македоније. Употребљени знаци и целокупно излагање формације је према оригиналу, са терминологијом која се онда употребљавала. У неколико напомена дата су сада најнужнија објашњења.

Формација је предвиђала и врсте личног наоружања.

ФОРМАЦИЈА ОПЕРАТИВНЕ ЗОНЕ*)

ШТАБ ОПЕРАТИВНЕ ЗОНЕ

I ШТАБ:

1. Командант — — — — — — — — — — — — — 1
2. Заменик команданта — — — — — — — — — 1
3. Политички комесар — — — — — — — — — 1
4. Начелник штаба — — — — — — — — — — 1

II ОПЕРАТИВНИ ДЕО:

1. *Оперативни отсек*:
   а) Помоћник начелника штаба — — — — — — 1
   б) Дактилограф — — — — — — — — — — — 1
   в) Цртач — — — — — — — — — — — — — — 1

2. *Обавештајни отсек:*
   а) Шеф — — — — — — — — — — — — — — 1
   б) Агентурна секција: референт — — — — — 1
   в) Територијална секција: референт — — — — 1

3. *Отсек за везу*:
   а) Шеф — — — — — — — — — — — — — — 1
   б) Секција за радио-везу: референт — — — — 1
   в) Секција за телефонску везу: референт — — 1
   курира — — — — — — — — — — — — — — (по потреби)

4. *Референт за наоружање* — — — — — — — — — 1

5. *Интендантура:*
   а) Начелник — — — — — — — — — — — — 1
   б) Интенданта — — — — — — — — — — — 2
   в) Благајник — — — — — — — — — — — — 1
   г) Коморске јединице (аутоколоне и возарски батаљони) — — — — — — — — — — — — — (по потреби)
   д) Слагалиште — — — — — — — — — — — (по потреби)

6. *Референт санитета* — — — — — — — — — — 1
7. *Иследник* — — — — — — — — — — — — — 1
8. *Персонални отсек*: шеф — — — — — — — — — потребан персонал.

---

* У овом периоду је било 4 оперативне зоне. Од три су формиране три команде корпуса. Ова формација зоне послужила је касније као основа и за формирање команди корпуса, само што су поједини органи бројно појачани.

III ПОЗАДЊИ ДЕО

1. *Отсек за војне власти:*
   а) Шеф — — — — — — — — — — — — — — 1
   б) Дактилограф — — — — — — — — — — — — 1

2. *Отсек за мобилизацију:*
   а) Шеф — — — — — — — — — — — — — — 1
   б) Статистичари — — — — — — — — — — — 2
   (по један за људство и комору)

3. *Отсек за саобраћај:*
   а) Шеф — — — — — — — — — — — — — — 1
   б) За ПТТ — — — — — — — — — — — — — 1
   в) За саобраћај — — — — — — — — — — — 1

4. *Економски отсек* (радионице и др.):
   а) Шеф — — — — — — — — — — — — — — 1
   б) Радника — — — — — — — — — — — — — —
   в) Магацин (евиденција) — — — — — — — — 1

5. — — — — — — — — — — — — — — —

6. *Обласни војни суд*: за организацију и функцију суда издаће се посебно наређење.

ФОРМАЦИЈА ДИВИЗИЈЕ*

ШТАБ ДИВИЗИЈЕ

ШТАБ:

1. Командант — — — — — — — — — — — — — 1
2. Политички комесар — — — — — — — — — — 1
3. Начелник штаба — — — — — — — — — — — 1

I ДЕО:

1. Обавештајни официр — — — — — — — — — — 1
2. Помоћник обавештајног официра — — — — 1
3. Официр за везу — — — — — — — — — — — 1
4. Шифра — — — — — — — — — — — — — — 1
5. Референт за наоружање — — — — — — — — 1

II ДЕО:

1. *Интендантура:*
   а) Начелник — — — — — — — — — — — — — 1
   б) Интенданта — — — — — — — — — — — — 2
   в) Благајник — — — — — — — — — — — — — 1
   г) Коморске јединице (аутомобилски и возарски батаљон) — — — — — — — — — — — — — —
   (по потреби)

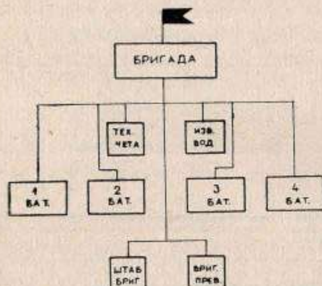
*) Према овој формацији формирано је 7 дивизија, и то: 41, 42, 48, 49, 50, Кумановска и Струмичка.

2.
а) Референт санитета — — — — — — — — — — 1
б) Хируршка екипа: хирург — — — — — — — — 1
инструментар — — — — — 1
болничара — — — — — — 2

3. *Ветеринар* — — — — — — — — — — — — — — — 1
4. *Иследник* — — — — — — — — — — — — — — — 1
5. *Референт за везу* — — — — — — — — — — — — 1

Напомена: Са I делом руководи начелник штаба, а са II политички комесар.

ФОРМАЦИЈА БРИГАДЕ

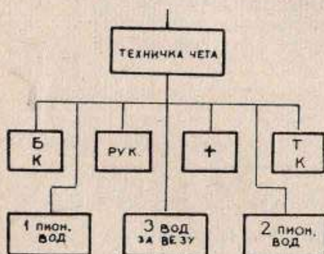
Штаб

Командант 1 (р) — 1 ј. к.*
Зам. коман. 1 (р) — 1 ј. к.
Пол. комесар 1 (р) — 1 ј. к. } 3 сеиза
Зам. полит. 1 (р) — 1 ј. к.
Нач. штаба 1 (р) — 1 ј. к.
Курири — — 8 (шм)
Интендантура — 2 (шм)
Кувар — — — 1 (шм)
Коњовоци — — 3 (п) — 3 т. к.

Бригадно превијалиште

Лекар — — — — — — — — — — — — 1 (р)
Болничари — — — — — — — — — — 2 (шм)
Нос. рањеника — — — — — — — — 18 (шм)
Коњовоци — — — — — — — — — — 2 (п) — 2 т. к.

ФОРМАЦИЈА ТЕХНИЧКЕ ЧЕТЕ БРИГАДЕ

Руководство

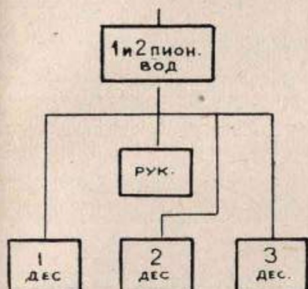
Командир — — — 1 (шм и р)
Зам. командира — 1 (шм и р)
Политкомесар — — 1 (шм и р)
Зам. политком. — — 1 (шм и р)
Курири — — — — 3 (шм)
Економ — — — — 1 (шм)
Кувари — — — — 2 (шм)
Коњовоци бој. ком. 4 (п) + 4 т. к.
Коњовоци тр. ком. 3 (п) + 4 т. к.

*) Поједине скраћенице имају следеће значење: р = револвер (пиштољ); шм = шмајзер (аутомат); п = пушка; ј. к. = јахаћи коњ; т. к. = товарни коњ.

Рањеничка прихватница

Болничар — — — — — — — — — — 1 (шм)
Нос. рањеника — — — — — — — — 6 (шм)

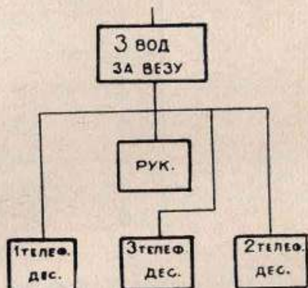
Пионирски вод

Руководство

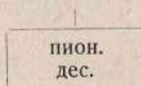
Водник — — — — 1 (шм и р)
Делегат — — — — 1 (шм и р)

Вод за везу

Руководство

Водник — — — — 1 (шм и р)
Делегат — — — — 1 (шм и р)

пушко митраљеско одељ.

— десетар — — — — — — — — (шм и р)
— нишанџија — — — — — — — (р)
— помоћник — — — — — — — (шм и р)
— додавач — — — — — — — — (шм)

минерско одељење

— минер-вођа — — — — — — (шм)
— минер — — — — — — — — (шм)
— минер — — — — — — — — (шм)
— минер — — — — — — — — (шм)
— минер — — — — — — — — (шм)
— минер — — — — — — — — (шм)

телеф.
дес.

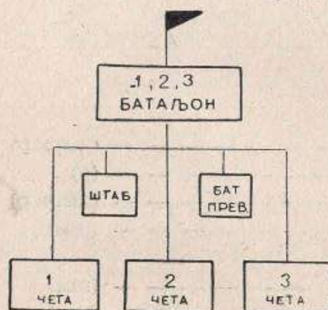
1. телеф. екипа
- — десетар телеф. — — — — — — — — (шм и р)
- — телефониста — — — — — — — — (шм)
- — линијаш — — — — — — — — — — (шм)
- — линијаш — — — — — — — — — — (шм)
- — линијаш — — — — — — — — — — (шм)

2. телеф. екипа
- — зам. десет. телеф. — — — — (шм)
- — телефониста — — — — — — — — (шм)
- — линијаш — — — — — — — — — — (шм)
- — линијаш — — — — — — — — — — (шм)
- — линијаш — — — — — — — — — — (шм)

Напомена: Телефонске екипе се нумеришу и то: 1 и 2 у 1 десетини, 3 и 4 у 2 десетини, и 5 и 6 у 3 десетини.

1, 2, 3 и 4 телефонска екипа организује везу у одговарајућим батаљонима бригаде, 5 телефонска екипа је у телефонској централи и 6 је на командном телефону при штабу бригаде.

ФОРМАЦИЈА 1, 2 и 3 БАТАЉОНА

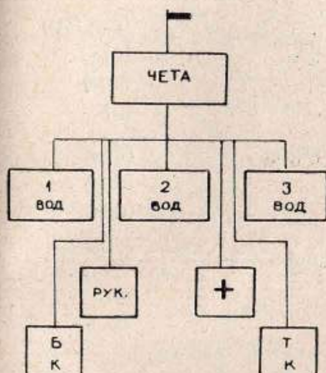
Штаб

Командант — — — 1 (р)
Зам. команданта — 1 (р)
Политкомесар — — 1 (р)
Зам. политком. — — 1 (р)
Курири — — — — 6 (шм)
Економ — — — — 1 (шм)
Кувари — — — — 1 (шм)
Коњовоци — — — 3 (п) + 3 т.к.

Батаљонско превијалиште

Болничари — — — — — — — — — 2 (шм)
Нос. рањеника — — — — — — — — 12 (шм)
Коњоводац — — — — — — — — — 1 (п) + 1 т. к.

ФОРМАЦИЈА ЧЕТЕ 1, 2 и 3 БАТАЉОНА

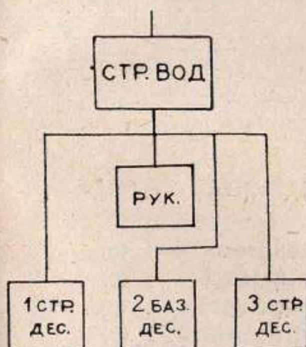
Руководство*)

Командир — — — 1 (шир.)
Зам. командира — 1 „ „
Политкомесар — — 1 „ „
Зам. политком. — — 1 „ „
Курири — — — — 3 (шм)
Економ — — — — 1 (шм)
Кувари — — — — 2 (шм)
Коњовоци тр. к. — 3 (п) + 3 т. к.
Коњовоци бој. к. — 4 (п) + 4 т. к.

Рањеничка прихватница

Болничар-ка — — — — — — — — — 1 (шм)
Нос. рањеника — — — — — — — — 6 (шм)

Стрељачки вод

Руководство

Водник — — — — 1 (шм и р)
Делегат — — — — 1 (шм и р)

Извиђачки вод бригаде има исти састав.

*) *БК* на цртежу и *бој. к.* у тексту = бојна комора; *ТК* на цртежу и *тр. к.* у тексту = трупна комора; *Рук* = руководство; + = рањеничка прихват.

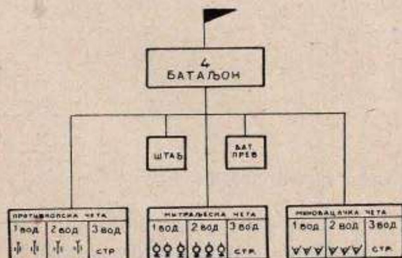
1 и 3 стрељачка десетина

пушкомитраљеско одељење	— десетар — — — —	(шм и р)
	— нишанџија — — —	(р)
	— помоћник — — —	(шм)
	— додавач — — — —	(п)
бомбашко одељење	— стрелац-вођа — —	(шм)
	— „ — — — —	(шм)
	— „ — — — —	(шм)
јуришно одељење	— стрелац вођа — —	(п)
	— „ — — — —	(п)
	— „ — — — —	(п)

2 десетина — „базука“

пушкомитраљеско одељење	— десетар — — — —	(шм и р)
	— нишанџија — — —	(р)
	— помоћник — — —	(шм)
	— додавач — — — —	(п)
одељење „базука“	— нишанџија — — —	(р)
	— помоћник — — —	(шм)
	— додавач — — — —	(шм)
јуришно одељење	— стрелац-вођа — —	(п)
	— стрелац — — —	(п)
	— стрелац — — —	(п)

ФОРМАЦИЈА 4 БАТАЉОНА

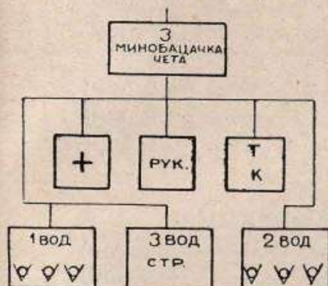

Командант — 1 (р)
Зам. команд. — 1 (р)
Политкомесар 1 (р)
Пом. политком. 1 (р)
Курири — — 6 (шм)
Економ — — 1 (шм)
Кувар — — — 1 (шм)
Коњовоци — 3 (п) + 3 т.к.

Батаљонско превијалиште

Болничари — — — — — — — — — —	2	(шм)
Носиоци рањеника — — — — — — —	12	(шм)
Коњоводац — — — — — — — — —	1	(п) + 1 т. к.

ФОРМАЦИЈА МИНОБАЦАЧКЕ ЧЕТЕ

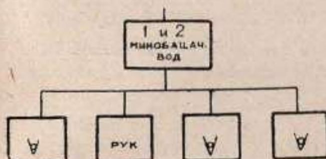

Командир — — —	1	(шм и р)
Зам. командира —	1	(шм и р)
Политкомесар — —	1	(шм и р)
Пом. политком. —	1	(шм и р)
Курири — — — —	7	(шм)
Економ — — — —	1	(шм)
Кувари — — — —	2	(шм)
Коњоводци тр. ком. —	3	(п) + 3 т. к.

Рањеничка прихватница

Болничар — — — — — — — — — —	1	(шм)
Нос. рањеника — — — — — — —	6	(шм)

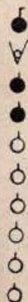
1. и 2. минобацачки вод

Руководство

Водник — — — —	1	(шм и р)
Делегат — — — —	1	(шм и р)

— Вођа — — — — — — — — — — — (шм и р)
— нишанџија — — — — — — — — — (р)
— помоћник — — — — — — — — — (шм)
— додавач — — — — — — — — — — (шм)
— 1 донос. муниције — — — — — — (п)
— 2 донос. муниције — — — — — — — (п)
— резервни послужилац — — — — — (п)
— коњоводац минобац. — — — — — — (п) + 1 т. к.
— коњоводац за муниц. — — — — — (п) + 1 т. к.
— коњоводац за муниц. — — — — — (п) + 1 т. к.

ФОРМАЦИЈА МИТРАЉЕСКЕ ЧЕТЕ

Руководство

Командир	— — — 1	(шм и р)
Зам. командира	— — 1	(шм и р)
Политкомесар	— — 1	(шм и р)
Пом. политком.	— — 1	(шм и р)
Курири	— — — — 7	(шм)
Економ	— — — — 1	(шм)
Кувари	— — — — 2	(шм)
Коњовоци тр. ком.	— 3	(п) + 3 г. к

Рањеничка прихватница

Болничар	— — — — — — — — — — — 1	(шм)
Нос. рањеника	— — — — — — — — — — 6	(шм)

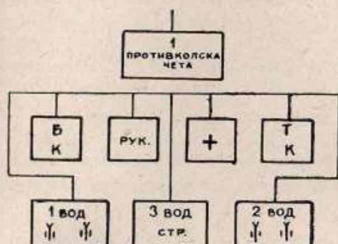
1 и 2 митраљески вод

Руководство

Водник	— — — — 1	(шм и р)
Делегат	— — — — 1	(шм и р)

— вођа — — — — — — — — — — — — — —	(шм и р)
— нишанџија — — — — — — — — —	(р)
— помоћник — — — — — — — — — —	(шм)
— додавач — — — — — — — — — — —	(п)
— 1 доносилац муниције — — — — — —	(п)
— 2 доносиоца муниције — — — — — —	(п)
— резервни посл. — — — — — — — —	(п)
— коњоводац митр. — — — — — — — —	(п) + 1 т. к.
— коњоводац за мун. — — — — — — —	(п) + 1 т. к.
— коњоводац за мун. — — — — — — —	(п) + 1 т. к.

ФОРМАЦИЈА ПРОТИВКОЛСКЕ ЧЕТЕ

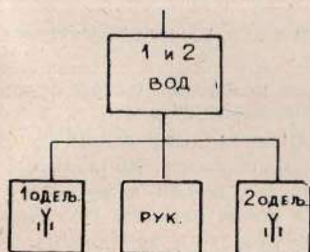
Руководство

Командир — — —	1	(шм и р)
Зам. командира — —	1	(шм и р)
Политкомесар — —	1	(шм и р)
Пом. политком. — —	1	(шм и р)
Курири — — — —	3	(шм)
Телефонисти — —	4	(шм)
Економ — — — —	2	(шм)
Кувари — — — —	2	(шм)
Коњовоци бој. ком.	4	(п)
Коњовоци тр. ком. —	3	(п)

Рањеничка прихватница

Болничар — — — — — — — — — — —	1	(шм)
Нос. рањеника — — — — — — — — — —	6	(шм)

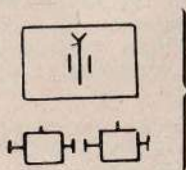
1 и 2 противколски вод

Руководство

Водник — — — —	1	(шм и р)
Делегат — — — —	1	(шм и р)
Вођа карета — — —	1	(шм и р)
Телефонисти — —	3	(шм)

Напомена: вођа карете командује каретама када је вод на положају.

карете

топовско одељење

— вођа одељења — — — — — — — — — (шм и р)
— нишанџија — — — — — — — — — — (р)
— помоћник — — — — — — — — — — (р)
— пунилац — — — — — — — — — — — (шм)
— 1 додавач — — — — — — — — — — (шм)
— 2 додавач — — — — — — — — — — (п)
— коњоводац топовски — — — — — — — (п) + 1 т. к.
— коњоводац топовски — — — — — — — (п) + 1 т. к.
— коњоводац каретски — — — — — — (п) + 1 т. к.
— коњоводац каретски — — — — — — (п) + 1 т. к.
— пратилац 1 карете — — — — — — — (п)
— пратилац 2 карете — — — — — — — (п)

УПУТСТВА

1) Штаб зоне руководи и одговара за целокупну службу зоне.

Начелник штаба руководи штапском службом и непосредно оперативним, обавештајним, за наоружање и отсеком за везу.

Политички комесар руководи интендантуром, санитетским отсеком и иследником.

Досадашњи помоћник политичког комесара постаје шеф персоналног отсека и руководи персоналним отсеком.

2) Заменик команданта руководи позадњим делом.

3) У случају одласка оперативног штаба и јединица зоне, заменик команданта и позадњи део штаба зоне остају на својој територији и они врше све војне службе. Под позадњи део штаба зоне у том случају потпадају и одреди, односно јединице, остављени за безбедност територије.

4) Извршни органи позадњег дела штаба зоне су: команде подручја — односно команде места. Команде подручја треба да претстављају економско-територијалну целину, која има 2—3 среза. Команду подручја сачињавају: командант, политички комесар, заменик команданта и потчињени му референти: мобилизациски официр, референт санитета, интендантски официр, саобраћајни официр и опуномоћеник народне одбране. Мобилизациски официр је једновремено и заменик команданта. Команде места сачињавају: командант, помоћник и политички комесар.

5) Начелно, територијална војна област потпада под надлежност зоне. Али, оне дивизије које су везане за неку територију, обавезно морају да успостављају војну власт, онако како је то предвиђено за зоне.

Напомена: Изнесена формација је идеал коме треба тежити. Засада штабови треба да имају само скелет за све службе, а док имамо партизански карактер борбе и тешке услове за живот, јединице да буду доста мале — бригаде за прво време око 600 бораца, но са стварањем услова за дејство да се постепено повећавају.

Засада, макар и мале, бригаде треба да имају све предвиђене јединице — или да их у најскорије време формирају — тако да се створи кадар и увежбају војници.

За прво време да се тежи стварању већег броја бригада, па макар и бројно биле мале.

Политкомесар,*	Начелник штаба, Генерал-мајор, *Павле Илић,* с. р.	Командант, Генерал-мајор, *М. Апостолски,* с. р.

* Оригинални документ је без потписа политичког комесара.

Прилог 2

ПРЕГЛЕД ЈЕДИНИЦА

Пошто се у документима неке јединице спомињу са више имена, дајемо преглед јединица које су учествовале у описаним операцијама.

ЈЕДИНИЦЕ ГЛАВНОГ ШТАБА МАКЕДОНИЈЕ

А — Бригаде:

1 македонско-косовска ударна бригада, која се касније дели на 1 македонску и 1 косовску;

2 и 3 македонска ударна бригада;

4 македонска ударна бригада;

4 шиптарска ударна бригада формирана од Шиптара из Западне Македоније;

5 — 21 македонске ударне бригаде.

Артиљериске бригаде — У свакој дивизији постојало је језгро за по једну артиљериску бригаду које су формиране и наоружаване у току борбе. Формација и наоружање ових бригада су били врло различити, у зависности од врсте оружја које су јединице заробиле од бугарских и немачких јединица.

У документима се неке бригаде називају и именом краја одакле су били борци који су бригаду попуњавали приликом њеног формирања, као например 8 прешевска бригада, пошто је при формирању била попуњена борцима претежно из рејона Прешево—Бујановац, итд., а неке су имале само име краја где су формиране. Ово је трајало до додељивања броја бригадама од стране Главног штаба Македоније, тако например: 6 македонска ударна бригада се звала Поречка бригада; 8 македонска ударна бригада је имала назив и 8 велешка бригада; 15 македонска ударна бригада се звала 1 крушевска бригада; 16 македонска ударна бригада је формирана од 8 прешевске и 12 бујановачке бригаде, и Скопског и Шарског партизанског одреда.

Б — Дивизије:

41, 42, 48, 49, 50 Кумановска и Струмичка дивизија. Последње две нису добиле број од Врховног штаба. У документима се често сусреће да се Струмичка дивизија обележава као 51 дивизија — овај је број штаб дивизије сам узео.

Састав дивизија је понекад мењан према борбеним потребама, али је при крају рата био:

41 дивизија: 9, 10 и 11 македонска ударна бригада;

42 дивизија: 3, 8 и 12 македонска ударна бригада;

48 дивизија: 1, 6 и 15 македонска ударна бригада и 4 шиптарска ударна бригада;

49 дивизија: 2, 5 и 7 македонска ударна бригада;

50 дивизија: 13, 14 и 19 македонска ударна бригада;

Кумановска дивизија: 16, 17 и 18 македонска ударна бригада;

Струмичка дивизија: 4, 20 и 21 македонска ударна бригада.

Оперативно руководство за 8 прешевску и 12 и 13 бујановачку бригаду.

Напомена: 2 македонска ударна бригада је провела више времена у саставу 41 дивизије, а 4 македонска ударна бригада у саставу 50 дивизије.

1 косовска бригада није ушла у састав дивизија и она је током описаних операција упућена на Косово у састав Главног штаба Србије.

В — Корпуси:

15 корпус: до добивања броја звао се 2 битољски корпус; у састав корпуса су улазиле 41, 48 и 49 дивизија;

16 корпус: до добивања броја звао се 1 скопски корпус; у састав корпуса су улазиле 42 и Кумановска дивизија;

Брегалничко-струмички корпус, који се понекад звао кратко Брегалнички корпус; за њега Главни штаб Македоније није добио формациски број од Врховног штаба. У састав овог корпуса улазили су 50 и Струмичка дивизија. По ослобођењу Македоније корпус је расформиран.

ЈЕДИНИЦЕ ГЛАВНОГ ШТАБА СРБИЈЕ

22 и 46 дивизија;

2 и 3 косовска ударна бригада; у састав ових ушла је 13 бујановачка бригада;

Прешевско-бујановачки партизански одред;

Врањски партизански одред.

ЈЕДИНИЦЕ СУСЕДНИХ ДРЖАВА

1 егејска бригада из састава грчких ослободилачких јединица, формирана од Македонаца из Егејске Македоније; извесно време је учествовала у борбама око југословенско-грчке границе.

Бригада „Георги Димитров“, формирана у јулу 1944 године у Србији од пребеглих и заробљених бугарских војника; у августу и до 9 септембра 1944 године дејствовала је у Македонији, а потом је упућена у Бугарску.

ТЕТИТОРИЈАЛНЕ КОМАНДЕ И ЈЕДИНИЦЕ ГЛАВНОГ ШТАБА МАКЕДОНИЈЕ

А — Подручја:

Кумановско — са командама места: Куманово, Крива Паланка, Кратово, Девезенце, Герман;

Скопско — са командама места: Скопље, Тетово, Гостивар, Гјорче Петров (Ханријево);

Велешко — са командама места: Велес, Св. Никола и Богомила;

Битољско — са командама места: Битољ, Ресен, Охрид;

Кичевско — са командама места: Кичево, Дебар и Струга;

Штипско — са командама места: Штип, Кочани, Пробиштип, Блатец, Делчево (Царево Село) и Беровс;

Струмичко — са командама места: Струмица, Радовиште, Дојран и Ђевђелија.

Напомена:

1) Свака команда подручја је имала у свом саставу по један батаљон од 3 чете и извесне помоћне јединице (пионирске водове, одељења за успостављање телефонске везе и др.) затим органе за прикупљање хране и других материјалних потреба, опрему за снабдевање јединица и др.

Команде места су имале по једну стрељачку чету.

2) Команде подручја и команде места до ослобођења градова — односно села за која су била намењена, налазиле су се у близини ових и учествовале у борбама са оперативним јединицама, вршиле диверзантске акције, обављале обавештајну службу, службу снабдевања и др. Тако се, например, команда кумановског подручја до ослобођења Куманова налазила у селу Жегњане, итд.

Б — Партизански одреди:

— Шарски партизански одред
— Кумановски партизански одред
— Скопски партизански одред
— Крушевски партизански одред
— Битољски партизански одред
— Струмички партизански одред
— Дојрански партизански одред
— Плачковићки партизански одред
— Малешки партизански одред

Поред изнетих јединица и команди, током операција су формирани још: 1, 2 и 3 инжињериска бригада, коњичка бригада и аутомобилска бригада.

ЈЕДИНИЦЕ ОФ БУГАРСКЕ

1 бугарска армија састава: 1, 2 и 11 пешадиска дивизија;

4 бугарска армија састава: 5 и 7 пешадиска дивизија и 2 коњичка бригада;

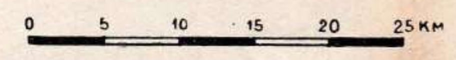
2 коњичка дивизија;

Гардиска дивизија, састава 1 пешадиски пук и 1 батаљон. Гардиска и 2 коњичка дивизија имале су задатак да садејствују 1 армији.

2 бугарска армија састава: 1, 2 и 11 пешадиска дивизија. Ова армија је у заједници са јединицама Главног штаба Србије, дејствовала у Србији на правцу: Пирот—Ниш—Прокупље—Приштина.

ПРЕГЛЕД ЗАВРШНИХ ОПЕРАЦИЈА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ

- ПРАВЦИ НАПАДА ЈЕДИНИЦА ГЛАВНОГ ШТАБА МАКЕДОНИЈЕ
- ПРАВЦИ ПОКРЕТА ЈЕДИНИЦА ГЛАВНОГ ШТАБА МАКЕДОНИЈЕ
- ПРАВЦИ НАСТУПАЊА ЈЕДИНИЦА БУГАРСКЕ АРМИЈЕ
- СИСТЕМ НЕПРИЈАТЕЉСКИХ УТВРЂЕНИХ ЛИНИЈА
- ПРАВАЦ НЕПРИЈАТЕЉСКОГ ПОВЛАЧЕЊА

МАКЕДОНИЈА

СКОПЉЕ · КУМАНОВО · ТЕТОВО · ГОСТИВАР · КИЧЕВО · ОХРИД · СТРУГА · РЕСЕН · БИТОЉ · ПРИЛЕП · Т. ВЕЛЕС · ШТИП · КОЧАНЕ · КРАТОВО · КРИВА ПАЛАНКА · ЦАРЕВО СЕЛО · СТРУМИЦА · ЂЕВЂЕЛИЈА · ВАЛАНДОВО · КАВАДАРЦИ · ГРАДСКО · НЕГОТИН · БУЈАНОВЦЕ · ВРАЊЕ · ПРЕШЕВО · КАЧАНИК · ДЕБАР · КРУШЕВО · ДОЈРАН · БОСИЛГРАД · ЋУСТЕНДИЛ · ТРГОВИШТЕ

ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА · ПИРИНСКА МАКЕДОНИЈА

42. ДИВИЗИЈА · 41 ДИВИЗИЈА · 48. ДИВИЗИЈА · 49. ДИВИЗИЈА · 50. ДИВИЗИЈА · КУМАНОВСКА ДИВИЗИЈА · БРЕГАЛНИЧКА ДИВИЗИЈА · ЈЕДИНИЦЕ БУГАРСКЕ АРМИЈЕ · ЈЕДИНИЦЕ 5 БУГ. · ЈЕД. 7 БУГ. ДИВ.

20-XI-1944 · 19-XI-1944 · 12-XI · 11-XI-1944 · 8-XI-1944 · 9-XI-1944 · 6-XI-1944 · 5-XI-1944 · 29-X-1944

ПРЕГЛЕДНА КАРТА МАКЕДОНИЈЕ
0 5 10 15 20 25 КМ
МАКЕДОНИЈА
ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА
ПИРИНСКА МАКЕДОНИЈА
СКОПЉЕ
ТЕТОВО
ГОСТИВАР
КИЧЕВО
ДЕБАР
СТРУГА
ОХРИД
РЕСЕН
БИТОЉ
КРУШЕВО
ПРИЛЕП
Т. ВЕЛЕС
ШТИП
КОЧАНЕ
КРАТОВО
КРИВА ПАЛАНКА
КУМАНОВО
КАЧАНИК
ПРЕШЕВО
БУЈАНОВЦЕ
ВРАЊЕ
ТРГОВИШТЕ
БОСИЛГРАД
ЋУСТЕНДИЛ
ЦАРЕВО СЕЛО
БЕРОВО
ПЕХЧЕВО
СТРУМИЦА
ДОЈРАН
ВАЛАНДОВО
ЂЕВЂЕЛИЈА
КАВАДАРЦИ
НЕГОТИН
КРИВОЛАК
ГРАДСКО
СВ НИКОЛА
РАДОВИШТЕ
ВАРДАР
Шар Планина
Скопска Црна Гора
Осоговске Пл.
Плачковица
Огражден
Кожуф
ПОЛОГ
ТИКВЕШ
ПЕЛАГОНИЈА
ОХРИДСКО ЈЕЗЕРО
ПРЕСПАНСКО ЈЕЗ.
ДОЈРАНСКО ЈЕЗ.

РЕГИСТАР

места и географско-топографских објеката*)

А

Б

---

* Види напомену на крају регистра.

В

Г

Д

Ђ

Е

Ж

З

И

J

К

Л

Љ

М

Н

О

П

Р

С

Т

Ћ

У

Х

Ц

Ч

Џ

Ш

Напомена:

Имена места у књизи су дата према картама 1 : 100.000, издање Војногеографског института — Београд.

Како се имена на свим издањима не слажу у потпуности, то су у загради стављена и друга имена која се спомињу у разним издањима.

Поред изнетог, пошто су нека места променила своје раније називе, они су остали у тексту, тј. према секцији 1 : 100.000, издање Војногеографског института — Београд, али је у загради стављено и њихово садање име, као например: Царево Село (сада Делчево) итд.

САДРЖАЈ

ТРЕЋИ ДЕО

ИСПРАВКЕ

Поред извесног броја словних грешака које не мењају смисао реченица, поткрале су се и ове коректорске грешке:

СТРАНА	РЕД	СТОЈИ	ТРЕБА
21	8 одоздо	ангажовано	организовано
43	20 одозго	теквешком	тиквешком
51	6 и 7 одозго	комичка дивизија [2])	комуникације [1])
51	11, 12 одозго	Струмичких	Струмичка
76	5 одозго	Дебру	Дебрици
90	10 одоздо	граници.	граници,
133	20 одозго	у рејону превоја Пилав	у рејону Пилав
135	24, 25 одозго	Немци имали	Немци су имали
143	у напомени 1)	1948	1944
149	2 одозго	прикупу	прикупе
152	2 одоздо	Охриду	Охрид
162	4 одоздо	баластима	балистима
164	2 одоздо	(3 и 12	(3 и 12)
168	19, 20 одозго	12/13 и 13 новембра као и 13 новембра	12/13 и 13 новембра
176	у напомени 1)	штип.	шипт.
189	18 одозго	линије;	линије:
189	14 одоздо	гоњењу	гоњење
190	9 одозго	дивизије	дивизија
203	6 одоздо (у напомени)	2)	3)
211	у наслову	бугарски	бугарских
211	у напомени 5 одоздо	Софија	Скопље
234	Напомена 2), тач. 3) ред. 3	извођења	извијања
240	у напомени	СК	ЦК
248	11 одоздо	о немачким концентрацијама	о немачким покретима, концентрацијама
252	9 одоздо	стварању докумената	стварању лажних докумената
260	8 одозго	јединица а све бугарске јединице	јединица. Све бугарске јединице требало је
260	15 одозго	имало је за циљ	изгледа да је имало за циљ
260	15 одоздо	није значила паролу Немаца	није значила позив на борбу против Немаца

М. АПОСТОЛСКИ

ЗАВРШНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ

*

коректор

Бранко Беочанин

*

Штампање завршено 20 децембра 1953

*

Тираж: 4000

ЦЕНА 350 ДИН.